

MAGATARTÁSTUDOMÁNYI ÉS KOMMUNIKÁCIÓELMÉLETI INTÉZET

Témavezető: Dr. habil. Aczél Petra

A bíráló bizottság tagjai

copyright © Horváth Júlia Borbála

BUDAPESTI CORVINUS EGYETEM
TÁRSADALOMTUDOMÁNYI ÉS NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK KAR
MAGATARTÁSTUDOMÁNYI ÉS KOMMUNIKÁCIÓELMÉLETI INTÉZET
TÁRSADALMI KOMMUNIKÁCIÓ DOKTORI ISKOLA

NŐI BESZÉLY

XXI. századi nőtípus – az intermentalitás

Doktori értekezés

Budapest, 2017

„Ismerek egy asszonyt, egész jó a járása. De ha figyelik, tüstént bicegni kezd.”

(Montesquieu: Perzsa levelek)

TARTALOM

	BEVEZETŐ	5. oldal
	Történeti áttekintés, feminizmus, kutatások	17. oldal
I. fejezet	Életvilág és nyilvánosság	
	Férfi elővilág, női utóvilág	22. oldal
	A nyilvánosság ereje	25. oldal
	Nők a nyilvánosság mögött	32. oldal
	A nyelvalkotás privilégiuma	36. oldal
	Történeti diskurzuselemzés és kritikai diskurzuselemzés	43. oldal
II. fejezet	A férfiak nő-történelme	
	KDE a nők történetének kutatásában	47. oldal
	Arisztotelész és a nemi hierarchia	58. oldal
	Őseredeti modernitás	63. oldal
III. fejezet	Sztereotípiák hatalmában	
	Sztereotípiák és nemi szerepek	78. oldal
	Sztereotípiák és gender-marker	88. oldal
	Sztereotípiák és mentalitás	95. oldal
IV. fejezet	Szerepcsere	
	Az intermentalitás életútinterjúkban	99. oldal
	Kutatás I – Nyelvi sztereotípiák	107. oldal
	Kutatás II – Életútinterjúk	113. oldal

V. fejezet	A nemek köztes mentalitása	
	Az intermentalitás (IM)	123. oldal
	Relativizált nemi micsodák	131. oldal
	Az intermentalitás fogalma	137. oldal
VI. fejezet	Női beszély	
	Női közszereplők, beszédek, diskurzuselemzés	145. oldal
	Az intermentalitás politikai beszédekben	151. oldal
	A tartalmi diskurzuselemzés összegzése	189. oldal
	BEFEJEZÉS, KILÁTÁSOK	192. oldal
	IRODALOM	198. oldal

BEVEZETŐ

A TÉMA MEGHATÁROZÁSA, PROBLÉMAFELVETÉS

A kortárs tudományos és a hétköznapi élet markáns témája a férfi és a női mentalitás változása. Az életvitelhez, a boldoguláshoz szükséges teendők a közéletben és a magánéletben mindkét nemtől új feladatokat és újfajta gondolkodásmódot kívánnak meg. Szembetűnő jelenség, hogy napjainkra a társadalmi nemi szerepek az európai- és általában a nyugati társadalmakban eltávolodtak a tradicionális mintáktól, és sok esetben a férfi- és női viselkedésformák összemosódnak, ill. felcserélődnek. A disszertációban egyfelől arra a kérdésre kerestem választ, hogy a nyilvánosság mint sztereotípia-alkotó közeg, és a kommunikációs aktusok színtere miképpen befolyásolja a nők mentalitását. Azon belül a hatalmi viszonyok paradigmaalkotó hatása érdekelt, amely férfi és nő relációjában kiemelt tényező (Schütz: 2000; van Dijk: 1994, 2000). A vizsgálatban önmagukban megújult tudományágak módszertanát is használtam (pl. tartalmi diskurzuselemzés, kritikai diskurzuselemzés (KDE), s olyan területeket vizsgáltam, amelyekben a nő önálló társadalmi kategóriaként tűnik fel (Fairclough: 1992, 2002).

Nőként, kutatóként visszatérő tapasztalatom, hogy a nők helyzetének bemutatásában a nő- férfi kapcsolatrendszer vizsgálata releváns tényező. Bár a különböző korok más-más paradigmát tartanak fontosnak, többnyire az őket megelőző időszakokból merítenek, s egyfajta hierarchikus nemi struktúrában tartják a nőket a férfiakkal szemben. A nyilvánosság előtti szereplés továbbra is a férfi kompetenciák körébe tartozik, ezért a nők szerep- stílus- és gondolkodásmódját jobbra férfi közszereplők, politikusok, tudományos szakemberek vagy egyéb, a közéletben elismert emberek határozzák meg. Társadalmi szinten a kommunikációs jogkör egyben hatalomelem is, hiszen összetevői (pl. a jelrendszer, a közlés, az érintkezés, a közlés), a hatásmechanizmusok révén mintarendszerek kialakításának lehetőségét hordozza. (Fairclough: 2010, Lakoff: 2013).

A kritikai szempontból újraolvasott, és a disszertációban idézett klasszikus gondolkodók írásaiból kitűnt, hogy a mindenkori szellemi és hatalmi elit megnyilvánulásai automatikusan elfogadottak és követendők voltak adott kori társadalmak tagjai számára (pl. Arisztotelész, Platón, Kant, Weber, Foucault stb.), sőt több pontján a maiak részére is. Az eredők behatárolásakor körvonalazódott, hogy az intézményeken keresztül kialakított elvárások androcentrikus értékrendre alapulnak, s olykor neutrális, de semmiképpen sem nőközpontú elgondolást tartanak követendőnek. (Scott: 2001; Nagl-Docekal: 2006; Hell:

2001, 2006). E nyomok, nemi sztereotípiák képében manapság is szinte érintetlenül megtalálhatók a társadalom-felépítésben és a nyelvben (Jakusné, Harnus: 2002; Szabó: 2003, 2007).

A nők részére fenntartott társadalmi nemi sztereotípiák szerint a női feladatok egyben kötelességek, s főképpen a reprodukcióra, valamint az alacsonyabb presztízssű háttértevékenységekre épülnek; a férfiaktól elvárt, házon kívüli foglalatosságok viszont az aktivitás maszkulin inspirációjára, és magasabb presztízsen értékelésére irányulnak. A történeti korokban kialakított tradicionális nemi szerepekben a férfias és a nőies sztereotípiák egymástól elkülönítve futottak, de napjainkra az anya-háziasszony-partner-dolgozó prioritás megfordulni látszik, és a nők egyrészt kényszerből, másrészt a média direkción hatásánál fogva, köztes mentalitásformákat vesznek föl. Női kutatások tucatja elemzi, hogy a nők az önkikifejezés, az érvényesülés vagy a kényszer (pl. megélhetés) érdekében miképpen vállalnak tradicionálisan férfiasnak tartott szerepeket (Hochschild: 2003; Pongrácz – Murinkó: 2009; Griffin: 2013). A disszertációban a habitus, az attitűd, és a mentalitás fogalmainak összehasonlítása mellett a másodlagos, és a metakommunikációs jelenségek hatásának alakulása is megjelenik (Bourdieu: 1987).

A disszertáció másik kérdésköre, hogy a megváltozott mentalitás a kortárs, aktív korú magyar nők életében, viselkedésében miképpen van jelen, és kommunikációjukban mely jegyek révén ismerhető fel. A viselkedési tulajdonságjegyekhez kötődő sztereotípiákhoz hasonlóan, a nyelvi sztereotípiák a beszéden keresztül megmutatják az egyén habitusát, mentalitását. A női és férfi szerepkörökkel kapcsolatos sztereotip beszédaktusok vagy arra utaló megnyilvánulások többnyire a szocializációból fakadó megfelelési kényszer, ill. ellenállás által jöhetnek létre. Az állandósult szókapcsolatok a gyakori használattal beépülnek a társadalmi tudatba és megfelelő számú ismétlés után hangsúlyos nyelvi eszközzé válnak, majd nemekre vonatkoztatott gender markereket hoznak létre (Gottburgsen: 2000). A gender-marker az egyik nemhez jobban köthető, mint a másikhoz, vagyis a nem-preferencia miatt adott attribútum az egyik nemet jobban jellemzi, mint a másikat, és idővel nemi jellegzetességgé, elvárássá alakul (Wodak: 2001; Kegyesné, Szekeres: 2004; Hámori, 2006).

A nők történetének elbeszélése és újraértelmezése mára interdiszciplináris szakterületté fejlődött, ugyanakkor nagymértékű szakosodást, s azzal fragmentálódást eredményezett. A kortárs kutatások nagy része feminista nézőpontból vizsgálja a női társadalmi szerepeket, és a hatalmi viszonyok szilárdságát állapítja meg (Nagl-Docekal, Pieper, 2004). A feminista nyelvkritikusok egyfajta deficit-dominancia-differencia értékrendet

határoztak meg, amelyben a férfi hatalomgyakorlóként lép fel, s számít mérvadónak (Lakoff, 1975, Fishman, 1990).

A kulturális antropológia, a filozófia, a történettudomány, a társadalmi kommunikáció, a szociológia és a pszichológia (stb.) olyan hagyományosan elhanyagoltak mondható női – és abból adódóan férfi – területeket vizsgál, amelyek újfajta értelmezési keretet adhatnak a nemek története feltárásában.¹ A kritikai médiakutatók a tömegkommunikáció közegét speciális, nyilvános térnek tartják, amelyben a nemek mentalitásváltozása nemcsak érzékelhető, hanem formáló közegként is megjelenik. Az írott és az elektronikus sajtó vizuálisan és nyelviileg is az elvárt szerepeket sugározza; felelőssége ilyenformán óriási, hiszen általa közvetítődik azon mesterséges minta – paradigma –, amelyet a többség autentikusnak tart (Habermas 1993, van Dijk: 2000). A viselkedési minták követését a tömeg (sokaság) részéről az általános megfelelési kényszer vezérel, s a konvenciók másolásából áll.

Tanulmányaim alatt férfi-és női tanáraink minden esetben megerősítettek abban, hogy a nemek konszenzusa és egyenlő mértéken kezelése nemhogy ferdítené, vagy tudománytalanítaná az érvelést, sokkal inkább pontosabbá, egyenlőbbé, és főleg: az újabb nézőpontok felvetésével komplexebbé teszik az *ember* történetének leírását. A témával közel tízenöt éve foglalkozom aktívan. Azalatt világossá vált számomra, hogy a gondolatformáló férfiszervezők, a szakirodalom alapos tanulmányozása, a publikációk, előadások és a fölvetett interjúk, filmek nyilván kicsiny részét képezik a vonatkozó hermeneutikának. Munkámat, a későbbiekben is annak reményében folytatom, hogy segíthetem a nőtörténet szeletének *másik, azaz* női nézőpontú megismerését.

A DISSZERTÁCIÓ FELEPÍTÉSE

A disszertáció három elvi és az azokhoz kapcsolódó egy-egy empirikus fejezetből áll. Az elsőben a nemi sztereotípiák kialakításának színterét, az erővonalakat és azok hatásmechanizmusát igyekszem bemutatni. Ezúttal tudatosan használom a *kialakítás* szót, mivel a nők története fontos axiómájának tartom, hogy a férfiértékekhez igazodás nem spontán társadalmi interakciókon keresztül *alakult ki*, hanem nagyrészt hatalmi pozíció révén kinyilvánított, egyoldalú befolyás hatására. Az első részben az életvilág, nyilvánosság, hatalomgyakorlás, androcentrizmus, és a kritikai nézőpont fogalmai kerültek középpontba.

---

¹ Pl. a francia Annales iskola egykor a magánszférát, a mai gender studies a politikai-jogi-eszmetörténeti szempontokat tartotta szem előtt. Kéri, 1999

A másodikban a nők történetére és a nemi sztereotípiák megjelenítésére vonatkozó történeti diskurzusokból idézek. Az elméleti keretet az első részben ismertetett Fairclough és van Dijk-féle kritikai diskurzuselmélet adja. A szövegrészleteken kívül a történeti háttérrel is bemutatom, hogy kiderüljön, a textusok milyen körülmények között hangzottak el vagy íródtak le, és milyen hatással jártak. A nők történelmét meghatározó gondolkodók műveiben – a nemi szerepek alterálása révén – a nőtörténet meghatározott korszakainak tartalmi újraértelmezését tartottam szem előtt (matriarchátus, ókor, középkor, újkor, modern, kortárs). Az elemzéskor törekedtem arra, hogy a fejezetrészek kifejezetten részletezők legyenek, és magukban foglalják azon elgondolásokra épülő nemi szereprendszereket, amelyeket a közgondolkodók évszázadokon át közvetítettek a társadalom tagjai felé.

A harmadik fejezet elméleti indíttatású, és az előző történeti részre épül. Benne a sztereotípiaközpontú környezetben létrejövő viselkedésminták sztereotip markereit vázolom (pl. férfi domináns - nő alávetett, férfi értékes - nő értéktelen stb.). A sztereotípiák körülírására, funkcióinak taglalására és a nyelvi sztereotípiák ismertetésére azért van szükség, mert a megváltozott mentalitás a női- és férfi sztereotípiák keveredésével létrejövő mentalitásforma lehet, s szintetizálással megmutatkozik, hogy az új, miben tér el a tradicionálistól. A fejezetben kitérek a sztereotípiák és a társadalmi nemi szerepek kapcsolatára, valamint a gender-ideológia nézőpontjára és kritikájára. A sztereotípiák és a társadalmi nemi szerepek közötti összekötő kapocs az elvárások teljesítése, miáltal az előítéletesség és a megváltozott mentalitás esetlegesen devianciaként kezelésének kérdésköre is előkerül.

A negyedik, empirikus összegzést tartalmazó fejezetben a sztereotípiák jelenlétét vizsgáltam a viselkedésformákban és a nyelvben. A saját kutatási eredményekben reprezentálódtak a beszédben előforduló gender-markerek, és újonnan kialakult nyelvi fordulatok, például olyan jelzők, amelyek korábban csak férfias tulajdonságjegyeknek számítottak (pl. racionális, intelligens, képzett, karrierista). Különös jelentőséggel bírt a sztereotip megfelelési formák megfigyelése a hatalmi relációkban. A nyelvnek a viselkedésre gyakorolt hatását igyekeztem természetes közegben (életvilág) szemlélni; egyrészt konceptualizált célcsoporton végzett vizsgálatban, valamint a közéletben, női közszereplők megnyilvánulásaiban. A témából nem kihagyhatók a feminizmus és a gender irányzat állomásai, de a feminista nyelvkritikán belül a kritika kritikájára is kitértem. A kutatási eredmények ismertetésével a következő részben bővebben kifejtett intermentalitás fogalomrendszerének leírását próbáltam előkészíteni.

Az ötödik fejezetbe egyrészt a korábbi, saját kutatásban leírt kérdőív- életútinterjú-részvevő megfigyelés technikákkal végrehajtott anyag eredményeit illesztettem. A 2006 és 2008 között végzett kutatásban adott célcsoport viselkedésbeli, nyelvi hatásainak analízisét végeztem, amelytől a tradicionális nemi struktúrák kialakulásának okát, és a sztereotip nemi szerepektől eltérő mentalitásváltozás konkretizálását vártam. A kutatás által sikerült körülírnom az új, de nem ismeretlen tulajdonságrendszert, a köztes- vagy intermentalitást, amelynek jellemzőit is ismertetem. Ezen kutatás specifikációját itt nem közlöm részletesen, s eredményeit is csak hivatkozási alapként említem. E disszertáció központi empirikus eleme a hatodik fejezetben leírt tartalmi diskurzuselemzés, amelyben az intermentalitás jegyeit vizsgálom kortárs közszereplő nők beszédeiben. A fejezet bemutatja azon jegyeket, amelyeket a diskurzus-elemzésben kiindulópontnak tekintettem: intermentalitásra utaló jelek (szóhasználat, megfogalmazás, domináns eszközök, közbevágás, hangvétel stb.), vagyis a nők megváltozott viselkedésének és gondolkodásmódjának nyelvi-tartalmi jegyei.

A hatodik fejezet megírása volt talán a legizgalmasabb feladat, sőt kihívás számomra. Noha korábban sokat foglalkoztam életútinterjúk felvételével és a nőtörténet vonatkozó analizálásával, a diskurzusok természetes közegben történő vizsgálata új dimenziót nyitott a vizsgálódásban. A tartalmi diskurzuselemzésből és a hatalmi szituációk gyakorlati megfigyeléséből kitűnt a nőkép adott kori reprezentációja, és a szereplők kommunikációs szokásai, amely az első részben tárgyalt történelmi gondolkodók műveinek újraolvasásától abban különbözik, hogy korunk női *elvileg* egyenlő mértékben és eredményességgel mondhatják el véleményüket nyilvánosság előtt, mint a férfiak. A politikai beszédek elemzésével az volt a célom, hogy megnézzem, hogy a több évezredes lemaradásban lévő női szereplők élnek-e, és ha igen, milyen módon a nyilvánosság adta lehetőséggel, s beszédeikkel elérnek-e hasonló hatásfokot, mint a náluk gyakorlottabb férfitársak.

A női közszereplőknek a kommunikatív szféra államelméleti színpadára lépése (a lentebb tárgyalt nemi autonómia, érdekérvényesítési deficit és dominancia-hiány konstatálása mellett) a befolyásgyakorlás és az önálló képviselő kialakításának szükségességére kívánja felhívni a figyelmet. A megszólalók részéről tapasztalt megfelelési stratégiák alkalmazásának rögzíthetősége empirikus módon alátámasztotta a hipotézist, miszerint a nyilvánosság sztereotípiá-alkotó közegben, kommunikációs aktusokon keresztül befolyásolja a nemek mentalitását. (Itt szeretném bizonyossá tenni, hogy a kortárs politikusnők (és a viszontválaszokban idézett férfpolitikusok) beszédei és közéleti megnyilvánulásai

vizsgálatakor nem jellemrajzot, hanem egyedi megnyilvánulások értelmezését helyeztem középpontba.)

A hivatkozásokban szereplő könyvek, tanulmányok, kiadók, valamint a szerzők nevét a felhasznált irodalom fejezetében tüntettem fel, viszont mivel egy-egy forrásból többször idéztem, a pontos oldalszámok a tematikát követve, az aktuális lábjegyzetekben találhatók.

MÓDSZERTAN

A Női beszély, XXI. századi nőtípus című kutatási téma vizsgálatához kiemelt szempontokkal és módszertannal a történetfilozófia, a kulturális antropológia, és a társadalmi kommunikáció tudományág szolgált. A történetfilozófiai elemzés nézőpontját Herta Nagl-Docekal, Annemarie Pieper feminista filozófusok filozófiatörténeti és etikai irányú megközelítései szerint alakítottam ki, miszerint férfi és nő hierarchikus viszonya a klasszikus férfiszerzők nőszempontú újraolvasásával kerülhet felszínre.² A történeti elemzés fogalmi és módszertani keretét ezúttal Fairclough és van Dijk kritikai diskurzuselemzés technikája alapján határoztam meg. Az általánosan és specifikusan a diszkurzívra-kommunikatívra irányuló vizsgálat révén, a társadalmi interakciók felfejtését helyeztem középpontba.

Joggal merül fel a kérdés, hogy miért az ókortól kezdve idézem a férfigondolkodókat. Ennek egyik oka, hogy a nők története talán az egyetlen, amely évezredek át megtartotta a kiindulási axiómát: a nemek egyenlőtlenségét. A feminin nézőpontot és érdekérvényesítést hosszú évszázadokon keresztül tudománytalannak, idealistának, spirituálisnak és főleg elfogultnak tartották. Kíváncsi voltam továbbá a belátható mozgatórugókra, és arra, hogy évezredek keresztül miképpen tartható fenn ugyanazon polarizáció a nemek viszonylatában. A másik ok, hogy az általam is vizsgált diskurzusok tartalmi kivonata olyan sztereotípiákat tartalmaz (pl. férfi: harcos, zsákmányszerző; nő: kiszolgáló, háttérszereplő stb.), amelyek évezredek át fennmaradó, mintaadó paradigmák voltak, és napjainkban is megtalálhatók.

A nők történetében a hatalmi pozíciók alakulása és a nyelv szerepének jelentősége sarkalatos tényező; Fairclough szerint *az elemzés tárgya, hogy a beszélő miként alakítja önmaga körül a diszkurzív struktúrákat, s hogyan kezeli mások tudását és alkotja meg saját szerepkörét. A modell egyidejűleg analitikus eszközrendszer és társadalommagyarázó fogalmi konstrukció.*³ A vizsgálat deskriptív jellegnél fogva a nemek mentalitásváltozásának elbeszélésére, a jelenség azonosítására (deficit-dominancia-differencia-elmélet), és feminista-

---

² Nagl-Docekal, 2006:175-196; Pieper, 2004:26-38

³ Fairclough, 1992: 60-73

nyelvkritikai szintetizálásra adott lehetőséget.⁴ Kiemelten fontos szerepet szántam a nyelvnek, a hatalomgyakorlás eszközeként tanulmányozására, valamint a patriarchális lingvisztikai elemek explorálásának.

A kulturális *antropológiai* megközelítést egy korábbi kutatásban alkalmaztam (2008), s mint az előzőekben jeleztem, e helyen csak lényegi eredményeit idézem. Abban a vizsgálatban 30-45 év közötti, felsőfokú végzettségű, egyedülálló, vagy gyermekét egyedül nevelő, városban élő nőket kérdeztem. Életút-interjúkon keresztül kutattam viszonyulásukat az új társadalmi nemi szerepekhez, lejegyeztem vélekedésüket a társadalomban elfoglalt helyükről, lehetőségeikről, önképükről, és gondolataikról a másik nemmel kapcsolatban. A témakörök megoszlása: *munka, társadalmi tevékenységek, párválasztás, család, szabadidő*. A témafelvetés középpontjában az állt, hogy a tradíciók és az újfajta, köztes viselkedési elemek keveredése a közéleti- és magánéleti szférában problémákat okoz számukra. Az analízist életútinterjú- és résztvevő megfigyelés technikával, konceptualizált válaszadói kör megszólításával végeztem. Geertz (klasszikus leírás), valamint Marcuse (többterepű, nyomkövető antropológia) irányzatának használata nyomán, a nők hétköznapi életének gyakorlati formái tűntek elő.⁵ Geertz írta a modern antropológiáról: „*nem törvénykereső kísérleti tudomány, hanem „értelmező tudomány”*”. E megállapítást rendkívül fontosnak és irányadónak tartottam munkám folyamán, hiszen a megfigyelések és azok értelmezése vezetett el a fogalomalkotásig, és nem fordítva.⁶ A válaszadók az önleírásokban nemi sztereotípiákat és azokhoz kapcsolódó nyelvi címkéket jelenítettek meg, miáltal gondolkodásmódjukban a köztes- vagy intermentalitásra utaló jeleket azonosítottam.⁷

A nők mentalitásváltozásának vizsgálata ezen disszertáció fő célkitűzése. A kutatás tartalmi diskurzuselemzés operacionalizálásával a közszereplők beszédeiben megjelenő hatalmi-pozicionálási törekvések és indítékok, valamint a kulturális és társadalmi szituációk

---

⁴ van Dijk, 2000:430-446; Lakoff, 2004

⁵ Vörös-Frida, 2004:395-416

⁶ Geertz, 1994:172

⁷ Horváth: Szemelvények: mai magyar nők nyelvhasználata. Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények, (2007/II/1); A XXI. századi nőtípus, történetkritikai elemzés ME BTK-szekciókiadványa (2008); A reneszánsz emberek és a XXI. századi nők PUM/Sectio Philosophica. Tomus XIV. Fasciculus 2 (2009). A matriarchátus mint aranykor, az intermentalitás hőskora. E-tudomány, 2010/3; stb. Horváth J. B. publikációi: Trauma, gender, irodalom. Az ELTE BTK Trauma és Gender Kutatócsoportja 2012/V. konferenciakötet; Férfi- és női mentalitásminták a médiában. A nők alulreprezentáltsága. Kodolányi János Főiskola. 2012/október – konferenciakötet. Mítoszok tündöklése és bukása a nők történetében. Magyar Kulturális Antropológiai Társaság. 2012. XI. 16. – konferenciakötet. Az intermentalitás – a nemek köztes mentalitása TNTeF, 2013/1 stb.

feltárása vált lehetővé. A kortárs magyar politikusnők társadalmi kommunikációja, beszédeinek elemzése több órányi, rögzített anyag alapján készült: parlamenti hozzászólások, viták, interjú, választókerületi fórumon elhangzott felszólalások tanulmányozásával. Kérdés volt, hogy a nemi sztereotípiák, és az intermentalitásra utaló jegyek miképpen jelennek meg a mai köz-szereplőnők viselkedésében, nyelvhasználatában.

A disszertációban idézett korábbi elemzésekhez hasonlóan, a nők politikai mezőben elhangzó diskurzusainak vizsgálatához ezúttal is interdiszciplináris keretet alkalmaztam. A megfigyelések jellege komplex nézőpontot kívánt meg, és az interjúelemzésekben kialakított geertz-i sokoldalú leírást alkalmaztam, amely a tartalom mellett a szöveg elhangzásának körülményeit is figyelembe veszi.⁸ Ezúttal a fókuszot eltoltam a kommunikációra irányuló aspektusok irányába, és a tartalmi diskurzuselemzés perspektivikus lehetőségeinek megfelelően tágabb nézőpont alkalmazása vált lehetővé (viselkedés, hozzáigazítási technikák, határozottság, gyakorlottság stb.). A diskurzusok elemzését hangzóanyagból átírt textusokon keresztül végeztem.⁹ Az elemzésben visszatérő szkéma volt, hogy a felszólaló/előadó miként pozicionálja önmagát, valamint feltűntek az individuum és az önálló véleményformálás összefüggései.

A disszertáció második felében vizsgált női felszólalások elemzéséhez a Fairclough-van Dijk módszertani keretből indultam ki.¹⁰ Az elmélethez kapcsolódó diskurzus-mechanizmus szerint: a diskurzus nemcsak a társadalom tagjai és az őket körülvevő viszonyok reprezentációja, hanem a diskurzus által létrehozott relációk összessége.¹¹ Ehhez kapcsolódó Krippendorff (ld. még: Holsti; Gerbner) véleménye, miszerint a tartalomelemzés nemcsak a kategóriák szerinti elemek (pl. szavak, jelzők, jellemzők) megszámlálását és a tartalom visszaadását jelenti, hanem a szimbolikus jelentés feltárását is.¹² A beszéd/diskurzus-elemzés fő vizsgálati szempontjai voltak: hatalmi pozíció, stílus, szituáció, kommunikációs aktusok használata, nyelvi formáltság, érvelési séma, koherencia, szuperstruktúrák.¹³

---

⁸ In. Szabó, 2003

⁹ Lazar, 2005

¹⁰ Aczél, 2012:74-77

¹¹ van Dijk, Fairclough, Wodak, 2014/X

¹² Krippendorff, 1995:22

¹³ Ld. még, Szabó: A diskurzív politikatudomány alapjai (L'Harmattan (2008); Glózer: A diskurzuselemzés a társadalomtudományokban. Iványi, 2000: c3/1215/125106 és Horányi, 1978. http://mmi.elte.hu/szabadbolcseszeti/index.php?option=com_tanelem&id_tanelem=841&tip=0)

A társadalmi kommunikáció-elemzés szempontjai közé soroltam az élőnyelvi, spontán elemek megtalálását, és a használat gyakoriságának rögzítését. Ez esetben viszont nemcsak a szocializációból fakadó markerelemek rögzítése volt a feladat, hanem a női szónokoknak a maszkulin jegyek irányában végrehajtott akkomodációja, és a nemi mentalitásváltozásból adódó jeleinek feltárása. E ponton úgy látszott, hogy a női mentalitásváltozás miéértje: az érvényesülés, hogyanja: az átvétel és az alkalmazkodás. Közös irányvonalként a diskurzusok kritikai vizsgálatában a dominancia, és az azzal koherens deficithipotézis összefüggéseinek felkutatását választottam.

A KUTATÁS HÁTTERE, CÉLOK

A kutatásban a konceptualizálást, a korpuszkialakítást és a módszertani eljárásokat az alábbiak szerint végeztem el:

Kulturális antropológia: az életút-kutatás a nők életmódjának, és megélt tapasztalatainak elemzésével történt.¹⁴

Filozófia-történet: a nőtörténet leírásához és értelmezéséhez paradigmaformáló filozófusok és a közéleti személyiségek nőkre vonatkozó írásai közül olvastam (újraolvasás).¹⁵

Sztereotípiakutatás: a kulturális dimenziók, a férfias- és nőies társadalmak elméletéből kiindulva összevettem az elvárt és az újonnan kialakult társadalmi nemi szerepeket;¹⁶ ill. azt vizsgáltam, hogy a mentalitásváltozás megjelent-e nagyobb mintán vett eredményekben.¹⁷

Feminizmus: a gender eszmerendszereinek változását kritikai szempontból elemeztem,¹⁸ és az azokkal ellentétes véleményekkel ütköztettem.¹⁹ Az irányzatok hatását és a konvencionális elvárások jegyeit kerestem a nők mentalitásváltozásában.²⁰

Társadalmi kommunikáció: mivel a beszédjog elnyerése és megtartása hatalmi pozíciót is jelent, s a sikeresség a megszólalók – ez esetben a nők – diszkurzív téralkotó képességén múlik (nyelvi és metakommunikatív eszközök), ezért kortárs női beszédeket elemeztem.²¹

---

¹⁴ Geertz, 1994 Marcuse, Magyarai, 2006. Ld. még: Harding, 1987; 2005;

¹⁵ Nagl-Docekal, 2006; Hell, 2001

¹⁶ Hofstede, 1980; 2001

¹⁷ Róbert, 2000; Nagy, 1993

¹⁸ Pieper, 2004

¹⁹ Kuby, 2008

²⁰ Acsády, 2002

Fontosnak tartom megemlíteni, hogy a nők megváltozott mentalitásának vizsgálata csak részben tartozik a gender-nyelvészet körébe. A diskurzusok értelmezésekor érintettem, de nem vettem át a tudományos mainstream szerinti gender-elméleteket, mert nem egy eszme minőségi, vagy társadalompolitikai elhelyezkedését akartam vizsgálni, hanem az azokhoz kapcsolódó mentalitásformákat.²² A magyar nyelvben használatos férfi- és női lexémákhoz fűződő kollokációk vizsgálatával a sztereotípiák stabil jelenlétét igyekeztem rögzíteni. Azokat – ahogyan a szakirodalomban is – leginkább *nemi sztereotípiák* címszó alatt tárgyalják, de úgy éreztem, hogy a pontosság kedvéért a nyelvészeti szempontok tematikájában messzebbre kellene eljutnom. A kollokációkban (szabad lexikai elemek szemantikai kombinációja²³) a gender-markereket (különböző nyelvi eszközök által kifejezett attribútumok²⁴), az egyik nemhez jobban köthető konstitúciókat kerestem. E szerint a nemi sztereotípiák, noha nyelvileg deskriptív, társadalmi tekintetben pedig preskriptív módon is közvetítő jellemzők vagy szókapcsolatok, amelyek nyelvi funkciójukat tekintve gender-markerek, sztereotíp attribútumokkal.

A témának a feminizmusba kategorizálásával kissé bajban voltam, első sorban azért, mert a kulturális antropológiai, de az általános kutatói szemléletmód sem engedélyez mozgalmiszemléletű, de kizárólagosan kritikai attitűdöt, sokkal inkább kulturálist, amelyben a feminizmus és annak ágai mindössze kultúra-jegyként lehetnek jelen. A kritikai szemlélet részemről első sorban abban nyilvánult meg, hogy a mozgalom (néhol eszme) állomásait felvázolom, a nemek mentalitásváltozására vonatkozó hatásmechanizmusát felvázolom, és adott esetben objektív, kritikai hozzáállással elemzem társadalmi hatásait.

A disszertációt tkp. eddig munkám összefoglalójának szánom, amelyben a tágabb értelmezés felől haladok a szűkebb irányában (életmódok, sztereotípiák és kialakulásuk, mentalitásváltozás és azok közéletbeli megnyilvánulásai). A folytatásban szeretnék foglalkozni a korábbi válaszadók felkeresésével, és további beszédek, szónoklatok rögzítésével is; valamint annak elemzésével, hogy az intézményesített és újonnan létrejött mentalitásminták a korábbiakhoz képest milyen változásokat okoztak. Távlatos célom, hogy a kortárs diszciplínák segítségével az *ember* fogalmának egyenrangú, de nőközpontú értelmezéséhez szolgálhassak némi adalékkal.

---

²¹ van Dijk, 2000:463-473

²² Lakoff – Bucholtz, 2004:60-81; Boronkai, 2006:51-87

²³ Berdychowska, 2001:250-161, Kegyesné, Szekeres, 2004

²⁴ Gottburgsen, 2000

TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS, FEMINIZMUS, KUTATÁSOK

A társadalomtudományi kutatásokban a nőről szóló tanulmányok nagy része valamely szektoriális kategóriában szerepel, amelyben a nő mindenkori helyét, gondolkodását és viselkedését is csak interdiszciplináris megközelítéssel lehetséges rekonstruálni. A nemzetközi nőkutatás az 1960-as évekig leginkább a nőtörténeti leírásokat preferálta, amelyekben kiemelt szerephez jutott a politikai fókusz változásának taglalása (témák: nőnevelés, választási jogok, női munka, társadalmi nemi szerepek stb.). Az 1970-es évektől kezdve, a téma egyre inkább multidiszciplináris jellegűvé vált. Központi gondolata volt feltárni és elbeszélni, hogy: „*A nők múltjából azokat a dolgokat ismerjük, amelyeket a férfiak – egy őket, magukat középpontba állító értékrend alapján szemlélve és értelmezve – elég fontosnak tartottak ahhoz, hogy emlékezzenek rájuk.*”²⁵

A férfiközpontú történelem- és társadalom-felfogás azonban első sorban androcentrikus megközelítéseket tartalmaz (pl. kié a hatalom?), melynek következménye, hogy a nők kimaradnak belőle. A nőtörténet maszkulin gyakorlatában, ezáltal előtérbe kerül olyan kérdések feltevése, amelyek a női jelenlét autentikusságára és a nemek társadalmi komplexitására vonatkoznak (pl. ki reprezentálhatja a történelmet, illetve: a nemek egyenlő módon reprezentálták-e az eddigi történelmet). A társadalomtudományok előtérbe helyeződése a nőkről szóló tanulmányok megjelenését is jelentette. A feminizmus több, mint kétszáz éves. Úttörői: a nyaktiló által kivégzett Olympe de Gouges (eredeti név: Marie Gouze),²⁶ és a feminizmus alapvetését kimunkáló Mary Wollstonecraft.²⁷

A mozgalom elsősorban nyugaton, Nagy-Britanniában és az Egyesült Államokban erősödött meg.²⁸ A XIX. század közepére több női szervezet alakult: pl. Lucy Stone vezetésével az *American Woman Suffrage Association* és a Susan B. Anthony irányításával a *National Woman Suffrage Association*. A mozgalmak később egyesültek, és a nők politikai emancipációjáért harcoltak, amely az 1918-as, 19. sz. törvényekben megjelent. A feminizmus elterjedése az ezerkilencszázhatvanas évekre tevődött. A törekvések kiterjedtek a gazdasági és társadalmi jogok egyenlőtlenségeire; kétféle irányzattal.²⁹ Egyik az amerikai,

---

²⁵ Lerner, 2005:168-169

²⁶ Gouges, 1791. Ld. még Olivier Blanc, 2003

²⁷ *A Vindication of the Rights of Man* (1790); *A Vindication of the Rights of Woman* (1792)

²⁸ Pl. Alice Clark: *Working Life of Women in the Seventeenth Century*, London, 1919; Ivy Pinchbeck: *Women Workers and the Industrial Revolution (1750-1850)*, 1930

²⁹ Ballorain, 1972

törvénytisztelő, reformista (a Woman's Rights Movement követője Betty Friedmann vezetésével – *National Organization of Women* 'NOW'); a másik a forradalmi, radikális csoport (a Women's Liberation Movement- féle *Woman's Lib*).

A mozgalmak Európára is áttértek, és a nők valódi egyenlőséget követeltek a munkahelyi jogokban, a javak birtoklásában és öröklésében. A harc az iparosított országokban a vállalkozások, bankok és a közigazgatás felelős állásaiért folyt. Női kvótát követeltek a számukra elzárt szektorokban, elterjedt az *egyenlő képességek, egyenlő felelősség* elve, másrészt felléptek a szexizmus ellen, saját testük szabadságáért. Franciaországban az abortusz bűnként kezelése eltörlését követelték (1920-as tilalmi törvény).

A hatvanas évektől, a társadalomtudományok fellendülésével és a feminizmus erősödésével elterjedtek a női tanulmányok (történelem, szociológia, nevelés). A women studies keretében (nyugati) világszerte a nőkérdésről tartottak kurzusokat és konferenciákat, és 1974-től a nők történetét önálló területként ismerték el. A tudomány a médián keresztül jelentős hatást gyakorolt a közbeszédre; például újságok: *Journal of Women in Culture and Society* (Chicagói Egyetem), Berkeley, San Francisco, Cambridge, Torontó stb. Franciaországba később jutott el a női hullám; Aix en Provence-ban (Daniel Armogathe, Yvonne Knibiehler) Lyonban az Université de Lyon járt élen, ahol megalapították a *Centre de Liaison des Etudes Féminines-t* (CLEF). Párizsban több egyetemen, kiemelten pedig az *École des Hautes Etudes en Sciences Sociales* kurzusain kezdtek nőtörténeti oktatást és tudományos kutatásokat. Németországban és Olaszországban kisebb érdeklődés lévén, egyetemi csoportok alakultak, Svédországban a gothenburgi egyetem a nemzeti könyvtárak és levéltárak nőkre vonatkozó anyagának összegyűjtésére vonatkozó katalógust állított össze.

Az 1980-as évek elején, mintegy posztfeminista irányvonalként megjelent az *öko-feminizmus* és az *anarcha-feminizmus*, melyek a patriarchális narratívákat helyezték célkeresztjükbe. Az öko-feminizmus alaptétele, hogy mint sok más romlás, az ökológiai pusztítás oka is a patriarchátusban keresendő, mivel a természetet leginkább a maszkulin-intézmények rombolják (ipar, kereskedelem, politika stb.). Amennyiben az alkalmazott dichotómia szerint a nők a *természet*, a férfiak pedig a *kultúra* teremtményei, az ökológiai pusztítás és a nemek közötti egyenlőtlenség is közös töről fakad, sőt analógiája a *kulturált* férfiak uralkodásának a *természetes* nőkön.³⁰ Továbbmenve, az öko-feministák a pusztítást hasonlatosnak tartották a férfiak és a nők közötti különbségek generálta agresszióval, amitől

---

³⁰ Vö. az esszencialistamegközeítésről. Nagl-Docekal, 2006

megszabadulni, szerintük csak a patriarchátus megszüntetésével és a női jellemvonásokhoz igazodással lehetséges. Az ökofeministák hangoztatták, hogy a férfiak és a nők között eltörölhetetlen különbségek mutatkoznak.³¹

E kijelentés üdvözlendő, ha már a fentiekben többször említett *természet* szó ilyen-olyan értelemben elhangzott. A különbség valószínűleg nemcsak biológiai, de pszichikai értelemben még sokáig különbség lesz. A női sztereotípiákat, illetve a nőies jelleget mint értéket (pl. kölcsönösség, konstruktivitás, gondoskodás) az ökofeministák is beépítették elméletükbe, s azokat a természetesség determinált részének, adottságnak tekintették. A kultúra kérdése ez esetben azonban problémás. A nők feladata – az ökofeministák szerint –, hogy kiszabaduljanak az efféle, férfiak által létrehozott kultúrából, és visszatérjenek az eredeti természetességhez. Papíron mindez elfogadható lenne, de a gyakorlatban bajosan. Főleg azért nem, mert a *Természet* fogalma mára mást jelent, mint évszázadokkal ezelőtt, és az igazodási pontok, pl. matriarchátus, a távoli homályba vész.

A feminizmusnak számos egyéb, viszonylag kevés követőt generáló csoportja alakult, s többségük valamely, már napvilágra került elméletet támadott. Javukra szól, hogy mindannyian megpróbáltak egyfajta önálló, női gondolkodást képviselni, illetve női szempontból értelmezni korábbi férfielméleteket. A *pszichoanalitikus feministák* például a nők háttérbe szorulásának okát az Oidipusz-komplexusban látták, miszerint a kislány – aki szerintük éppen olyan mértékben nem különbözik édesanyjától, mint a kisfiú – leválása anyjáról lassabb és kevésbé drasztikus, mint a fiúé. Ezért saját autonómiája nehezebben alakul ki, mivel számára a női hasonlóság állandóan jelenlévő. Ennek kapcsán talán érdemes elgondolkodni azon, hogy a tanult, negatív tradicionális nemi szerepek elsajátítása milyen mértékben nehezítheti a kislányok önálló karakterének kialakítását, mint a független karakter kialakulását a fiúknál, akik viszont minden esetben pozitív indíttatást kapnak fölényük azonnali és majdani érvényesítéséhez.

Az *egzisztencialista feminizmus* a fentiekhez képest több szembenálló vonással bírt. Elutasította az esszencializálódás minden formáját, tagadta a férfi és női, azáltal az emberi természet sztereotip fogalmait. Számára nem létező volt, hogy a nők valamely tulajdonsággal bírnának, vagy valamely szerep felvételére lennének determinálva, melyet férfias illetve nőies beállítódásuk írna elő számukra. Alaptételként a szabadságot és a választás lehetőségét hangoztatták. A követendő cél az eszmealkotókat leginkább foglalkoztató *autentikus lét*

---

³¹ Daly, 1990

elérése volt, vagyis az ember legfontosabb meggyőződése, hogy kellő önbecsüléssel alakítsa életét. Ugyanők kritikaként fogalmazták meg, hogy a nő fő tévedése, hogy önmagát konstituálja *lényegtelennek*, mely miatt belső lényege összeütközésbe kerül külső lehetőségeivel és cselekvéseivel. Az alárendeltség tehát a belső szabadság elérésével törheti át a történelmileg kialakult sztereotípiákat.³²

A *sex-positive feminizmus*, az elnevezéshez híven szex-centrikus alapokra épülő irányzat. Némi fenntartással ugyan, de elfogadta a prostitúciót és a pornográfiát. Magyarázat, hogy a nők abban is önszántukból vesznek részt. Utóbbi abban az esetben lenne helytálló, ha az aktus melletti vagy elleni döntés minden esetben nemi egyenlőségben születne meg. Az odáig vezető út része lehet annak vizsgálata, hogy a felek valójában milyen indíttatások és érdekek miatt vesznek részt benne, illetve hogy a nemek között milyen retorziók adódnak az elutasítást követően. A *sex-positive feminizmus* kizárólag egyetlen ideológiai mezsgyén végigmenve határozta meg irányvonalait (a szex kölcsönös és jó), és a szabad akarat választásának tartották az aktus létesítését. Nem vette figyelembe, hogy a szexuális kapcsolat az alávetettség szélsőséges megnyilvánulása is lehet, és a szabad akarat érvényesítésébe beletartozik annak következmény nélküli visszautasítása.

Az *anarcha-feminizmus* fő kérdésfelvetése a fennálló patriarchális renddel szemben az volt, hogy: *miért éppen úgy van, ami van, és miért kell éppen úgy lennie?* A kérdés maszkulin nézőpontból tiszteletlennek számított, amiért egy alávetett, pozíciójának miértjét megkérdőjelezni. A hierarchia-ellenesség minden korok sajátos ellenállása, a nemiség terén azonban nyomatékos kinyilvánítása révén újdonságnak számított. A patriarchátus berendezkedését ilyen erővel még soha nem támadták, és a tekintélyellenesség monoverzibilis irányt öltött: ezúttal a férfiak ellen. Az *anarcha-feminizmus* posztmodern feminista irányzatként, politizált női érdekképviselőt tükrözött. Követői gyakran bocsátkoztak az emberi civilizáció, s egyben a nyugati kultúrkör nyelvkritikájába; a társadalomban használatos nyelviség elnyomó jellegével kapcsolatban (ld. szexizmus kifejezés). Ezen összegzés azonban jelzi kultúrkörünk gőgjét is, melyben az emberi civilizáció és a nyugati kultúra között következetesen egyenlőségjelet tesz.

A kelet- és közép-európai *szocialista blokkban* érzékelhető XX. századi feminista irányvonal elterjedését jelentősen befolyásolta, hogy a szocialista eszme elsőbbségét egyéb irányzat nem előzhette meg (pl. a feminizmus sem). A nő társadalmi, gazdasági, politikai

---

³² Beauvoir, 1949

helyzetének változása kizárólag a termeléssel és a család fenntartásával kapcsolatos szerepkörökből állhatott. A feminizmus, sem mint eszme, sem mint használatos terminus, nem, vagy alig volt jelen a magyar és a környező szocialista társadalmakban.³³ A nőképviselet speciális formában és leginkább a civil mozgalmak keretei között folyt. Magyarországon a centrális szocialista diskurzus egyik propagandajelszava a női emancipáció volt, de a női képviselet és jelenlét tudományos területen nemigen jelent meg.³⁴

A mai, kortárs irányzatok interdiszciplináris irányt követnek, s a nők helyzetének komplex vizsgálatában kiemelt helyet kapott az antropológia, a filozófia és a társadalmi kommunikáció.³⁵ A történeti leírások és összegzések mellett megjelent az oral history, amelyben a férfi és nő, valamint a nő és nő közötti családi, és társadalmi rétegződések kerültek felszínre. Az életutak elemzésekor a női tudat, öntudat, nőiesség és a kollektív női öntudat hiányának feltárásával a nemek interszubjektív párbeszéde vált szükségessé.

---

³³ Ld. pl. Horváth J. B., 2008

³⁴ Kortárs, ill. a kor női szerepeit vizsgáló magyarországi kutató és publikáció: Acsády Judit, Aczél Petra, Fábián Katalin, Fábri, Anna, Forrai Judit, Gyáni Gábor, Gyulavári Tamás, Hadas Miklós, Hell Judit, Hrubos Ildikó, Huszár Ágnes, Kapitány Ágnes-Kapitány Gábor, Kéri Katalin, Kiss Róbert, Koncz Katalin, Kopp Mária, Ladányi Andor, Lukács Gabriella, Nagy Beáta, Neményi Mária, Pető Andrea, Pongrácz Tiborné, Schadt Mária, Setényi János, Szalai Júlia, Tóth Olga (stb.).

³⁵ Néhány kortárs, ill. a nők történetét elemző külföldi kutató: Sullerot 1971; Fohlen 1982; Utrio 1989; Miles 1989; Thalmann 1990; Passerini, Luisa, Selma Leydesdorff, Paul Thompson 1996; Narayan 1997; Rowbotham 1999; Gamble 2001; Scott 2001; Passerini 2003; Robert- Craig 2006; Bellavitis-Edelmann, Dicenzo- Ryan 2006; 2011; Christine Bard munkái (stb.).

I. fejezet

ÉLETVILÁG ÉS NYILVÁNOSSÁG

A nemi szerepek meghatározása, és kritikai diskurzuselemzés

A nemi szerepek kialakulásának felvázolásához azon filozófiai alapokra helyezett felfogás adhat segítséget, miszerint a társadalomtudományi elméletek, fogalmak akkor felelnek meg a társadalmi valóságnak, ha értelmezők, és objektíven viszonyulnak a szubjektív értelemhez.³⁶

Férfi elővilág, női utóvilág

Schütz (ill. Husserl is) az életvilág-struktúrában a természet, a kultúra, és a társadalom természetes beállítódását helyezte középpontba, amely tapasztalható hatással bír az emberre. Szerinte a mindennapok világa, az életvilág, nem más, mint az interszubjektív kultúra világa, s egyben társadalmi világ is, mivel más emberekkel közös, akikkel konszenzus és kooperatív viszony kiépítése szükséges (társadalmi kapcsolatok).³⁷ A mindennapi életben a gondolkodás és a cselekvés konkretizált minták szerint, amint Schütz fogalmaz, két idea mentén történik:

„Az első ahhoz a feltevéshez vezet, hogy ami eddigi tapasztalásunkban érvényesnek bizonyult, az továbbra is érvényes marad; a második pedig ahhoz a várakozáshoz vezet, hogy amit ebben a világban eddig el tudtam végezni, azt a jövőben újból és újból véghez tudom vinni.”

Szerinte az egyénnek – nemétől függetlenül –, születése után először meg kell ismernie a valóság készen talált szeletét, az abban található rendszereket és azok mineműségét. Az elvárás és az igazodás a kapcsolati hierarchiának megfelelően lehet erősebb vagy gyöngébb (pl. szülő-gyermek; fiatal-idős; hatalomgyakorló-igazodó, férfi-nő (stb.) között). A megfelelés és a megfeleltetés szubjektív elemeket tartalmaz, és az elvárások sztereotípiákra, tanult jegyekre épülve magukban foglalják az elődök tapasztalatait és szokásrendszerét (pl. tradicionális társadalmi nemi szerepek). Az egyén megszerzett tudáskészlete habitus és mentalitásrendszerekre bomlik, és sajátos attitűdöt ölt.³⁸

---

³⁶ Weber, 1970:74-125

³⁷ Schütz, 2001:272-302

³⁸ Az ily módon megalkotott tudások összessége pl. az otthonos tudás, az ismertség és a pusztá hit. Otthonos tudás: nemcsak a mi és a hogyan, hanem a *miért* is; ismertség: csak a *mi-re* irányul, és nem kérdez rá a *hogyan-ra*; pusztá hit: ahol a *mi-ről* sem tudunk.

Jogos felvetés, hogy a tradíciók (ez esetben a nők örökölt nemi sztereotípiái) milyen kapcsolatban állnak az életvilággal, s hogy az újonnan kialakult eszmék, sémák (pl. a feminizmus) mellett a hagyományos formulák mennyire szilárdak. Az életvilágban és a nyilvánosság előtt megjelenő hermeneutikai megnyilatkozások többsége férfikompetenciára kiterjesztett tartalmat képvisel, és konstruált tipizálást hordoz magában. Schütz: ³⁹

„ (...) Amennyiben meghatározom a másik szerepét, magam is szerepet vállalok. Amennyiben a másik viselkedését tipizálom, a sajátoméval is ezt teszem, amely kapcsolódik az övéhez, [és a cselekvéstípus konstrukciója] gyakran viselkedési mérceként intézményesül, hagyományos és visszatérő szokások kezkeskednek róla (azok legitimálják), és úgynevezett társadalmi ellenőrzési eljárások garantálják”.

Az életvilágban férfi és nő egymásra hatása kikerülhetetlen evidencia, és tükrözi a fő irányvonalat, miszerint a társadalom tagjai mely határokon belül mozoghatnak. A szerepminták intézményeken keresztül közvetítődnek a tömegek irányában, amelyeket azok átveszik és továbbítják. A típusok mesterségesen konstruáltak, és meghatározzák, mely tradicionális cselekedettípussal rezonálnak (pl. nőies-férfias attitűd). A tipizálás része, hogy a partnerek megpróbálják egymás motivációit rendszerbe helyezni, miközben sajátos öntipizálást is folytatnak, és partnerüket is sztereotip keretrendszerekbe illesztik. A későbbiekben idézett, általam felvett interjúkból kirajzolódott, hogy a nemek viszonyának fájó pontja, hogy a felek valódi megismerése nem, vagy alig történik meg, és az egyén megítélése főleg a konvencionális sémák szerint történik. Például egy munkakapcsolatban, amelyben férfi és nő vesz részt, a legtöbb esetben sztereotip előítéletek döntenek el, ki milyen feladatot lásson el, és a nemi hierarchia determinálja a hatalmi pozíciókat. Eszerint, döntési pozíciókban a férfi legyen az irányító, a nő pedig az irányított, s elvárás, hogy a nő szakmai felkészültsége mellett a nőies szerepköröknek is feleljen meg (pl. be- és elfogadás). Ezzel szemben a férfi egyre ritkábban veszi fel a szintén férfiasnak számító (pl. oltalmazó) attitűdöt, és inkább érvényesíti auctoritását, lévén, státusa meginoghat. ⁴⁰

Örökölt nemi szerepek

Schütz szerint a társadalmi jelenségek „*egyre újabb értelmezésre, sokféle tartalommal teli típusban vannak feladva*” számunkra, amelyek a kialakulás okainak újraértelmezését generálják. Ez esetben a szóbeli hagyomány, dokumentumok, tárgyak (stb.) által hagyományozott örökség – pl. átörökített társadalmi nemi szerepek – revíziója vált

³⁹ Schütz uo. 2001:272-302

⁴⁰ Ld. Horváth, J. B., 2008

szükségessé.⁴¹ A sztereotip női és férfi viselkedésformák az utóbbi évszázadban folyamatosan változtak, illetve összemosódtak. Az elődök világában kialakult irányok minden időben stabilnak mondhatók. A nemi sztereotípiák szilárdságának alapbástyája a család, melyben anyáról gyermekekre (leányra, fiúra), ill. ilyen hatalmi értelemben: férfiről asszonyra száll a nemi szerepek továbbadása. Alaptétel, hogy a lemenő ágiak világa, vagyis az utóvilág soha nem lehet hatással az elővilágra, hiszen már megtörténtek az események, előidéződtek a hatások, és a végrehajtott tettek befolyásolják az utódok cselekedeteit.⁴² A nemzedékek által továbbadott hagyományok megerősítették a sztereotípiákat (pl. férfi: aktív - nő: passzív), és a nők történetében így módon válhatott a patriarchátus és intézményeinek rendszere az elfogadott, őseredeti algoritmussá, egyfajta *elő-világgá*. Tételeit a közönség axiómaként követi.

Ilyen megközelítéssel például akár a patriarchátus elővilágának tekinthetjük a matriarchátust. A patriarchális rendszerváltást követő évezredekben az anyajogú társadalmi rend létezését kétségbe vonták, és a társadalmi berendezkedés merőben új irányt vett. A férfi gondolatformálók a társadalmi aktusok nagy részét homoszociális irányultsággal egymás között bonyolították (pl. kereskedelem, ipar, politika, jogalkotás, tudományok stb.), s e ponton fölmerül a kortárs-kérdés, hogy a nukleáris család, és a mikroközösség működtetése mennyiben kollektív feladat; férfi és nő munkája milyen értéket képvisel.⁴³ A válaszok – lentebb – elvezetnek férfi és nő tevékenységének azonos értéken kezeléséig. Alább viszont következzen egy rövid annotáció az ősi nemi sztereotípiák kialakulásának modellezésére:

állítás: az ősi társadalmakban a férfiak a család fenntartásának érdekében tartózkodtak távol otthonuktól (vadászat, háborúk stb.), a nők otthon tevékenykedtek (háztartás, gyermeknevelés)

következtetés: a férfiak a házon kívüli feladatokra, a nők az otthon, vagy a ház körül végezhető munkára alkalmasak

sztereotípia: a férfias viselkedésforma a nyilvánosság előtti feladatok ellátása, a nőies viselkedésforma pedig az oikoszon belüli teendők ellátása

---

⁴¹ Schütz uo. 2001:272-302

⁴² Schütz, uo.

⁴³ Továbbá: milyen megállapodás szerinti átfedések jelentkeznek a munkamegosztásban, és a közösségek hétköznapi életében? És végül: a nők társadalmi szerepvállalásáról alkotott diskurzusban milyen helyet foglaltak el a nők a közösség, és az állam irányításában. Pongrácz-Murinkó, 2009:95-116

Az androcentrikus értelmezésből viszont kimarad, hogy a prosperáló, anyaközpontú társadalmakban a család fenntartására irányuló feladatok koordinálása a *matriarcha-házból* indult ki.⁴⁴ Vagyis a központi női hatalom határozta meg és osztotta el, kinek, mi a feladata, és miképpen végezze el (ezt igazolja a korábbiakban taglalt kortárs matriarchátusok leiratai), amely arra reflektál, hogy a nők is végezhettek (volna) fizikai munkát otthon vagy akár házon kívül, de az érdemi döntést ők hozták. Az androcentrikus magyarázat egy női hatalmi státust állított szembe egy alávett férfi státussal, amelyben magasabbra értékelte a férfiak házon kívül történő, végrehajtott feladatainak elvégzését. A rendszerbe a továbbiakban is beletartozhatott volna a munkaeszközök tökéletesítése, de az általuk nyerhető haszonszerzés elsődleges szemponttá vált, és extra dominanciával járt. A későbbiekben – jelentős átalakulással – pl. a nők született szellemi hátrányával magyarázták az efféle munkamegosztást, amellyel megtörtént a hatalmi viszonyok átalakítása; az irányítóból irányított vált.

A nyilvánosság ereje

A nyilvánosság értelmezése és 'működése' mint a hatalom, és a diskurzusok közege, a sztereotípiák elterjesztésének technikája témakör áll e fejezet rész középpontjában. Azon belül, a nyilvánosságnak olyan közegként körülhatárolása, amelyben a kommunikáció zajlik, s amely hatással van a társadalmi közvéleményre, és a társadalmi folyamatokra. A nyilvánosság sztereotípiá-alkotó és közvetítő közegét és androcentrikus irányultságát fogom bemutatni. Van Dijk szerint a nyilvánosság ereje nem első sorban a közügyek megvitatásában mutatkozik meg, hanem a közélet színterének megteremtésében, ahol az egyén nyitott, de biztonságos, saját közössége előtt megmutatkozhat.⁴⁵ A közéleti találkozók, kulturális események, viták, alkalmasak társadalmi vagy nemi csoportok szövetkezésére vagy elhatárolódásra, vetélkedésre, nem ritkán politikai befolyásgyakorlásra. A megszólaló kinyilvánítja kompetenciáját, tét a tekintély-pozíció-haszon vagy szimbolikus előnyök megszerzése.⁴⁶ A kortárs gyakorlatból és az alábbi történeti áttekintésből kitűnik, hogy a plénum előtti beszélgetések, viták leginkább férfiak számára nyitottak, akik egyoldalúan képviselik érdekeiket. Nem mindegy tehát, ilyen alkalmakkor a nemek milyen arányban érvényesíthetik nézeteiket, mivel azok jelentősen befolyásolják a nézőpontok és a döntések kialakítását. A

---

⁴⁴ Bővebben: Koszven, 1950

⁴⁵ van Dijk, 2000

⁴⁶ Pl. Hall, 1997; Fairclough, 2010; Lakoff, 2013

modern média és csatornái szintén a presszió lehetőségét adják. A kritikai médiakutatók a tömegkommunikáció felelősségét taglalják, mivel hatására létrejön a mesterséges minta, amely a többség részéről követendő. Habermas szerint a viselkedési minták követése az emberek részéről sok esetben a sztereotípiák automatikus másolásából áll. A tv-műsorok, sorozatfilmek, magazinok vizuálisan és nyelviileg is a két nem közötti eltérést hangsúlyozzák (szerepjátékok), és a nemi szerepeket súlykolják. A tömegkommunikációs eszközök terjedésével a média és korszakos eszközei (szónoklatok, színdarabok, újságok, tv, rádió, internet stb.) korlátozzák a tömegek lehetőségeit.⁴⁷ Van Dijk szerint a szabadság fogalma ily módon szűkül, mivel a médián keresztül felkínált, előregyártott elemek csupán választási lehetőséget, önálló döntési alternatívát nem adnak.⁴⁸

Habermas klasszikus művében (*A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*) a nyilvánosság jelentőségének történeti aspektusát is tárgyalta, amely a disszertáció témájának szempontjából a mindenkori (az elektronikus tömegkommunikáció előtti és utáni) véleményformáló- és közvetítői közeg működése bemutatásához nyújt segítséget.⁴⁹ Az alábbiakban nem Habermasnak a polgári társadalmak kialakulásának elemzését és annak kritikai fogadtatását, hanem a nyilvánosság történeti változását, erősödését tekintem át.⁵⁰ A nők közéleti, nyilvánosság előtti szereplésére kevés leírást és még kevesebb elemzést találtam. Ennek oka lehet a valóban csekély női jelenlét, valamint a női nem történelmi ignorálása. A korszaki felvázolásához első sorban nőneveléssel és jogokkal kapcsolatos utalásokat találtam. Azokból és gyűjteményes kötetek publikációinak összegzéséből merítettem.⁵¹

Antikvitás

A poliszkok világában a *köz* és a *magán-szféra* (*koine-oikos*) között éles határ húzódott. A döntések, viták, az *életnek* tekintett közegben – vagyis a *politikai* közéletben –, az *agorán* zajlottak. Nemcsak határ, hanem ellentét is húzódott a közsféra és a magánszféra között: a közsférát, ahol az erények megnyilvánultak, értékesnek és jónak tartották; a *közhöz*

---

⁴⁷ Habermas, 1993

⁴⁸ van Dijk, 2000

⁴⁹ Habermas, 1993:1-85. Hivatkozott források még: Hobsbawm, 1992:120-139; Laszlovszky 1993:24-26; Wolf, 1971:161-185

⁵⁰ Habermas kritizálói (pl. Frazer, Jager, Angelus) többek között a klasszikus liberalizmus közegében létrejövő folyamatok modellálását kifogásolták, ill. a polgárság, Habermas által leírt, *idealizált* társadalomformáló tevékenységét. Szerintük a plebejus réteg is formáló hatással vett részt a folyamatokban.

⁵¹ Schleiermacher, 1902; Godineau 1996; Kéri, 1996; Katus 2001; Scott, 2001; Németh, 2011; Pukánszky, 2013

méltónak; nyitottsága révén szabad férfiak részére tartották fenn. A magánszférában, ahol a gazdasági tevékenységeket végezték, és a létfenntartásért küzdöttek, alázat uralkodott, s azt elzárták a nyilvánosság elől. A háttérszférának számító közeget rabszolgák, nők és gyerekek alkották, ill. irányítóként a férfi családfő.

Férfiak: közszféra, döntés, vita, politika, erény, értékes, jó, nyilvános

Nők: magánszféra, gazdálkodás, létfenntartás, nők és gyerekek, alázat

Középkor, feudalizmus

A köz- és a magánszféra elkülönítése megszűnt, és létrejött a társadalmi szféra. Az egyház összefonódott a társadalmi alrendszerekkel, s mint hatalmi ágazat működött tovább. A Habermas által behatárolt ún. *reprezentatív nyilvánosság* feladata a politikai elit képviselete, és a politikai hatalom „megszemélyesítése” volt.⁵² A nyilvános szféra eseményei az uralkodó udvarban történő eseményekre korlátozódtak, amelyben – az idézett forrás szerint – nem léteztek politikai kommunikációs folyamatok, diskurzív érvrendszerek; a vélemények, politikai döntések, katonai információk a központosított reprezentációval váltak mérvadóvá, ill. valósággá. A rendelkezések, hírek, személyes vezetői kihallgatás, levél, hírnök, futár, kidobolás, szóbeszéd (hírérték-vesztés, torzítás) révén jutottak el a nagyközönséghez. A tartalomátadásban problémát okozott a tömegek írástudatlansága és a földrajzi akadályok leküzdése. E szférában férfiak reprezentálták férfiak hatalmát, a nők legjobb esetben is csak nemi-reprezentációs eszköz, vagy hallgató, végrehajtó szerepet tölthettek be.

Habermas mellett Hobsbawm megemlíti, hogy „az egyének közötti elsődleges kapcsolatok az úr-szolga, szülő-gyermek viszonyokra korlátozódtak”.⁵³ A gazdasági függőség kialakulása viszont a vertikális hatalmi viszonyok mellett, egymáshoz közelítő hatalmi viszonyokat igényelt. Az arisztokrácia ugyan még maga alá gyűrte az államot (*vö. az állam én vagyok*),⁵⁴ de a kereskedelem, a gazdasági tevékenységek és a termelés növelése, csak fokozott személyközi érintkezéssel és információátadással jöhetett létre. A kommunikáció, a kalkuláció és a hírhez jutás elengedhetetlen feltétellé vált. Ugyanakkor nem létezett olyan hivatalosan rögzített státusz, amely révén magánszemélyek nyilvánosság elé léphettek volna. Az állam, vagyis a királyi udvarban élő személyek bürokratikus igazgatási rendszert képeztek

---

⁵² Habermas, 1999:55-65

⁵³ Hobsbawm, 1992:139

⁵⁴ A kijelentés értelmezése változatos, források szerint XIV. Lajos az állam szolgájának tartotta magát, és halálos ágyán ezt mondta: „*Én elmegek, de az állam örökre itt marad!*”. Hahner, 1996/10

a társadalom tagjaival szemben, akiket nem vontak be az adminisztrációba. Megerősödött a reprezentatív nyilvánosság kategóriája, és az uralkodó pozícióját erősítő, állami *státusismertető* (kvázi alkalmazott), a nép előtt, de nem a nép érdekében reprezentált.⁵⁵

Férfiak: társadalmi szféra, hatalom, politikai elit, az állam, hír, katonaság, státus

Nők: reprezentáció, írástudatlanság

Habermas a reprezentatív nyilvánosság három történeti korszakát írta le:⁵⁶

1. Lovagi kor és reformáció

A XI-XV. századi udvari lovagi nyilvánosság reprezentációjának tiszta formája a francia, spanyol és burgundiai királyi udvarokban alakult ki. A reprezentatív nyilvánosság kifejtését a személyi jelképekhez kötötték: hatalmi jelvények, habitus (öltözet, haj), retorika, ill. a nemesi viselkedés kódexe. A férfiak (a lovagi kultúra nyomán) feladata volt védelmezni a nőket, elesetteket, a keresztény egyházat, és szolgálni a hűbérurat. Duby a lovagkori világi nők helyzetéről írta, hogy férjük távollétében nagyobb lehetőségük volt a közéletbe lépni, de „(...) igaz, hogy ilyenkor a nemesasszonyok szabadabban éltek, de nagy felelősség nyomta a vállukat, és ahogy akkor mondták, 'vigasztalanul', egyedül, támasz nélkül, ki voltak szolgáltatva saját gyengeségeiknek.”⁵⁷ A nők részére a másik szélsőséges lehetőség a világtól elfordult apáca életmódja volt; a kolostorok apátnői, egyes esetekben befolyással bírtak a politikára.

A XVI. században elinduló, és a XVII. század társadalom- felfogását befolyásoló reformáció kultúrtörténeti jelentősége a vallási élet megerősödésében, és annak a társadalmi kommunikációra irányuló hatásában mérhető. Az állam és a társadalom szétvált egymástól, és a vallásszabadság a társadalom tagjai részére döntési lehetőséget adott.⁵⁸ A templomba járással, ünnepekkel, individuális területként egyfajta nyilvános közeg jött létre. Luther az

---

⁵⁵ Habermas, 1999:28-33

⁵⁶ Habermas, uo.

⁵⁷ Duby: „Aki valóságos képet akar kapni arról, milyen volt a nők élete akkor és ott, annak figyelembe kell vennie a háborúk és a színlelt háborúk, a lovagi tornák állandó közelségét, oda kell képzelnie melléjük vagy tíz heves, lovát táncoltató, páncélját tisztogató, csatakos, lószerszám- és hűgyszagú férfit, akik több figyelmet szentelnek lovaiknak, mint a nőknek; a nőknek, akik a veszedelem tetőfokán a várba bezárva nyugtalankodtak, olykor arra kényszerítve, hogy egyedül kezeljenek egy- egy vereséget, és maguk induljanak útra, hogy előteremtsék a szomszédoktól a váltságdíjhoz szükséges pénárokat, és ugyancsak ők kaptak szemrehányást, ha nem tudták ügyesen kialkudni a fogságban lévő hitves kiszabadulását. Rosszul mérjük fel az úrnő valódi hatalmát, ha elfelejtjük, hogy férje legtöbbször másfelé lovagolt, és elérhetetlen volt.” In. Katus, 2001/6

⁵⁸ Wolf, 1995:163-171

anyanyelvű igehirdetés mellett szólt, lefordította a Bibliát, amely a hívek részére üzenetet, ideológiát teremtett. A közösségek autonóm egyének csoportjává váltak, a témák a termelés, és a vallási tárgykörök köré szerveződtek. Feljegyzések, dokumentumok, a köznép életmódjára utaló írásos emlék alig maradt fenn. A kolostori évkönyvek rögzítették a nagyobb eseményeket (csata, haláleset, természeti katasztrófa stb.), de azokat sokszor ahhoz az évhez jegyezték be, amelyben értesültek róla. E korszakban a nyilvánosság mint a magánélettől elválasztott közeg, intézményi formák között nem kimutatható. A fejlődésnek induló, árucserén alapuló gazdaság viszont változást sürgetett, és ahogyan Wolf írta „*olyan kapcsolatokat feltételezett, amelyek nagy területeket átfogó információcserére épültek*”⁵⁹

2. Reneszánsz

Habermas a reprezentatív nyilvánosság szférájában történő változásnak tekintette az udvari életben terjedő humanista eszmék megjelenését. Mint leírta, a keresztény lovagok helyébe a humanista elvek mentén képzett udvari emberek léptek (ld. később: óangol *gentleman*, francia *honnête homme*). A saját földbirtokkal rendelkező nemes elveszítette reprezentatív erejét, és a nyilvánosság megerősödő színterét a fejedelmi udvar jelentette. A képi ábrázolások közvetítő erejüknél fogva szintén véleményalkotó- és divatformáló hatást fejtettek ki. Az embereket körülvevő tárgyak, eszközök, a lakóhelyük, és a ruhaviselet információt adhattak arról, hogy milyen társadalmi kapcsolatokat tartottak fenn. Az írott bibliográfiákban a hétköznapi emberek világát alig rögzítették, az elbeszélő, leíró krónikák a társadalom szűk csoportjáról – pl. a királyról és udvaráról – számoltak be.⁶⁰

3. Barokk

A barokk ünnepélyek összességében a középkori, és a reneszánsz világi ünnepekhez képest vesztettek nyilvánosságukból. A kommunikációra, hírcserére alkalmas színhelyek a közterületekről (torna- tánc- színház- közterek) a parkok létesítményeibe, vagy a kastélytermekbe helyeződtek át. A reneszánsz társaságokból kialakuló arisztokratikus csoportok feladata már nem a saját uralom reprezentációja (pl. földbirtokosi uralom), hanem a monarchiák hatalmának illusztrációja, s egyben szolgálata volt. A történészek a reneszánsz kort az átalakulás időszakának tartják, amely véget vetett a középkornak, és utat nyitott a

---

⁵⁹ Wolf, uo.

⁶⁰ Kéri, 1996

társadalmi rétegek közötti információáramlásnak, a tanulásnak, a tudomány fejlődésének, valamint az új elméletek elterjesztését tette lehetővé (felvilágosodás, könyvnyomtatás)." ⁶¹

A XVIII. század végére a reprezentatív nyilvánosság legtöbb intézménye (feudális hatalmak, egyház, fejedelemség, úri rend) magán- és nyilvános részekre esett szét. A vallás magánüggé vált, s a reformáció hatására megváltozott az a szemlélet, amely az egyházat mint isteni tekintélyt tisztelte. Az egyház a közjogi szervezetek egyik testületeként működött tovább, s egy foglalkozási-rendi elemekből kifejlődő polgári társadalom világa körvonalazódott. A kapitalizmus megszilárdulásával további szervezetek és egyesületek jöttek létre, amelyek az információk gyűjtésével és közlésével foglalkoztak. A nyilvánosság előtti kommunikáció értéke és hitelessége megnőtt – s ahogyan Habermas kiemelte –, amint az információk a közönség elé kerülnek, tárgyilagossá váltak és hírértéket képviseltek. Viszont, mindezek – szerinte –, csupán egy modern államban prosperálhatnak. ⁶²

Férfiak: lovag, jelkép, vallás, nyilvánosság, arisztokrácia, földbirtokos

Nők: vallás, divat, magánélet

A modern állam

A XIX. századi modern államban a közélet és a magánélet távolabb került egymástól, ami egy mindenki számára hozzáférhető kommunikációs rendszer létrehozását tette szükségessé. A kormányzó hatalom és az állampolgárok között egyfajta organikus lojalitásra épülő kapcsolat jött létre, amely „*a mindennapokban is a párbeszéd által nyilvánul meg*”. ⁶³ A gazdaságban megszűnt a kötetlen szabad verseny, és a társadalmi befolyás magánkézben összpontosult. A közhatalom beavatkozott a magánszférába (pl. végrehajtó intézmények, adminisztráció), miáltal a két terület (köz- és magán) újból összefonódott. Az állam igyekezett a polgári társadalom érdekeivel összhangban cselekedni, és a politikai alapokra helyeződött nyilvánosságot alkotmányossá tette. Európa sok országában bevezették az általános választójogot (többnyire 1949-1971 között).

---

⁶¹ Szerb Antal írta (A világirodalom története): „Míg a renaissance csak szűk helyre és társadalmi rétegre kiterjedő elit-mozgalom, a barokk általános érvényű, kifejezésre jut Európa valamennyi országában és a kultúra valamennyi területén. Udvari jellege dacára formálisan nyúlik le az egész társadalmi ranglétrán a legalsó, a népi rétegekig.” In: Katus, 2001/6

⁶² Habermas, 1993:30-31

⁶³ Hobsbawm, 1992:120

A szakszervezetek, mozgalmak szociális törvényeket kényszerítettek ki, ami szintén az állam magánszférába avatkozását eredményezte, és a polgári nyilvánosság alapjainak teljes szétesésével járt. A sajtó piaci elvek mentén vált hatalmi ágazattá, és a hírek, gazdasági információk, vélemények terjesztésével közvetített az állam és a társadalom tagjai között. Kialakult a párbeszéd és a vita előfeltétele, vagyis az a társadalmi közeg, melyben virtuális egyenlőség jöhetett létre a kommunikáció aktorai között. Törekvéssé vált eltekinteni a felek társadalmi státusbeli különbségeitől, miáltal az eszmecsere olyan területekre is kiterjedt, amelyek korábban nem képezték kritikai elmélkedés tárgyát (hatalomkritika, társadalmi rétegek problémái, döntések stb.).⁶⁴

A XX. században a polgári társadalom közfontosságú magánszférája helyébe a re-politizált szociális szféra lépett. Megjelent a politikai PR, a parlamenti felszólalások nem a képviselők, hanem közvetlenül a választópolgárhoz meggyőzésére irányultak. A nagyüzemek és vállalatok társadalmi képződménnyé, a munka- és a társadalmi érintkezés fő helyszínévé váltak. A kultúrakövető közönségből (pl. szalonok, irodalmi nyilvánosság) tömegkultúra-fogyasztó, gazdasági célcsoport lett. A tömegkultúrát a művelődés alacsony szintjén álló vásárlói csoportok igényeihez igazították, s egyfajta függőség kialakítására törekedtek (médiумok, tömegkommunikációs csatornák).

Férfiak: kormányzó hatalom, sajtó, piaci elvek, politika, parlament, választójog

Nők: szociális szféra, szakszervezet, célcsoport, tömegkultúra, választójog

A XXI. századra, és napjainkban, a publikus és a privát szféra közötti határ elmosódik, a nyilvánosság és a lokalitás kapcsolata csökken. Az egységes jelleg helyett egymást átfedő, egymásba folyó, szegmentált terek keletkeznek (pl. Internet, közösségi hálózat). A hír áruvá lett, az állam pedig legtöbb esetben a sajtót használja igazgatási célokra és rendelkezéseinek publikálására. Mivel a közhatalom beavatkozott a magángazdaságba (pl. szabályozások, adó), a közönség több esetben szembekerül a hatalommal (öntudatra ébredés), s beleszólást kér az intézkedésekbe, melynek következménye lehet a hatóságilag szabályozott nyilvánosság. Van Dijk véleménye szerint viszont a nyilvánosság feladata ma már nem a közügyek megvitatása, *hanem a közélet színterének megteremtése*, ahol az egyén megmutatkozhat; nyitott, de biztonságos, saját közösség előtt (utca, közpark, színház, mozi, bevásárlóközpont).⁶⁵

---

⁶⁴ Habermas, 1992:50-69

⁶⁵ van Dijk, 2000

Nők a nyilvánosság mögött

Az ókori társadalmakban, Németh találó summázata szerint: *egy asszonynak akkor van [volt] jó híre, ha egyáltalán nincs híre.*⁶⁶ A nők elzárva a külvilágtól, a lakóházak női szobáiban éltek. Az utcára csak a férjük vagy állami tisztviselők ellenőrzése mellett mehettek ki. Tisztességes görög nő nem vehetett részt a férfiak lakomáin, de pl. az etruszk feleségek férjük mellett igen. A felsőbb rétegek asszonyai (arisztokraták, módos polgárok, kereskedők, iparosok) otthon ültek és a háztartásban tevékenykedtek. Érdekes módon, még Németh is némi férfi-értetlenséggel írta:

„Csakhogy ezt nem szabad valamiféle magányos elfoglaltságként elképzelni. A férj anyja, az otthon élő nőrokonok (lányok, özvegyasszonyok), a feleség, a cselédlányok és a rabszolganők közösen végezték a ház körüli munkákat, így a nők nem szenvedhettek különösebben a bezártságtól. Ráadásul még a legszigorúbb szürakuszi törvények sem azt mondták ki, hogy a nő nem léphet az utcára, hanem azt, hogy egyedül, vagyis szolgálólány (vagy rokon férfi) kíséréte nélkül nem teheti ezt. Tehát még a bezártnak tűnő asszonyok is mindennap elmehettek a piacra, a szentélyekbe, a temetőbe és ahová csak kedvük tartotta – megfelelő kíséréssel. Ha pedig tekintetbe vesszük, hogy Szürakuszi (és Athén, valamint a legtöbb görög nagyváros) élénk forgalommal rendelkező kikötőváros volt, tele idegen tengerészekkel és kereskedőkkel, akik alkalmasint éppen rabszolga-kereskedelemből éltek, nem tűnhet túlzott óvatosságnak, ha valaki a lányát vagy feleségét még nappal sem hagyta egyedül sétálgatni az utcán.”

A kevésbé vagyonos családokban a nők férjükkel együtt dolgoztak. A parasztnál a női munkaerő nélkülözhetetlen volt. A piac nyilvános térnek számított a termékeiket áruló asszonyoknak, további közösségi teret számukra például a kutak környéke jelentette. A vízfordás női munka volt, a forrásnál találkozhattak más szolgálókkal, rabszolganőkkel, miközben megmutatkozhattak, információt cserélhettek. A nyilvánosság előtti figyelemfelkeltés nők részére tilos volt; Zaleukos nőkre vonatkozó előírásait a syrakusaiak tulajdonította:⁶⁷

„Phylarchos Történelmének huszonötödik könyvében írja, hogy a syrakusaiak törvénye szerint az asszonyok nem viselhetnek arany ékszert, virágos hímzésű vagy biborszegélyű köntöst, hacsak nem akarja valamelyikük elismerni magáról, hogy közismert hetaira; és egy másik szerint a férfi nem ékesítheti föl magát sem azzal, hogy ruháját kihívóan viseli, sem azzal, hogy cserélgeti, hacsak nem ismeri el, hogy házasságtörő és fajtalan; és szabad születésű asszony nem járhat kint naplemente után, hacsak nem házasságtörő.”

---

⁶⁶ Németh, 2011

⁶⁷ Athénaios, XII 521 b

Kéri szerint a nők helyzete a korai kereszténységtől a reneszánsz korig igen változatos képet mutat.⁶⁸ A középkorban és a kora-újkorban a nők, lányok első önálló tevékenységei közé tartozott a tanulás, a megvalósítás viszont továbbra is elzártsgot jelentett: zárda, kolostor, vagy házitánító. Élesen különbözött egymástól a közrendi és a nemesi sorban élő asszonyok helyzete, de korlátozások az ő esetükben is fennálltak. A köznép nyilvánosságtól távolmaradása egyfelől kényszerű volt: a középkori nők átlagosan két-három- évente szültek, s a már meglévő gyermekeiket, valamint a háztartást kellett ellátniuk. A valláshoz fordulás és a templomba járás számukra is kívánatos volt, ahol a szülőket a lánygyermekek közélettől elzárására biztatták.⁶⁹

„Nem szabad elengedniük bálba, sem mulatságba, sem bankettekre, meg kell akadályozni gondosan, hogy kinézegessenek az ablakon, nem szabad megengedni nekik, hogy énekelni, hangszeren zenélni és táncolni tanuljanak, végül pedig kötelezni kell őket, hogy illedelmesen viselkedjenek, és egyszerűen öltözzenek. Az apákat [pedig arra buzdítjuk], hogy a leányaiknak ne mutassanak mosolygó arcot, csakis szigorút.”

Az újkori civilizációs és az anyagi kultúra fejlődése által a családstruktúra átalakult. A nő munkaerejére szükség volt, s azáltal tartósan átléphette az oikosz határait. A közéleti tevékenységek része volt a párvalasztás, amelybe a nők is beleszólhattak, s az érdek és az eleve kiválasztás helyett egyre többször lett a házastársi kapcsolat alapja a „romantikus szerelem”.⁷⁰ A felvilágosodással társadalmi- mentalitásbeli változások menetek végbe. A művelt nők irodalmi szalonokat szerveztek, ahová véleményformáló tudósokat, művészeket hívtak meg. A résztvevő filozófusok, írók, képzőművészek a társadalmi, politikai kérdésekről jobbra egymás között folytattak eszmecseréket; férfiak férfiakkal. Talán ennek is köszönhető a később elterjedt a vélemény, miszerint a XVIII. század „a nő évszázada” volt.⁷¹ Valójában a nők közéleti szerepe és lehetőségei csak nagyon lassan növekedtek, és továbbra is apjuk, férjük gazdasági, jogi és szellemi függőségében éltek. A közéleti színterek zárva maradtak előttük, véleményüket nem mondhatták el, és sorsukat, társadalmi szerepüket nem tudták jelentősen befolyásolni.

---

⁶⁸ Kéri, 1996/1

⁶⁹ Rodochani, 1907:27-28. In. Kéri, uo.

⁷⁰ Imhof, 1992:29; Anderson, 1980:49

⁷¹ Godineau, 1996:321-356

Schleiermacher német pedagógiaprofesszor 1826-ban előadássorozat keretében foglalkozott a nők társadalmi szerepével.⁷² Kifejtette, hogy a nőnevelés általános célja a *családon kívüli boldoguláshoz* vezető képességek kialakítása, és a *személyes sajátosságok* kifejlesztése. Kinyilvánította véleményét arról, hogy a fiúk és a lányok nevelésben nincsen különbség, egyéniségüket hasonlóképpen kell kiművelni, de a családon kívüli társadalmi élet nem a nők területe. Szerinte, annak egyik oka a természetes biológiai meghatározottság, mivel a nők a gyermekszülésre készülven távol tartják magukat a nyilvánosságtól, és később édesanyaként, gyermekeik nevelőjeként töltenek be fontos szerepet a közösségek életében:

„Az otthon az állam legelső organikus összetevője, legfontosabb alapköve, hiszen maga az állam is háztartások összessége. A családi élettől függ az állam jóléte. Kimondhatjuk, hogy a nők értéke a polgári életre gyakorolt hatásuk tekintetében nem csekélyebb jelentőségű azért, mert tevékenységi körük a háztartásra, a családra korlátozódik. Az állam érdeklődése ezért még nem csökken irántuk. Az édesanyák nem lépnek ki a nyilvánosság elé, de ez a férfiaknak azon tömegére is vonatkozik, akik például kézműves mesterséget űznek. A nemek közötti különbség a hivatások közötti különbségben fejeződik ki. A női nem a társadalomban különleges hivatást gyakorol.”⁷³

A másik ok, szerinte *történeti gyökerű*: a nőket minden időben szolgaságra kárhoztatták a kulturáltság alacsony fokán álló társadalmakban. Schleiermacher kitért arra, hogy újabban viszont (XIX. század) néhány területen lehetőségük adódik képzettség szerzésére, amely a társadalmi szerepre is hat: a nők visszavonultsága csökken. Az idézett koncepciókból kitűnik, hogy a nők pozíciójának változása első helyen a nyilvános szerepvállalás kiterjesztésében jelent meg, és a nemi sztereotípiák a korábbiakhoz képest valamelyes rugalmasságot mutattak.

A XIX-XX. században az otthon és a munkavégzés helyszíne szétvált egymástól, de a nők számára ez sem jelentett sokkal nagyobb szabadságot. A középosztálybeli családokban a családfenntartó a férj volt, aki a *külvilágban* kereste meg a kenyerre valót, a feleség pedig otthon anyai- és háztartási alkalmazottként biztosította a családi élet egyensúlyát. Noha elhangzott a kijelentés: *„Magától értetődő ténynek tekintjük, hogy minden férfi és nő egyenlőnek születik”*,⁷⁴ a nő, szabadidejét az elvárásoknak megfelelően otthon töltötte; hímzéssel, olvasással, festéssel, vagy zongorázással – egyetlen elfogadott készség a hangszer tudás – mutatkozhatott meg a nyilvánosság előtt (szalonok). A húszas években a

---

⁷² Schleiermacher, 1902

⁷³ Schleiermacher, 1902:69

⁷⁴ Pukánszky-Németh, 1999:406

tradicionális polgári értékek és a társadalmi viselkedésformák helyébe újak léptek, közöttük kialakult a „modern nő” típusa, amely szinte minden területen eltért a sztereotip elvárásoktól (öltözködés, polgárpukkasztó, nonkonformista viselkedés, férfias életmód.). A modern nő önállóságra és szabad életre törekedett, amelyet a közéletben, a nyilvánosság előtt kívánt megvalósítani. A törekvés csak részben sikerült, mert a világháborúk hatalmas férfiembervesztesége és lelki traumái miatt a családi élet felértékelődött, és a nemi szerepek hamarosan visszarendeződtek.⁷⁵

„A nőkről folytatott diskurzus során a közvéleményt formáló értelmiség tagjai egyik kezükkel elvettek, a másikkal viszont adtak. A házi tűzhely mellé száműzve megfosztották a nőt a társadalom nyilvánosságától, a közhivataloktól, a közszerepléstől, de mintegy kárpótlásul neki adományozták az erkölcsi piedesztálra emelkedés, a morális példaképként való élés lehetőségét. Egyfelől hangsúlyozták a fizikai esendőségét, másfelől viszont az anyaság biológiai adottságból szent kötelességgé magasztosult.”⁷⁶

A második világháború után a nők életében folytatódott az, ami a húszas-harmincas években elkezdődött. A munka világa kettészakadt, kialakultak a „feminizált” munkakörök, a foglalkozások hierarchiájában a női hivatások rendkívül alulreprezentáltak voltak. A férfiak számára a házon kívüli munkavégzés természetes jog és kötelesség maradt, a nők számára viszont csak egy gazdasági kényszer okozta anomália. Az ötvenes- hatvanas évek anyaság- reneszánsza után, az ezredfordulóra konzerválódtak a nemi szerepek, amelyben az ezredfordulóra háttérbe szorult a gyermekvállalás pozitív értékelése.⁷⁷ Pukánszky szerint oka *„a hedonizmus, a kötelezettségek nélküli élvezetek iránti igény (...) az egyéniség kibontakozása és „virágzása” (...) a bizonytalan jövőtől való félelem”*.⁷⁸

A nők önállóságra és nyilvánosság előtti egyenlőségre törekvése a feminista mozgalmak kereteit is túllépték: ma már nem kell feministának lenni ahhoz, hogy egy nő pontosan lássa, mi történik vele. Arra viszont, hogy azt hatásosan, nyilvános fórumokon kinyilváníthassa, még várnia kell. Holott Habermas alaptételei – miszerint a társadalom minden tagja számára biztosítani kell a lehetőséget nézetei kifejtésére, a tömegkommunikáció eszközeinek használatára, esélyt a vélemény-nyilvánításához, függetlenül a konkrét

---

⁷⁵ Pukánszky-Németh, uo.

⁷⁶ Pukánszky-Németh, uo.

⁷⁷ Kéri, 2013:35-50

⁷⁸ Pukánszky-Németh, uo.

szociológiai jellemzőktől: nem, életkor, foglalkozás, társadalmi származás –, továbbra is aktuálisak.⁷⁹

Amint a fentiekből látható, a nyilvánosság alakulása, funkciója és tere az ókortól napjainkig jelentősen átalakult. A passzusok alá írt kulcsszavak nemekkel összefüggésbe hozható sztereotípa-kapcsolódásokat és megnyilvánulási lehetőségeket mutat. Nyilvánosság, közszféra: férfi intézmények. Háttérvilág, magánszféra: női intézmények. A történeti áttekintésben elhangzó fogalmak jelentős része a férfiakra és a férfiak jelenlétére vonatkozott, női utalás alig-alig bukkant fel. Ilyenformán feltehető a kérdés, hogy a nők miért szorultak ki a közéletből és a nyilvánosságból.

A nyelvalkotás privilégiuma

Hatalom és nyelv

A nők hatalomtechnikai háttérbeszorításának egyik sarkalatos pontja a nyelvformálás lehetőségéből történő kizárás. Mivel a modern történésznek is szubjektív értelmezési tartományon át vizsgálják a múlt eseményeit – a 'szóbeliségen alapuló' történelmi kor figyelembevétele nélkül –, a pontos események csak rekonstruálhatók.⁸⁰ A megértéshez ezúttal is a kezdetekig kell visszanyúlnunk, mivel az anómia onnan ered. Az írásbeliség korát megelőző matriarchátusban – lévén női hatalomgyakorlásra alapult –, a nyelvalkotásnak női privilégiumnak kellett lennie, amely erőteljes befolyással járt. Elterjesztése a szóbeliség által történt, s írott technika híján, a népek nagy jelentőséget tulajdonítottak a szavaknak. Ong így írt róla: „a szóbeli kultúrákban (...) a nyelvhasználat nem egyszerűen a gondolat kifejezése, hanem a cselekvés egyik módja”.⁸¹

A patriarchátus megszilárdulásával a közgondolkodást és a közízlést befolyásoló férfi írók és közszereplők a köznyelv formálásának jogát is magukhoz vonták. A férfi és női beszédmódot, sőt kommunikatív képességet szétválasztották – ahogyan szinte minden mást a nemek relációjában.⁸² Az anyai nyelvet primitív, egyszerű nyelvnek, a férfiak atyai nyelvét

---

⁷⁹ Habermas, 1999:120-126

⁸⁰ Lendvai L. F.-Orthmayr I., 2000:305–324

⁸¹ Ong, 2010:35-41

⁸² Morgan, 1877, ill. modern kísérlet: H. D. Thoreau, aki Rousseau nyomdokain haladva visszatért az ősi létformához, azáltal a nyelviséghez is, melynek megfigyeléseit közzétette. Thoreau, 2008

viszont kiművelt, választékos nyelvként állították be, mely sztereotípiá ma is megtalálható a közvélekedésben. Kiindulópontja volt, hogy a nők és a gyerekek beszéde elmarad a férfiak beszédének színvonalától, s azokat, bizonyos egyszerűsítésekkel mellé kell emelni.

A középkori leírások is a nemek egymástól különváló nyelvezetéről beszéltek, mely később ugyanazon nyelv variánsait jelentette. Gilbert és Gubar szerint az anyai nyelvet akképpen értelmezték, amelyből annak idején a férfinyelv kiszakadt, de később a patrilíngvizmus követelményei szerint születtek új szavak, kifejezések és szófordulatok.⁸³ Klasszikus közös nyelv alatt (*lingua nostra*) is az anyanyelvet (*materna lingua*) értették, viszont tartalmában, és színvonalában apa- vagy atyai beszédet (*patrius sermo*) kívántak teremteni. A nők által használt, alacsonyrendű vulgáris nyelvet kerülendőnek, a férfiak által használt irodalmi nyelvet viszont férfiasnak tartották, s annak megfelelően gondolták a férfi nyelvet leegyszerűsített formában lefordítani a nők részére. Ugyanazon faj, azonos kultúrkörében élő nő-egyedei számára tehát egy leegyszerűsített, lenéző értelmezéssel alkotott nyelvrendszert kívántak kiépíteni.⁸⁴ E tevékenység, sarkítottsága mellett valós indokokkal is rendelkezett. A közéleti, tanulási, művelődési csatornák nők részére tiltottak voltak, miáltal nyelvezetük témában és megfogalmazásban bekövesedett nyelvszigetként működött. A klasszikus női sztereotípiá a hallgatás, a nők *elnémulásához* vezetett, ami nyelviségük sorvadását is jelentette.

Feminista nyelvkritika

A XX. századi feminista nyelvkritika a nyelvi egyenjogúságot hirdette, s arra inspirálta a női közgondolkodókat, hogy megalkossák a férfibeszéd női ellentétpárját. További cél volt a nemek kommunikációs szokásrendszerének megismerése, és az androcentrikus elméletrendszerek feltárása. A feminista nyelvkritika, az 1970-es években férfi és nő kommunikatív képességének azonosságát igyekezett bizonyítani.⁸⁵ A vizsgálatok megerősítették a vélekedést, hogy a nők, szocializációjuk kezdetétől fogva olyan sémákat tanulnak be, amelyek az alárendelt szerepet determinálják, illetve amelyek a *másik nem* sztereotíp kategóriájába helyezi őket. A kutatások három alapmodellt különböztettek meg: deficit-, differencia- és dominanciamodellel elnevezéssel. Robin Lakoff úttörő munkájában

---

⁸³ Pl. Homérosz nyomán Joyce: Ulysses. Bővebben ld. Gilbert-Gubar, 2000

⁸⁴ Thoreau, 1973:95

⁸⁵ Pl. társadalmi mobilitás, multiplex kapcsolathálózatok, csoportnyelvi normák, szimbolikus tőke, etnikai lojalitás (stb.). Eckert-McConnell, 1998:480–491

behatárolta a női beszéd nyelvi és stiláris jegyeit, és a feminista nyelvkritika-paradigma nemi dichotómiáira épített (férfi: pozitív tulajdonságok és hatalom – nő: negatív tulajdonságok és alávetettség).⁸⁶

Az elmélet kritikusai szerint (pl. Fishman), noha Lakoff a női beszéd funkcionális jegyeit, jellegzetességeit a férfibeszédhez képest pontosan leírta, de azokat negatívumként említette, tehát a dichotómiából származó detrimentumok ellen, viszont a nemi hierarchiát nem átlépve szólalt fel. Másfelől azt kifogásolták, hogy az elmélet nem tartalmazhatna nemi hierarchikus elemeket, ahogyan tudományos szempontból a nemi kommunikáció sem lehet minősített.⁸⁷ A modellek és a kritikai összefoglalók a mentalitásváltozás vizsgálatának nézőpontjából a következők:

Deficitelmélet

Lakoff a nők és férfiak nyelv által kifejezésre jutó viselkedési eltéréseire, és a nyelvhasználatban érzékelhető nemi eltérésekre hívta fel a figyelmet. Osztályozta a nők és a férfiak beszédét megkülönböztető nyelvi jelenségeket (pl. intonáció, nyomatékosítás, töltelékszavak, időhúzás, indirekt kérdés, eufemizmus (stb.)). A férfi- és a női nyelvhasználatot a hatalom kérdéskörébe helyezte, és aszerint vizsgálta az interakciókat.⁸⁸ Jespersen nyomán megszületett a deficit modell, amelynek alapja azon esszencialista felfogás volt, amely szerint a nők nyelvhasználata sekélyes és elégtelen a férfiéhoz képest, tkp. annak értéktelenebb változata.⁸⁹

A hipotézis szerint a női beszéd túl gyors, tagolatlan, emocionális elemekkel tűzdelt, és avitt kifejezéseket tartalmaz. A csekély szókincs, a felszínes mondanivaló, és az árnyalt megfogalmazás hiánya miatt alacsonyabb rendű. Gyakoriak benne az udvarias formulák (*szerintem, úgy gondolom, csak annyit szeretnék mondani, nem tudom, hogy... stb.*). Eszerint a női beszédben kevés az egyértelmű kijelentés, gyakoriak a szintaktikailag mellérendelő szerkezetek, logikailag összefüggéstelen absztrakciók követik egymást; összességében a női beszéd nem kreatív. Ezzel szemben a férfiak beszéde világos, logikus, alárendelő szerkezeteket használó kreatív nyelvezet.

---

⁸⁶ Lakoff, 1975

⁸⁷ Fishman, 1990

⁸⁸ Lakoff, 1975:45-80

⁸⁹ Jespersen, 1922. A könyv nő- tudománytörténeti kuriózumnak számít, mivel ő volt az első, aki külön fejezetet szentelt a nők sajátos nyelvhasználatának. Jespersen megfigyeléseit sokan támadták, mert következtetéseit férfiak által írt szépirodalmi művek nőalakjainak jellemzésével vonta le.

Lakoff a férfiakétól eltérő, és a nőkre jellemző stilisztikai sajátosságokat az önbizalom hiányának és a határozatlanságnak tulajdonította. A nemi sztereotípiák ez esetben is érvényesült: a férfi nyelvi sajátosságai profitot, a nőé deficitet jelentenek, miáltal a női beszéd minősítése alulreprezentált marad. A deficit-modellt a későbbiekben két másik feminista nyelvészeti elmélet követte: a társadalmi szegregáció nézőpontjából kialakított differencia-modell és a hatalmi státusok vizsgálatából kiinduló dominancia-modell (ld. lentebb Fishman, Tannen, Cameron).

Dominancia- elmélet

A modell a nemek közötti egyenlőtlenségre épül, és az interakciós félreértések okát is abban látja. A nyelvet mint férfibirtokot, a nézőpont-kisajátítás eszközének tekinti, és férfinézőpontból értelmezi a nyelvi eszközöket. Elsődleges irányultsága, hogy a nők, a nyelv által beteljesítik alárendelt szerepüket.⁹⁰ A hatalom és annak gyakorlati megjelenítésébe belefoglalja a nem verbális, metakommunikációs és interaktív kontextusokat. Fishman szerint a nyelv kifejezi a nemek közötti társadalmi különbséget, amelyben a nőkre irányuló nyelvi agresszió kiemelten gyakori (köz- és a családi élet). A dominanciamodellel taglalja a férfiak által használatos nyelvhatalmi technikákat – pl.: közbevágás, ego hangsúlyozása, negligálás, gúnyolódás, szexista megjegyzések, általában kijelentő mód (stb.) –, amelyek a hatalmi pozíció megtartására vagy megszerzésére irányulnak. Bár a női nyelvstratégiák nem veszik fel az agresszív szerepkört, a nők, sztereotíp neveltetésük által megerősítik az alárendelt státust.

Cameron szerint a dominancia-modell a férfiakat domináns, a nőket pedig belesimuló, alávetett pozícióban mutatja, és a probléma megoldására a valódi egyenlőség megteremtését javasolja. Klasszikus példája a férfi-női társaságban bonyolódó diskurzus, amikor a hatalmi pozícióban lévő férfiak irányítják a témákat, és élnek a nyelvi agresszió eszközeivel: a női hozzászólót félbeszakítják, a hátrányára viccelődnek, ő pedig hatalmi státus híján azt elfogadja vagy szó nélkül hagyja. A nők bekapcsolódása a társalgásba olykor idegesítő a férfiak számára, hiszen addig témabirtokosként tűntek fel, most viszont az *átvevő/ befogadó* szerepkörét kellene gyakorolniuk. Az említett tanulmányok kitérnek arra, hogy a nők többsége a divatos paradigmákra, vagy a közszereplők bizonytalan morális alapú mintáira épít, amelyeket a legtöbb esetben szintén férfiak 'alkotnak'.⁹¹

---

⁹⁰ Fishman, 1990

⁹¹ Cameron, 1995

Differencia- elmélet

A modell a társadalmi nem alapjaira épülő, kulturális relativista szemléletet közvetíti, miszerint minden expresszió, kifejezés egymáshoz képest értelmeződik.⁹² Kiindulópontja, hogy férfi és nő ugyanúgy különböző kultúrát teremt, ahogyan a társadalmak eltérőségét is a helyi jellegzetességek határozzák meg. A nyelvhasználat különbözőségének okát a társadalom szegregáltságának és a kisgyermekkorai nemi megkülönböztettségnek tartja. Eszerint a nyelvi kódok és a beszédstílus a gyermek szocializációja folyamán épül a személyiségbe, amelyet a környezeti hatások befolyásolnak. A fiúk és a lányok viselkedése a beszédmodok révén elválik egymástól. A lányokat, nőket egyfelől betanítják arra, miképpen használják a nyelvet, másfelől pedig a *nyelven keresztül* kezelik őket. A férfias/nőies sztereotípiák is ekképpen jutnak felszínre, s a nyelv megteremti a társadalmi nemi viselkedési szabályokat.

E megközelítés a nemek között létrejövő társalgási *félreértésről* beszél, oka, hogy a férfi és a nő mintegy párhuzamos szóbeli kultúrában létező. Tannen: „(...) *a férfiak és nők közötti kommunikáció hasonlít a kultúrák közti kommunikációhoz, amely áldozatául esik az egymásnak ellentmondó stílusok összecsapásának.*”⁹³ Megoldásként a félreértés azonosítását kínálja: nőknek és férfiaknak a kommunikáció segítségével kölcsönös megismerési munkát kell végrehajtaniuk az egymás közötti konverzációs tolerancia érdekében. Előbbiek feminista körökben is vitát váltottak ki, amely akár világnézeti, felfogásbeli különbségként is értelmezhető: a nők lényegi, tartalmi elemeken keresztül mérik a társadalmi kommunikációt, a férfiak viszont a beszéden keresztül tartják fenn az irányítói szerepet, és független státusuk kiemelését tartják szem előtt. A differenciálás feltárta a nyelvhasználati különbségeket, de a nemek nyelvhasználatának és beszédmódjának szimmetrikus pozicionálása a kultúra párhuzamosságát, vagyis különállóságát jelentette. A nemek konszenzusa jegyében, a nyelvi-hierarchikus sztereotípiák átfogalmazását továbbiakban a dominancia-elmélettől várták.

Dinamizmus- és queer-elmélet

Fentiek kiegészítendők a dinamizmus- és a queer-elmélettel. A dinamikus vagy konstruktivista gender-felfogás a dichotómiák felszámolását helyezte célkeresztbe. Követői szerint az ellentétpárok alkalmazása újratermeli a biológiai kiindulópontú társadalmi nemi kategóriákat. Ezen természetesnek feltüntetett, bipoláris meghatározásokkal szemben a dinamizmus-elmélet fluid-természetű (változó) genderidentitásokat proponál. A magyarázat

---

⁹² Pl. Borker, Maltz, Tannen

⁹³ Tannen, 1990:42

szerint erre azért van szükség, hogy az egyén változatos szerepörökben, változatos kontextusokban, különféle performanciákat alkalmazhasson. Butler pl. természetes és alapvető törekvésnek vette, hogy az emberek társadalmi és/vagy nemi megnyilvánulásai biológiailag is sokfélék, és egyéni kontextusba helyezhetők legyenek.⁹⁴

A queer-elmélet alapgondolata, hogy a nemi identitás és irányultság szemszögéből nézve, a társadalom tagjai mindössze a bináris oppozíciók elavult rendszere révén hetero- vagy homoszexuális emberek felosztása. Indok, hogy a társadalmi nem, a szexus és a szexualitás fogalmai csupán társadalmi konstrukciók, amelyeknek alapjául sokkal inkább az egyén szexuális orientációjának kell helyébe lépnie, amelyet önmaga választ (LMBT = leszbikus, meleg (homoszexuális), biszexuális, transznemű (volt: hermafrodita). Az elmélet szabad utat biztosít az egyén részére abban, hogy szexualitását, identitását egyfajta szocializációs korrekcióval bármikor módosítsa. A queer-szemlélet követőinek a homo-irányultságok (leszbikus, homoszexuális) kifejtésével és azok egyenlő létjogosultságra emelésével nem titkolt célja volt a gender addigi határainak áthágása.⁹⁵

Az elméletek kritikája

A kritikák általában a *valójában melyik fél a különböző?* – kérdéskört járták körül, vagyis a *valójában* alávetett fél filozófiai értelemben vett azonosítására kerestek választ. A deficit- és a dominancia-elmélet bírálói azzal érveltek, hogy mindkét modell csupán szűkebb kultúrkörünkre lehet érvényes. A kortárs – pl. amerikai színes családokban – a nő, az anya tekintélye megkérdőjelezhetetlen, vagy a fentebb említett, szintén kortárs matriarchátus-jellegű társadalmakban – pl. Kambodzsa, Pápua-Új Guinea is – a nő, az anya az irányító, ezért adnak a szavára. Keleti kultúrákban – pl. Japán – a férfi eszközei közé nem tartozik pl. a nyelvi agresszió a nővel szemben, s a férfiak viselkedése a nemi diskurzusokban leginkább a nyugati, háttérszereplő nőkéhez hasonlít. A differencia-modell további kritikája, hogy a férfikultúra és a vele szemben, ill. ilyenformán alatta álló női szubkultúrára céloz, amely elfogadhatatlan, mivel a nemek egyenlőtlen paritással rendelkező kultúráját jelenti. Holott nem eltérő kultúrkörökről, s különálló férfi és női nyelvről van szó, hanem ugyanazon kultúrának és nyelvnek eltérő módon alkalmazásáról. A differencia-modell figyelmen kívül hagyta továbbá, hogy a nyelvhasználatot nemcsak a társadalmi nem és a sztereotípiák, hanem

---

⁹⁴ Elméletgazdák: Derrida, Foucault, Lacan, Butler. Ld. lentebb.

⁹⁵ Butler és társai tkp. dekonstruálják a biológiai nem fogalmát. E szerint a született nemiséghez kapcsolt cselekvés nem egy adottságnak megfelelő viselkedésformák, hanem szabadon választható kulturális szubjektumok kifejezése. Butler, 2005:11-35

az életkor, az iskolázottság, a környezet (városi/ rurális), a vallás és egyéb, az életvilágban hatással bíró körülmény is befolyásolja.⁹⁶

A kortárs női kutatók szintén különálló férfi- és női nyelv jelenlétéről tesznek említést.⁹⁷ Szerintük a nyilvánosság előtti megjelenés, a beszédformák intézményteremtő képessége, a nyelvi presztízsfarmák alkalmazása és elterjesztése továbbra is férfiprivilegiumnak számít, amely a történelmi gyakorlatból fejlődhetett ki. Mivel a női nem tagjai nem élhettek aktívan nyelvalkotói lehetőséggel, maradt az axióma, hogy a női beszéd igénytelenebb és alacsonyabb rendű. Az ok kifejtése relativizált formában ugyan, de visszatér a már taglalt nemi dichotómiához, és a descartes-i filozófiai hagyományokhoz (tkp. a férfi: értékesebb; a nő: értéktelenebb).⁹⁸ A tudományos elméletek nagy része és a társadalmi nemi sztereotípiák zöme a nyelvi megítélésben is az esszencialista megközelítést követi, és a nő képességeinek leértékelését erősíti.⁹⁹ Például, hogy a nők szókincse kisebb és igénytelenebb a férfiakénál, megfogalmazásuk gyakran túlzó, pontatlan melléknevekkel, sokszor nem összefüggő, befejezetlen mondatokkal tűzdelt. Beszédükben szintaktikailag silány, egyszerű mellérendelő szerkezeteket használnak, szemben a férfiak igényesen formált, összetett és alárendelő struktúráihoz képest.

A kommunikáció-kutatók a témaválasztás tekintetében is találtak különbségeket. Szerintük a nők többnyire konkrét, a környezetükben történő közvetlen eseményről, emberek cselekedeteiről és tulajdonságairól beszélnek, míg a férfiak absztrakt és konstruktív, általában véve a személyüket távolabbról vagy egyáltalában nem érintő, de hasznosnak tartott dolgokról. A jelenség okozója/eredménye lehet például a nők csekély jelenléte a tudományos területeken.¹⁰⁰ A női beszédet hadarónak és átgondolatlanabbnak tartják, a férfiakét éppen ellenkezőleg. Elismerik viszont, hogy a nők gyorsabban olvasnak a férfiaknál és jobban emlékeznek a tartalomra. A férfiak elmélyülten állnak hozzá a szöveghez, összehasonlításokat, következtetéseket vonnak le a gondolatokból, ami viszont a mentális sebesség rovására megy. Férfiaknak nem illik női nyelvet használni, mert mondandója hitetlennek tűnik, ha nőies megfogalmazásokat vagy szófordulatokat alkalmaz; miközben egy valamirevaló nőnek igen ajánlott, sőt kötelessége, ha elismertté akar válni. Ezen álláspontok

---

⁹⁶ Huszár, 2009

⁹⁷ Lakoff-Bucholtz, 2004

⁹⁸ Vö. lentebb, KDE alfejezet

⁹⁹ Huszár, 2009:276-285

¹⁰⁰ Ádám-Györffy-Kopp, 2007:238-242

semiben sem különböznek az arisztotelészi patriarchális mátrixtól, amely teljességgel kizárja a női képességek elismerését, adott esetben a férfiakéval azonos szintre fejleszthetőségét.

Történeti diskurzuselemzés és kritikai diskurzuselemzés (KDE/CDA)

Amint a fentiekben látható volt, a társadalmi intézményeken és a mindenkori médián keresztül közvetített elvárások és viselkedésminták, nyelvi transzkripciókon keresztül jelennek meg. A diskurzusok ilyenformán interpretatív és ideológia-teremtő kvalitással rendelkeznek, s társadalomformáló képességük révén a kultúra részét képezik.¹⁰¹ A diszkurzív nézőpont megjelenésével számos társadalomtudományi kutatás a nyelvi elemeket vizsgálta, és azt, hogy a világ hogyan épül fel az általa hordozott jelentésekből.¹⁰² Carver szerint az emberek képesek szubjektivitást, társadalmi tevékenységeket kifejezni, és hatalmi relációkat konstruálni.¹⁰³ Ennek alapján fő kérdés, hogy: *„ki állítja magáról, hogy az igazság birtokában van, és állítását hogyan próbálja meg nyílt vagy rejtett hatalmi narratívákkal igazolni?”*¹⁰⁴

A modern diskurzuselemzés irányvonal kialakulását, a filozófiában, a szociológiában és a nyelvtudományban lezajlott paradigmaváltás tette lehetővé (kettős hermeneutikai fordulat), amely szerint a társadalomkutatók a nyelvi szöveget nem csupán dokumentumnak, az objektív valóság leképezésének tartják, hanem a nyelv révén megmutatkozó társadalom empirikusan érzékelhető közegének.¹⁰⁵ Gadamer szerint a hermeneutika révén tematizált *„nyelv nem valami szilárd adottság leképezése, hanem szóhoz jutás”*.¹⁰⁶ Az aktualizálás tehát nem elvont nyelvi rendszerben, hanem bizonyos hagyományrendszer kereteit megtartva történik (pl. tradíciók), amely lehet akár különböző véleménnyel bíró állítások halmaza. A nyelvi- hermeneutikai fordulat a társadalomtudományokat nemcsak szemléletmódjukban befolyásolta, hanem a módszertanban is radikális változásokat idézett elő.¹⁰⁷ Alapját az a szemlélet képezi, hogy a vizsgálandó tény nem az objektív állapotok, intézmények, és

---

¹⁰¹ Fairclough-Wodak, 1997:271-280

¹⁰² Carver, 2002:50

¹⁰³ Carver, 2004:144

¹⁰⁴ Carver, 2002:146

¹⁰⁵ Gadamer, 1990

¹⁰⁶ Gadamer, 1984:329

¹⁰⁷ Carver, 2002, Titscher-Meyer-Wodak-Vetter: 2003, Hajer, 2004

cselekvések jelentik, hanem a nyelvi kontextusokban, interpretációban megjelenő valóság, és az empirikus konstrukció.¹⁰⁸

A diskurzusok elemzéséhez Foucault és van Dijk szerint kétféle út nyílik:^{109 110}

kritikai irány: kritikai diskurzuselemzés (KDE) leleplezi a diskurzusok létmódját: felhívja a figyelmet a kisajátító eljárásokra, s vizsgálja, hogy azok milyen érdekeket és hatalmi törekvéseket szolgálnak, akár politikai hatalomszerzésért.

genealógiai irány: leírja a diskurzusokat, de az egységeket a *szórás*, a *diszperzió* felől ragadja meg. Eszerint nem azok a szövegek alkotnak egy-egy diskurzust, amelyek azonos stílust, nézeteket képviselnek, hanem amiknek tárgya, megállapításai, fogalmai és háttér-stratégiái meghatározható térben jelennek meg.

A kritikai irányú diskurzuselemzés (*Critical Discourse Analysis, CDA/ KDE*) egy nyelvi elemző-értékelő módszer, amely konkrétan vizsgálja, hogy a szereplők miképpen próbálják a diskurzusok és a narratívák révén önmagukat az igazság, és a befolyásoló erő birtokosaként feltüntetni. Fókusza a diskurzusok legitimáló hatásának felfedésére irányul, amely által létrejön, ill. legitimálódik a hatalmi dominancia.

A KDE inkább analizáló, mintsem formalizálásra törekvő módszer, és tágabb kontextusban vizsgálja a szövegeket a hatalmi relációk szempontjából: dominancia, egyenlőtlenség, visszaélés (stb.). Van Dijk szerint a KDE-módszertan iránya a „*diskurzusra magára, a hatalomra, az uralomra, illetve a diskurzuselemző társadalmi viszonyrendszerében elfoglalt pozíciójára vonatkozik (...), minél inkább fölismerjük a környező diskurzusok egyediségét, annál közelebb jutunk korunk megértéséhez*”.¹¹¹ Cél a mikro-diskurzusok interakciói (nyelvhasználat, kommunikáció) és a makro-szintű jelenségek (hatalom, dominancia) összefüggéseinek megtalálása. Fő kérdések: a dominánsabb csoport miképpen manipulálja az alávetettebb csoport gondolkodását a nyilvános diskurzusokban, s az milyen következményekkel járhat.¹¹² A KDE kiindulópontja, hogy a diskurzusok nem csupán hordozzák, hanem létrehozzák a társadalmi cselekvést és formálják a kollektív tudatot,

---

¹⁰⁸ Szabó, 1998:280-301

¹⁰⁹ Foucault, 1998

¹¹⁰ van Dijk, Fairclough, in. 2014/X. http://www.poltudszemle.hu/szamok/2007_1szam/2007_1_szabom.pdf

¹¹¹ van Dijk, 1994:19-37

¹¹² van Dijk, 2001:352-354

ideológiák formájában. A KDE ezért nemcsak szövegelemzés, hanem társadalmi, politikai szerepvállalás. Van Dijk kiemelte a tudományos kutatók és elméletalkotók felelősségét:

„A kritikai diskurzuselemzők [...] [munkája] kétségkívül és végső soron politikai, még akkor is, ha ez az elméletalkotás és az elemzés minden fázisára azért nem igaz. [...] Kritikájuk célpontját a hatalmi elitek jelentik, akik működtetik, fenntartják, legitimálják, elnézik a társadalmi egyenlőtlenséget és igazságtalanságot, vagy tudomást sem vesznek azokról. Azaz munkájuk ismérve a szolidaritás azokkal, akiknek leginkább szükségük van rá. Problémáik 'valóságos' problémák, vagyis azok a súlyos gondok, amelyek sokak életét vagy jólétét veszélyeztetik, és nem azok a jelentéktelen tudományos problémák, melyek a diskurzusstruktúrák leírásából adódnak [...] Diskurzuskritikájuk politikai kritika azokkal szemben, akik felelősek a diskurzus szerepéért az uralom és az egyenlőtlenség újratermelésében.”¹¹³

Van Dijk a kritikai irány kidolgozása mellett rámutatott a társadalmi egyenlőtlenségekre. A férfiakat és nőket vertikális sztenderdbe rendezte, amelynek tagjait azonos mértékben sújtja valamely autokrácia. Az általa használt *hatalmi elit* kifejezés – tartalmánál fogva férfias esszencia –, korábban a férfi és férfi közötti struktúrák meghatározására szolgált (hatalomgyakorló férfiak, akiknek férfi alávetettjeik vannak), de a *van dijki* felosztás értelmében a nők permanens alávetettjei egy hatalmi elitnek (férfiak csoportjának), ahogyan a férfi-férfi hatalmi dominancia alávetettjei is. Van Dijk ezzel kinyilvánította, hogy a patriarchális, vertikális hatalomfelosztás után, horizontális disztribúció kialakítása szükséges.

In summum

A kritikai diskurzuselemzés kiindulópontja, hogy a társadalmi rend, valamint az azt igazoló elméletek kialakítása társadalomfilozófiai szempontból androcentrikus elvek mentén történt.¹¹⁴ Kulcsfontosságú volt olyan tevékenységi és rendelkezési szférák keresése, amelyekben az alávetett csoportok fölötti uralom megnyilvánul. A társadalmi kommunikáció aspektus az információátadás technológiáit, a nyilvánosság előtti diskurzusok véleményformáló hatását, és a dominancia elérésére utaló jeleket kutatja.¹¹⁵ A KDE *gyakorlati* alkalmazásának leírása mennyiségben elmarad az elméleti leírások számától. Az idézett külföldi szerzők mellett a magyar nyelvű szakirodalomban kevés kritikai diskurzuselemzéssel foglalkozó tanulmány található: Jakusné, Hátori (2006), Harnus (2002), Reményi (2003), Szabó (2003, 2007), akik

---

¹¹³ Férfi-nő hierarchiája helyett: ember-ember egalitárius együttműködése van Dijk, 2000:445-446

¹¹⁴ Hell, 2002:322

¹¹⁵ Nagl-Docekal, 2006:21-49

többnyire nyelvészeti szempontból foglalkoztak diskurzuselemzéssel, vagy politikai interakció-elemzéssel. A nők nyelvhasználatáról a klasszikus gender-témakörben jelentek meg művek (pl. Boronkai, 2006, Huszár, 2009). Az elemzésekben a női- és férfi sztereotípiák, a maszkulin és a feminin mentalitásminék, valamint a nyelvhasználat különbségeinek bemutatása dominál, de a kialakulás okainak feltárása nem. A nőközpontú, de nemcsak gender-ideológiát követő kritikai megközelítés óriási segítséget nyújtana a nők komplex történetének megértéséhez.¹¹⁶ A disszertációban fentiek pótlásához igyekszem némileg hozzátenni.

---

¹¹⁶ Wodak, 2008:101-107; Scollon, 2001:148-152; Baxter, 2004:101-110

II. fejezet

A FÉRFIAK NŐTÖRTÉNELME

A nemi sztereotípiák kialakulásának filogenetikus háttere

Az alább ismertetett történeti analízistől azt vártam, hogy általa áttekinthetővé válik, hogy a közgondolkodók kinyilatkoztatásai nyomán mely sztereotípiák alapján értelmeződött a nő és a férfi fogalma, és az, tipológiailag hogyan alakult sztereotípiává, valamint, hogy mára mi maradt meg belőle a nyilvános- és a magánkommunikációs térben. A nemek hierarchikus viszonyát szövegeken keresztül és a közeg kritikai szemléletű megközelítésével vizsgáltam.

KDE a nők történetének kutatásában

Mintavétel

Történeti forrásként korabeli férfigondolkodók klasszikussá vált elméleteiből, könyveiből merítettem (pl. Bachofen, Platón, Arisztotelész, Morus Tamás, Weber, Tönnies, Foucault stb). A szövegek kiválasztásának szempontja volt, hogy közismert, máig ható gondolkodó kifejtése legyen, aki műveiben, vagy közéleti megnyilvánulásaiban, kitért a nemi szerepekre (pl. Platón, Arisztotelész stb), vagy elméleteinek, meglátásainak kompetenciája androcentrikus nézőpontból fakadt, és a nőkre is vonatkozott (pl. Weber, Tönnies).¹¹⁷

Célok

Elsődleges célom volt a diskurzusok társadalmi közegének és történeti összefüggéseinek kritikai értelmezése, valamint a nőkre vonatkozó kinyilatkoztatások társadalomfilozófiai hatásainak vizsgálata, és a nemi sztereotípiaképző folyamatok felvázolása.

Módszertan

A témát tekintve sokáig mérlegeltem, hogy a történeti háttérre vonatkozó elemzést milyen módszertannal végezzem. Először az 1990-es években megjelenő, a sztereotípiákat létrehozó és fenntartó mechanizmusok vizsgálatát irányzó módszert tartottam alkalmasnak, de a szövegek előzetes tanulmányozása meggyőzött arról, hogy a nők történetén átvonuló androcentrikus szemlélet máig tartó hatása olyan erős, hogy ahhoz mindenképpen kritikai

---

¹¹⁷ A feminizmus egzisztencializmussal rezonáló ága szállt szemben azon felfogással, hogy az ember fogalma tkp. a férfiből kiinduló paradigmák összessége, miközben fogalomköréből a nőt teljességgel kihagyta belőle, ld. pl. Beauvoir, 1949

szemlélettel kell fordulni. Ezért a fent taglalt kritikai diskurzuselemzés azon felfogására építettem, miszerint a KDE a hatalmi relációk tágabb kontextusában vizsgálja a szövegeket (dominancia, egyenlőtlenség, társadalmi háttér).¹¹⁸

A feminista diskurzuselemzések leginkább a már kialakult hatalmi viszonyok nyelvkritikai irányú helyzetét taglalják (pl. deficit-dominancia-differencia), a kialakulás történeti okait viszont érzésem szerint nem kellő mértékben (Lakoff, Tannen, Fishman). Ezért az elemzés ezen szakaszában igyekeztem következetesen a társadalomfilozófiai és kommunikáció-szemléletű perspektíva kialakítására.

Az elemzés

Az ókori történeti viszonyokat kiemelten tanulmányoztam, a matriarchátus és a patriarchátus közötti átmenet idejét, amikor a nemi sztereotípiák klasszikus elemei kialakultak. A matriarchátussal kapcsolatban néprajzi, antropológiai, képzőművészeti kutatások megállapításaira, és kortárs, fennmaradt anyajogú társadalmak berendezkedésének leírásaira hivatkozom (pl. Morgan, Blackwood). A későbbi korok gondolkodóinak meglátásait a feminizmus egyes korszakaihoz, ill. azok kritikai nézőpontú vizsgálatához kötöttem (pl. a középkori első lázadók, tkp. az első feministák; a reneszánsz kora; az 1980- as években a kettős nemi erkölcs fogalma stb.)

Az elemzésben igyekeztem pontosan bemutatni adott kort, amelyben a kinyilatkoztatások elhangzottak/ leíródtak. A konklúziókat belefoglaltam a szövegek értelmezési szakaszaiba.

Ebben az elemzési szakaszban megkísérlem felvázolni, hogy a kinyilatkoztatások körül milyen diszkurzív mező alakult ki, vagyis hogy kik, mit és miért mondtak vagy írtak, s az, milyen hatással lehetett a nemekre, azon belül konkrétan a nők megítélésére. A kritikai diskurzuselemzéssel nem magát a nyelvet, vagy a nyelvhasználatot, hanem a diskurzusok nemekre ható tartalmát, az elhangzás körülményeit, célját, és hosszú távú sztereotípiakialakító hatását vizsgáltam.

A történeti analízistől azt vártam, hogy általa áttekinthetővé válik, hogy a közgondolkodók kinyilatkoztatásai nyomán mely sztereotípiák alapján értelmeződhetett a nő és a férfi fogalma, tipológiailag hogyan szerveződtek sztereotípiává, és mára mi maradt meg belőlük a nyilvános- és a magán kommunikációs térben. A későbbiekben azokat a nyelvi sztereotípiák aspektusából vizsgáltam.

---

¹¹⁸ van Dijk, 1994, Wodak, 2008

Anyajog, apajog

E fejezetrészen a patriarchátust megelőző, anyajogú államberendezkedés rövid bemutatása következik, amelyben a hatalmi viszonyok éppen ellenkezőképpen alakultak, mint a kultúrkörünkben szokásos androcentrikus társadalmakban. A téma szempontjából azért tartom fontosnak áttekinteni a matriarchátus korszakát, hogy plasztikusabban érzékelhető legyen a nők státusának és megítélésnek drasztikus megváltozása; különös tekintettel a hatalmi viszonyok alakulására. A matriarchátus bemutatását nehezíti az írásos emlékek hiánya, ezért az azt taglaló kutatók vélekedéseit, ill. kortárs anyajogú társadalmak kutatóinak meglátásait idézem. A patriarchátust taglalandó viszont 'eredeti' (írásos) szövegek állnak rendelkezésre. A történeti és társadalomkritika meglátások, és a diskurzusokra vonatkozó megállapítások a szövegek között találhatók (hatalomgyakorlás, leszármazás, család, tulajdonjogok, dominancia, ős-sztereotípiák stb.).

Az anyajogú társadalom (matriarchátus) vizsgálata a tudományos- és a közvélemény visszatérő témája. A legendákon és a kutatásokon alapuló feltételezések jobbra idillikus korszakként állítják be. Pl. Bachofen, Morgan, Koszven, Grandpierre taglalták bővebben az anyajogú társadalmi berendezkedést. Koszven a *Matriarchátus* című művében történelmi korok szerint áttekintette a matriarchátusra vonatkozó tudományos véleményeket és a szakirodalmat, valamint Bachofen és mások munkásságát, ill. a kritikákat is. A téma tudományos elismertségének nehézségéről így írt:¹¹⁹

„Nagyon kevés szerző akad, aki elismerné a matriarchátus történelmi egyetemességét. Ilyen esetekben is azonban a matriarchátust legtöbbször nem meghatározott társadalmi rendnek fogják fel, hanem csak anyai vonalon számontartott leszármazási és rokonsági viszonyoknak, amiből 'bizonyos' sajátos szokások' stb. adódnak. A néprajztudomány különböző külföldi polgári iskolái tanításaikban legnagyobb részben csak bizonyos 'kultúrkörökre', vagy egyes népekre vonatkozólag ismerik el a matriarchátus létezését.”

S valóban, pl. Bodrogi, sokkal később, és jóval mértéktartóbban fogalmazott: az anyai leszármazást mindössze az apai mellett létezőnek állította be (pl. némely fejletlenebb indián társadalmakban), a társadalmi hatások taglalása szinte teljesen kimaradt. A leszármazások általános, antropológiai ismertetésekor azt írta:¹²⁰

---

¹¹⁹ Koszven, 1950:6

¹²⁰ Bodrogi, 2005:Társadalmi kapcsolatok/A

„A leszármazási szabályok határozzák meg az utódlás módját is: itt is leggyakoribb a patrilineáris vagy a matrilineáris utódlás. Az előbbi esetben a cím, a rang, a politikai tisztség férfiről férfira hagyományozódik. Matrilineáris utódlás esetén mindezeknek a továbbadása anyai ágon történik, de csak nagyon ritkán anyáról leányra. Az utódlás ebben az esetben is férfiről férfira történik, mégpedig oly módon, hogy a rangot nem a fiú, hanem a nővér fia örökli (avunkulátus). (...) Matrilineáris leszármazású társadalmaknál sincs ugyanis a nők kezében a politikai hatalom – ez a ritka és kivételes esetek közé tartozik –, a címet, rangot, tisztséget itt is a férfiak öröklik. A politikai tisztség ugyanis az egyszerű társadalmakban rendszerint nem egyénhez, hanem csoporthoz kötött; az egyéni utódlás már fejlettebb társadalomszervezetet tételez fel (öröklődő törzsfőnökség).”

Bodrogi a férfidominanciát nem kérdőjelezte meg, de az 'ősanya' kifejezést ő is használta.¹²¹

„A matrilineáris leszármazáson alapuló ágazat őse vagy egy nő, vagy – és ez a gyakoribb – az ősanya fivére; ez megfelel annak az elvnek is, hogy az ágazat feje csaknem mindig a legidősebb élő férfi.”

Engels – egyéb vitatott nézetei mellett – viszont a nőtudományok tekintetében a *zseniális misztikusnak* nevezte Bachofent –, és kijelentette: *„A család története tanulmányozása 1861-ben kezdődik, amikor Bachofen 'Mutterrechtje' megjelent”*.¹²²

A későbbi nemi sztereotípiákkal ellentétes képet festett korabeli nemzetségek leányairól Hérodotosz is, az első, úgymond *néprajzi* leírásában.¹²³

"Minden lykiai lány férjhez menés előtt szabad életet folytat, maga gyűjti össze a hozományát, maga választja meg férjét; az issedonoknál a nő helyzete ugyanolyan, mint a férfiaké; a sauromatáknál a nők kitűnnek harciasságukkal, vadászszokásaik vannak, és férfi módra öltözködnek, és egy leány sem megy addig férjhez, amíg el nem ejtett egy ellenséget."

A matriarchátus kutatói klasszikusa, Jacob Bachofen, szociológus, antropológus volt, aki az írásbeliség előtti ősi társadalmakat tanulmányozta. 1861-ben jelentette meg (az) *Az anyajog* című művét, amely szerint az emberi társadalom, a vallás és az erkölcs az archaikus anyajogon alapul. Bachofen nem sejthette, hogy későbbi korok nőkutatói is olykor hasonlóképpen érezhetik magukat, amikor a nők mindenkori történetének partikuláris

---

¹²¹ Bodrogi, 2005:Társadalmi kapcsolatok/A

¹²² Engels, 1949:14/l.

¹²³ Hérodotosz I. In. Koszven, 1950:17-18

vizsgálatába kezdenek. Így írt a tudományos körökben úttörő, matriarchátust vizsgáló művében:¹²⁴

„Ez az értekezés olyan történeti jelenségeket választott tárgyul, amelyet kevesen figyeltek meg, egész terjedelmében pedig még senki sem vizsgált. Az ókortudomány mindeddig nem méltatta figyelmére az anyajogot. Új a kifejezés, ismeretlen az a családi állapot, amit jelöl. Ilyen téma vizsgálata nemcsak rendkívül gyönyörűséggel, hanem rendkívül nehézségekkel is jár. Hiányzik minden számbajövő előmunkálat: az eddigi kutatás egyáltalán még semmit sem mutathat fel, ami az anyajoggal együttjáró kulturális korszak magyarázatát szolgálná.”

Az őskori matriarchátus alaptézise volt, hogy az ember legkorábbi kulturális szerveződési foka az anyajogi rendszer, amelyet a nők társadalmi vezető szerepe, a matrilineáris leszármazás és örökösödés jellemzett. A szülőanya mindenhatósága megkérdőjelezhetetlen volt. Bachofen így írt a matriarchátus alapelméletéről, amelynek létezését apriori tényként jelenítette meg:¹²⁵

„A három nagy kozmikus test – a Föld, a Hold és a Nap – közül az első szerepel az anyaság hordozója gyanánt, míg a legutolsó az apai elv kifejlődését vonja maga után... A nemi kapcsolatok egyes fokozatainak a kozmikus jelenségektől függő mivolta nem önkényesen szerkesztett párhuzam, hanem történelmi jelenség, világtörténeti eszme. Mentés lehet-e az ember, a kozmosznak ez a legnagyobb és legfontosabb jelensége a kozmosz törvényeitől?”

Bachofen kitért a nő- anya- társ, változó, többes-szerepkörére is. A szülő nő, amellet, hogy a korábbi természeti rend szerinti Nagy Természetanya volt, a magasabb rendű házasságban egyúttal szocializálódott feleség is lett:¹²⁶

„A nemi élet valamennyi fokozatának az aphroditéi hetairizmustól az apollóni tisztaságig, megvan a maga megfelelő mintaképe a természeti élet fokozataiban a vad mocsári tenyésztéstől, a házasság nélküli anyaság prototípusától, az uranikus világ és a mennyei fény harmonikus törvényéig, amely, mint flamma non urens, 'nem égető tűz', megfelel az örökké megifjodó apaság szellemiségének...”

Néhány évvel később L. H. Morgan távoli társadalmak archaikus tárgyi és írott emlékeit kutatta ausztráliai bennszülöttek és amerikai indiántársadalmakban – mai értelmezésű terminológia szerint *nem civilizáltak* nevezett közösségekben. Morgan Bachofen elméleteire

---

¹²⁴ Koszven, 1950:139

¹²⁵ Bachofen szerint a mitológiában kirajzolódó hagyományrendszer a kezdeti, ősi korok lenyomata, és a mítoszok az őskori társadalmi berendezkedés tükörképét adják. A hetairizmusban, a kozmikus teremtmény erő Aphrodité uralkodik, és a földhöz, az anyatermészethez kapcsolódik. Ld. Bachofen. 1861:uo.

¹²⁶ Sarkady, 1990-04

alapozott, és az 1877-ben kiadott kutatási eredményeiben megerősítette azt a feltételezett fejlődéstörténeti irányt, amely a bachofeni őskori hetairizmussal kezdődött, és a matriarchátuson keresztül érte el a napjainkban is uralkodó patriarchális rendszert.¹²⁷ Morgan kitért a női dominanciára: „*a promiszkuitó és a matrilineáris hordákban a nők egyenlőek vagy dominánsak voltak a férfiakkal szemben, a szexuális kapcsolatokat, a származást és a tulajdont kontroll alatt tartották.*” A nőknek „*saját háztartásukban magas státusuk volt, a nők és a férfiak munkáját egyenlően értékelték.*”¹²⁸

Bachofent és Morgant egyaránt támadták elképzeléseik miatt, de később bebizonyosodott, hogy elméleteik, terepmunkájuk nem lehetett csupán fikció. A néprajz és az antropológia fejlődésével a XIX-XX. században olyan kutatási eredmények láttak napvilágot, amelyek kortárs bennszülött közösségeken keresztül mutatták be a nőjogi társadalmi felépítést (pl. Óceánia, Távol-kelet, Szumátra, Ausztrália stb.).¹²⁹ A kortárs matriarchális berendezkedés leírását szintén viták, ugyanakkor további terepkutatások követték, és megszáporodtak általuk a társadalmak születésével foglalkozó kutatások.¹³⁰

Mai matriarchátusok

Az őskori matriarchális társadalmakon kívül, XX- XXI. századi, velünk élő anyajogú közösségek is léteznek. A kortárs matriarchátusok régebbi szerveződések azoknál, mint amelyek kutatják, és történeti gyökereiket figyelmen kívül hagyják. A jelenben is prosperáló anyajogú *őstársadalmak* jó részének felépítése megegyezik a Bachofen és/vagy Morgan által leírtakkal. Megtalálható bennük a matrilineáris örökösödés, és a poliandria mint elfogadott formula, valamint a női dominancia több eleme a közéletben és a családi életben. A hétköznapi életben magától értetődő az anyajogú rend, ami a külvilág részére sok esetben elfogadhatatlan, de jobb esetben is *különös* felosztásnak számít.¹³¹

E társadalmak működése tisztán az ősi természetjogon alapul, és a női irányítás a közéletben is kifejti hatását. A férfiak természetes rendként viszonyulnak a nők

---

¹²⁷ Morgan, 1877/1966

¹²⁸ Morgan, 2011:90-90

¹²⁹ Pl. a tuaregek Algéria déli területein a XX. század végéig matriarchátusban éltek, ill. Kínában a moszó (mosou) társadalom, mely ma is anyajogú. Ld. lentebb.

¹³⁰ Braun S. 1924; Zsigmond G. 1977; Sárkány M. 1982:214; MNL V

¹³¹ Híveinek egyik kritikáját ld. S. R. Suleiman: L'esprit Créateur 28,4 (1989) Annak kritikája: M. Atack: Writing from the centre: ironies of otherness and marginality in: R. Evans ed. S. de Beauvoir's The Second Sex Manchester Univ. Press 1998. Joó, 2003

dominanciájához, és az apajogú társadalmakban használatos, a nőket mesterségesen korlátozó társadalmi akadályok ismeretlenek. A nemzetségi rendben az anyajogú leszármazás esetén a női vezetők autentikusságát senki nem kérdőjelezi meg. Az anyajogú társadalmak moralitása nem a büntudatra, hanem a szégyenre épül, mivel a közösség tagjait nem a büntetés, hanem a szégyenkezés tartja vissza bűn elkövetésétől. A matriarchátusban a magánjog csekély jelenléte nem ad alapot birtokviszonyi agresszióra, mivel nincs miért harcolni. a szabályrendszer kortárs leírója, Jang Ercső Namu, 1981- ben, serdülő lányként hagyta el a dél-kínai matriarcha szülőfaluját. Életrajzi könyvében írta:¹³²

„Ami szemünkben semmi sem oly megvetendő, mint a másikkal való hangoskodás vagy a nagylelkűséget teljességgel nélkülöző magatartás. Olyannyira, hogy országunkban senki sem emlékszik gyilkosságra, verekedésre, rablásra, sőt, még szomszédok vagy elhagyott szeretők közötti eldurvult dulakodásra sem. (...) Minden felnőtt felelősséggel tartozott volt minden gyerekért, s cserébe a gyerekek egyformán tiszteltek minden felnőttet.”

A sztereotípiák androcentrikus hozzárendelése tapasztalható például Fison és Howitt kutatásában, melyben a matrilineáris és a patrilineáris leszármazási rendszer párhuzamát figyelték meg ausztrál bennszülötteknél (egyben Morgan eredményeit néhány pontban tévesnek ítélték). A matrilineáris leszármazást a földműveléssel (fejletlenebb), az apait pedig az állattenyésztéssel (fejlettebb) hozták összefüggésbe.¹³³ A tudományos állásfoglalások szerint azonban a kortárs nőjogú minta-közösségek létezése sem korábban, sem napjainkban nem igazolja – egyelőre – az ősi matriarchális társadalmak létezését, ugyanakkor részben elismerik az archaikus közösségek erőit. Sárkány és Somlai:¹³⁴

„Közkeletűvé vált például az a J. Bachofen által a 19. század közepén megfogalmazott tézis, hogy a matriarchátus időben mindenütt megelőzte a patriarchatust. Ugyancsak széles körben fogadták el azt a – többek között F. Engels 'A család, a magántulajdon és az állam eredete' című munkájában népszerűsített, Morgantól eredeztethető – gondolatot, hogy a csoportházasságtól induló egyetemes fejlődés vezetett a magántulajdonon alapuló „monogám házassághoz”. Csakhogy a huszadik században sok etnológus akadt, aki nukleáris családformát talált az általa vizsgált törzsek körében.”

---

¹³² Namu, 2003:66

¹³³ Ld.: Howitt, 1904:31-68

¹³⁴ Sárkány-Somlai, 2003:3. A. Gergely: „A tradicionális társadalmak "archaikus közösségei" a jogszokások, a presztízs, a köztulajdonhoz való viszony szempontjából pedig sokkalta szabályozottabbak, értéktartóbbak, mint a modernek. A nem anyagi kultúra többnyire "rostos" természetű, szálai ha elszakadnak is, keresztülhaladnak az idő és a tér rétegein, s vezérlő szerepet kaphatnak akkor is, mikor kívül esnek a látókörön.” 1996:8

Matriarchátusból patriarchátusba

A matriarchátus és a később kialakult patriarchátus összehasonlításában a legfontosabb szempont a hatalom, azon belül a tulajdonjogok vizsgálata. Az ókori matriarchátus társadalmi rendszerének történeti felosztását a görög polisztársadalmak idejére teszik, bukása okainak éppen a fenti erények háttérbe szorulását tartják.¹³⁵ Az apai leszármazás bevezetése a patriarchális, a paternális (Nap) korszakot, a feltétel nélküli férfidominancia korát hozta el, amelyet a *modern* civilizáció kezdeteként tartanak számon. A matriarchátust leromboló ideális állam alapjait Platón fektette le. Érdekes megfigyelni, hogy tevékenységének kritikáját egy mai matriarchátus-párti kutató (Grandpierre) miként minősítette:¹³⁶

„Ahogy félreértelmezi egy barbár törzs az általa lerombolt magas-kultúra kulcsfogalmait, mert egyrészt nem képes igazi összefüggéseit felfogni, másrészt szántszándékkal lejáratására törekszik, úgy kapott a mágikus cselekvés központi fogalma egyre kisebb súlyt.”

Platón a józanész diktátumának vélte, hogy az ember jobb boldogulása érdekében társul másokkal. Kiindulópont, hogy mivel mindenki más-más adottságokkal és értékbeli különbségekkel született – *„egyesek lelkükben mintegy arannyal születnek, mások csak vasat érő képességgel”* –, ahhoz mérten a közösségben más, és más feladatot kell ellátnia. Ugyanott Platón kifejtve az allegóriát és annak közvetítési narratíváját, így folytatta:¹³⁷

„Szóval ti mind, akik az államban éltek, édestestvérek vagytok -- így magyarázzuk majd nekik a mesét –, csak hogy teremtetők közületek a vezetésre alkalmasokba születésükkor aranyat kevert, lévén ők a legértékesebbek; az örökbe és segédekbe ezüstöt, míg a földművesekbe és kézművesekbe vasat, illetve bronzot.”

A munkát kisközösségekben javasolta elvégezni. Elrendelte a termelt javak megosztását, miáltal a társult emberek egymásrautaltságát, és az összetartás növekedését kívánta elérni; éppen úgy, ahogyan a test részei, a közösség is organikus egységet alkot. Az elképzelés sok pontján hasonlított a matriarchátusra – a hatalomgyakorlás későbbi eszköze –, egyelőre a

---

¹³⁵ Az etruszk társadalom matrilineáris, egzogám jellegű volt, és a királyok joga sem apáról fiúra öröklődött. Tarquinius halálával fokozatosan megjelent az apajog, valamint a föld- és a magántulajdon. A Római Birodalomban a nők helyzete kedvezőtlenebb volt, mint a görög társadalmakban. Mindenkor a vagyonnak rendelték alá, vagy annak gyarapítására, ill. „adás-vételére” szánt eszköznek tekintették őket. A nőket családi jog sem védte, érdekeiket nem érvényesíthették, és a közéletben sem vehettek részt. Ld. uo.

¹³⁶ Ld. uo.

¹³⁷ Platón, 2001:94

vagyonszerzés nélkül. Platón igen realistán a várható hatásokra is kitért, miszerint a közösség majd egyre nagyobbra duzzad, és egyre több javat szeretne magának, amelyet szintén kezelni kell:¹³⁸

„(...) ám ha akarjátok, nézzük meg a felpuffadt államot is, semmi akadály. Úgy tetszik, hogy ez az állam, a szerény életmód egyeseket nem elégít ki; kerevet kell nekik, asztal, egyéb bútorok, no meg finom ételek, mirha és egyéb füstölőszerek, hetérák és nyalánkságok kellene, és pedig mindez a legnagyobb választékban. Sőt még az először említett házat, ruhát, cipőt sem csak a szükséglet szerint adjuk meg nekik, hanem elő kell mozdítanunk a festést, cifrázást is, sőt be kell szereznünk aranyat, elefántcsontot és más ilyesmit is. Így van?”

Platón az egyenlőtlen hatalom- és vagyonszerzésnek határt kívánt szabni, és kitért a nők és férfiak egalitárius megítélésére. A nőket jóval egyenlőbb pozícióba helyezte a férfiakkal, mint a későbbi patriarchális rendszerekben gondolkodó sztereotípaalkotók. Az idézett forrásmunkában, a Platón által megalkotott patriarchális államelméleti felosztásban nem található éles különbség a férfi- női tulajdonságok között, de az egyenlőséget első sorban a gazdasági racionalitás szempontjából tárgyalta (pl. örök). Nem tartotta ésszerűnek ugyanis a társadalom egyik felét kihagyni a közös feladatok elvégzéséből, és elégtelennek nevezte, hogy a nők csak házimunkával és gyermekneveléssel tegyenek hozzá a társadalom működtetéséhez. Végül fölvetette az ismerősen csengő patriarcha-kérdést: alkalmasak-e a nők házon kívüli munkára? Jó- e és hasznos- e bevonni őket állami feladatok elvégzésébe. Platón:¹³⁹

- ugyanolyan-e a női természet, mint a férfi, vagy különbözik tőle?
- a természet fogalma veleszületett képességeket jelent vagy tanultakat?
- képesek-e ugyanarra a nők, mint a férfiak?

A válasz: Glaukón és Szókratész párbeszéde a nők és a férfiak azonos képességeiről:¹⁴⁰

SZÓKRATÉSZ: *Nemde, ha a férfi és a női nem valami mesterségre vagy szakmára nézve mutatkoznék elütőnek, akkor kimondhatnánk, hogy az egyiknek ezt, a másiknak azt a szakmát adjuk; de ha csak abban különböznek, hogy a nő szül, a férfi nemz, ebből szerintünk még nem következik, hogy a nő az általunk felvetett szempontból üt el a férfitől, hanem továbbra is úgy véljük, hogy az örök és asszonyaik csak hadd végezzék ugyanazt a munkát.*

GLAUKÓN: *Helyes.*

---

¹³⁸ Platón, uo:50

¹³⁹ Arisztotelész, Hegel, Kant, Marx, Spinoza mindannyian használták az 'emberi természet' megjelölést, más-más jelentéssel. A fenti kérdések a sokszínűsége utalnak, és a megközelítés kiindulópontja determinálja a lényegesnek tartott elemek vizsgálatát (pl. az emberi természet része-e az ész).

¹⁴⁰ Platón, 2001:V

SZÓKRATÉSZ: Ezután felszólítjuk ellenlábasainkat: oktassanak ki minket, vajon melyik államfenntartó mesterség vagy szakma szempontjából nem ugyanaz, hanem más a nő meg a férfi természete.

GLAUKÓN: Szólítsuk fel őket.

SZÓKRATÉSZ: De erről is hirtelen azt mondhatná valaki, amit nemrégén még te is, hogy így hamarjában nem könnyű kielégítően megfelelni, ám alapos vizsgálat után nem nehéz.

GLAUKÓN: Valóban mondhatná.

SZÓKRATÉSZ: Szeretnéd, hogy megkérjük ellenfelünket, kövessen minket, hátha valahogy bebizonyítjuk neki, hogy az állam szempontjából nincs kizárólag csak nőknek való szakma?

GLAUKÓN: Szeretném.

SZÓKRATÉSZ: Gyere, mondjuk neki: Válaszolj kérdéseinkre! Azt, hogy valamire az egyik ember alkalmas, a másik meg nem, úgy értetted, hogy az egyik könnyen megért valamit, a másik nem? És az egyik alig tanul, máris igen találékony abban, amit megértett, a másik viszont sok-sok tanulás-gyakorlás után se tudja megjegyezni azt se, amit megértett. És hogy az egyiknél a test kielégítően szolgálja az értelmet, a másikinál meg ellene támad? Nem eszerint határoztad meg, hogy ki mire alkalmas, mire nem?

GLAUKÓN: Ki mondhatna mást?

SZÓKRATÉSZ: Tudsz-e olyan emberi foglalatosságot, melynél a férfiak nem volnának különbek a nőknél? Vagy szaporítsuk a szót, és említsük meg a szövést, a sütemény- és főzelékkészítést, amihez a női nem ugyancsak ért, úgyhogy mulatságos volna, ha még ebben is lefőznék a férfiak?

GLAUKÓN: Igazad van. A férfinem szinte mindenben különb a női nemnél. De azért akad sok nő, aki tútesz sok férfin; nagyjából azonban igazad van.

SZÓKRATÉSZ: Tehát, barátom, nincs olyan foglalkozás az államban, amelyre kizárólag csak nők volnának alkalmasak, mert nők, vagy csak férfiak, mert férfiak, hanem a természetes alkalmasság egyformán osztódott szét mindkét nemben, és a nő - természete szerint - űzheti mindama szakmát, amit a férfi, csak a nő minden téren gyöngébb.

GLAUKÓN: Nagyon is így van.

SZÓKRATÉSZ: Akkor hát minden munkát a férfinak osztunk, a nőnek semmit?

GLAUKÓN: Hogyan?

SZÓKRATÉSZ: Úgy vélem, azt méltán állíthatjuk, hogy természete szerint az egyik nő kiváló orvostehetség, a másik nem; ez meg zenei tehetség, a másik botfűlű.

GLAUKÓN: Miért ne?

SZÓKRATÉSZ: És ezáltal alkalmas az egyik a tornára és a harcra, míg a másik nem harcias és nem szereti a tornát.

GLAUKÓN: Gondolom, hogy így van.

SZÓKRATÉSZ: Ez szereti a bölcsességet, az gyűlöli; ez bátor, az félénk.

GLAUKÓN: Így van.

SZÓKRATÉSZ: *Hát akkor akad örnek termett nő is! Avagy a férfiak közül is nem a bátrakat szemeltük ki öröknek?*

GLAUKÓN: *De igen.*

SZÓKRATÉSZ: *Tehát férfi és nő természete az állam őrzésére egyaránt alkalmas, csak a nő gyengébb, a férfi erősebb.*

GLAUKÓN: *Úgy látszik.*

Platón többször utalt a női nem tökéletlenségére, amikor megjegyezte: „...tagadhatatlan, hogy a nők mindenben egy kicsit gyengébbek a férfiaknál”, de végül azt a következtetést szűrte le, hogy az állami feladatok ellátását az emberek adottságai, és nem pedig a nemük szerint kell kiosztani, tehát nő és férfi természete azonos jelleget mutat.¹⁴¹ Végül továbbment e téren, és egyenlőséget hirdetett, sőt, eltörölte a nukleáris családot és a magántulajdont, amellyel a matriarchátusból ismert elvet vallotta: az egyén- és családjának érdekei ellenkeznek a közösség érdekeivel. Többször kitért arra, hogy a dolgozók rétegének összetartozását a nők és gyermekek, mintegy *köztulajdonba vétele*, és közös birtoklása fokozná, miáltal előfordulhat, hogy nemcsak nők nevelnek gyermeket, és nemcsak férfiak végeznek közmunkákat.¹⁴²

In summum

Az ősi matriarchális társadalmak általános megítélése napjainkban is vegyes képet mutat. Létezését a kortárs, hasonló államberendezkedések jelenléte ellenére is vitatják, és mindössze a matrilineáris leszármazással kapcsolatban tárgyalják. Az államberendezkedés leírásában a női hatalomgyakorlást automatikusan és praktikusán jelenlévő struktúraként tüntetik fel, amely szilárd alapot ad a létfenntartáshoz és a fajfenntartáshoz. Az őskori és a modern korokban jelenlévő matriarchátust egyaránt hierarchikus, de hatalmi erőszakszervezet nélküli formulaként vázolják fel, melyben nem az agresszió és az erőszakos tulajdonszerzés dominál. Ismeretlen a bűnözés és a nemi erőszak fogalma, s nincsenek hatalommegszilárdító állami intézmények és központi vallási szervezetek sem. A matriarchátus klasszikus leírásában a hatalom a nők kezében van, s a nők kiváltságosnak nevezett helyzete nem más, mint a későbbi patriarchátus fordított (nő-férfi) hatalmi rendszere. Platón a nőket egyenlőbb szintre helyezte a férfiakkal, mint azt a későbbi sztereotípiákban kialakították, de

---

¹⁴¹ Platón, 2001:456a

¹⁴² Platón a társadalmi feladatok allegóriájában az örök (addig a férfiak) és az őröttek (férfiak és nők) felosztását használja. Ld. uo.

képességeiket megkérdőjelezte, tevékenységüket és feladataikat a közösségi szférába helyezte. A matriarchátusban megjelenő nő- és férfikép a mai nemi sztereotípiákkal elentétes társadalmi nemi szerep-megoszlást jelez.

Női sztereotípiák a matriarchátusban: hatalomgyakorlás, önállóság, anyakultusz, közéleti - és házi tevékenységek, döntési jogok.

Férfi sztereotípiák a matriarchátusban: elfogadás, végrehajtás, házon kívüli tevékenységek, erőszakmentesség, gondoskodás.

Arisztotelész és a nemi hierarchia

A matriarchátus bomlása után kialakuló polisz társadalomban Platón a nők és férfiak egyenlőségét nem kérdőjelezte meg, sőt, elképzelhetőnek tartotta nemi szerepek felcserélődését (pl. gyermeknevelés). Korában némileg érezhető volt a matriarchátus hatása, de a későbbi tanítványok időben és gondolatiságban eltávolodtak a korábbi rendtől. Az értelem, az érzelem hierarchiájának elterjesztése révén vált magasabb rendűvé a *vezető/ férfi/ ész*, s lett mesterségesen leértékelt a *vágy/ nő/ érzék* sztereotípiája. Nő és férfi elvi azonosságának nézete, és a nemek egyenlőségre törekvése legközelebb a XIX- XX. században jelent meg.

Platón tanítványa, Arisztotelész, a férfi-nő meghatározásában radikálisabb irányt követett mesterénél – nyíltan szembefordult például (az) *Az államban* leírt nő-, gyermek- és vagyonszociális rendszerrel –, és az általa közvetített nemi paradigmák az európai kultúra meghatározó elemeivé váltak. Napjaink társadalmi nemi berendezkedése is e töről fakad, miszerint a férfiak a hatalom- és haszon- orientált szférában tevékenykedjenek, a nők pedig kiszolgálóként a háttérszférában. Az idézett diskurzusok nyilvánosság előtt hangzottak el, s a nőkre mért negatív hatásuk felbecsülhetetlen volt. Az írástudók terjesztették, a hallgatóság pedig leginkább kritika nélkül elfogadta a rétor véleményét. Az alábbiakban megpróbálom ennek nyomait bemutatni; az idézetek nagy része Arisztotelész: *Politika* c. művéből származnak.

Arisztotelész nemekkel kapcsolatos állításai közel sem voltak oly alaposak és helytállóak, mint más területen megalkotott, felbecsülhetetlen szellemi hagyatéka. A férfihatalom aprioritásából fakadó premisszákat igazoló tapasztalatait ellenpróba nélkül jelenítette meg, amelyek univerzalitását a követő évszázadokban sem kérdőjelezték meg. A

társadalmi rend ismertetésében leszögezte: az állam olyan közösség vagy társulás, amelyet férfiak és nők, szabadok és szolgák alkotnak, viszonyuk minden szinten kölcsönös, de közöttük minőségbeli különbséget kell tenni.¹⁴³

„A hím és a nőstény viszonya természettől fogva az, hogy amaz erősebb, emez gyengébb, amaz uralkodó, emez az alárendelt elem. S szükségszerűen így kell ennek lennie mindenütt az emberek között is. Akik közülük annyira különböznek másoktól, mint a lélek a testtől vagy az ember az állattól (ennyire vannak azok, akiknek munkája nem más, mint testüknek foglalkoztatása, s ez az ő legértékesebb teljesítményük), azok természet szerint szolgák, akiknek javukra van, ha amazok vezetésének alárendelik magukat.”

Arisztotelész a nők alacsonyabb státusát egyfajta *természetes hierarchiaként* kezelte, a közéletből, és a politikából pedig kizárta a női érdekérvényesítést. Szerinte férfi és nő *eredendő* természete miatt nem lehet egyenlő, amely veleszületett esszencia. A nők vezettségét *politikai* szükségszerűségnek, a társadalmi működést támogató és előrevívő felosztások közé sorolta, viszont különbséget vont a gyermek és az asszony vezettsége között. Előbbit szeretettelisége, és az idősebb jogán (szülő) gyakorolt hatalmánál fogva magasabb rendűnek tartotta, mint utóbbit, a nők vezetését. A későbbiekben ehhez csatlakozva kifejlődött az esszencialista felfogás a női agy és a férfi agy megkülönböztetése, amely szerint a férfias értelem és a nőies érzelem, valamint az erény és a bűn egymást kizáró bináris nemi opozíció.¹⁴⁴ Arisztotelész az erkölcs tekintetében is különbséget tett:¹⁴⁵

„...nem ugyanolyan az asszonyi józanság, mint a férfiúi, de a bátorság és az igazság sem ugyanolyan, mint ahogy ezt Szókratész gondolta, hanem az egyik fajta bátorság vezetésre, a másik engedelmességre van hivatva, s ugyanígy a többi erény is.”

---

¹⁴³ Arisztotelész, 1994:5

¹⁴⁴ Az esszencializmus lényege, hogy a dolgok *kétféleképpen* rendelkezhetnek tulajdonságokkal. A *férfi* és *nő* fogalompár eredetileg az eltérő testi jegyeket jelezte, a biológiai különбözőség alapját képező elsődleges és másodlagos jelleg szerint. Ezáltal a társadalmi nemi szerepek taglalásakor más háttértartalmat foglalt magában például a nőimunka, és mást a férfimunka fogalma. Az azokhoz kapcsolódó sztereotípiák preconcepciók képében jelentek meg, s fizikai adottságok figyelembevétele nélkül behatárolták, mely munkákat végezzenek férfiak, és melyeket nők. Az egyoldalúan meghatározott állítás számos kételyt vetett fel. Pl. ha a sztereotípiá szerint a férfimunka értékesebb a nőinél, a dolgozó kvalitása is behatárolttá válik, és a képesség, teljesítmény figyelembe vétele nélkül hatalmi hierarchia alakul ki. Nagl-Docekal, 2006:175-184

¹⁴⁵ Arisztotelész, II. k 126 0a

A férfi- nő ellentétpár megalkotása, és hierarchikus viszonyának felvázolása is ezen alapokon nyugodott, amelynek elutasítása a feminista hatalomkritika alaptétele lett.¹⁴⁶ A kontradiktórius ellentétpárok absztrakciója, mint például a test és lélek, a forma és anyag, a jó és rossz, az értékes és értéktelen, a világos és sötét tulajdonság- és minőségjelzők pozitív, ill. negatív besorolással épült a férfi- női viszonyrendszerbe, és a nemek interakciójának meghatározó logoszává vált. Mindez kiegészült azon esszencialista megállapítással, hogy: *„a férfi természeténél fogva inkább vezetésre hivatott, mint a nő, hacsak nem természetellenesen fejlődött”*.¹⁴⁷ A nemek ekképpen kialakított társadalmi rendjét univerzális axiómaként kezelték. Arisztotelész:¹⁴⁸

„Ha aztán egyetlenegy férfi vagy többen, de mégsem annyian, hogy a teljes városállamot alkothatnák, annyira kimagaslanak erényeikkel, hogy velük (...) az összes többi polgárok kiválósága és politikai képessége együttvéve sem mérhető össze; akkor nem szabad őket a városállamnak csupán alárendelt részeseiül tekintenünk; mert rájuk nézve igazságtalanság volna, ha másokkal csak egyenlő elbánásban részesítenénk őket, amikor azoktól erény és politikai képesség szempontjából annyira különböznek; hiszen ilyen férfi az emberek között istenszámba megy.”

Az ekképpen kialakított nemi hierarchia női szemszögből nézve ugyanolyan polarizált hierarchikus rendszer, mint az arisztokrácia, melyben egy bizonyos kiválasztott csoport uralkodik egy másik csoport fölött. Nemi arisztokrácia esetén – ellentétben a klasszikus értelemben vett vékony létszámú arisztokráciával – az uralkodók száma nagyjából azonos azokkal, akiken uralkodnak (férfiak-nők). Magyarozatként sokat közvetített *idea* volt, hogy a nő függőségben tartása, alávetése és kiskorúsítása a közjó érdekében történik, amely szöges ellentétben állt az aktuális paradigma, a demokrácia alapelveivel. Arisztotelész:¹⁴⁹

„A demokráciát nem szabad csak úgy általában meghatároznunk, mint egyesek szokták, hogy az olyan alkotmány, melyben a többség van hatalmon (...), majd pontosított: (...) az a demokrácia, amikor a szabad emberek kezében van a főhatalom.”

Szókratész, a férfi-női erények tekintetében megengedőbb volt Arisztotelésznél. Szerinte a férfiúi és az asszonyi erény között mindössze fokozati, nem pedig minőségbeli különbség van. Enyhébb véleményét azzal támasztotta alá, hogy a kor egyik hatalmi kiváltságának számító

¹⁴⁶ Arisztotelész: uo. és ld. még: Arisztotelész, Metafizika. Nagl-Docekal, 2006:175-195

¹⁴⁷ Arisztotelész, I. k 125 9b

¹⁴⁸ Arisztotelész, III. k. 128 4a

¹⁴⁹ Arisztotelész, IV. k.129 0a (4)

közös étkezési lehetőséget a nőknek is megadta volna. Arisztotelész viszont ellenzett minden kiváltságot, és egyenlőséggel kapcsolatos elgondolást, mert az, szerinte túlságosan családias városállamokhoz vezetne. Továbbra is kitartott eredeti véleménye mellett: a nő a „*legelvetemültebb és legvadabb, s a nemi élvezetben és az evésben a legaljasabb lény.*”¹⁵⁰ A férfiközpontú gondolkodás elterjedt és stabilizálódott, és a nők ritka és csekély mértékű háttérlázadásának oka az alávetettség ellen Arisztotelész szerint a következő lehet:¹⁵¹

„Meg kell határoznunk: milyen viszonyok közt keletkezik forrongás, mi célból, és harmadszor, mi az eredete a politikai zavaroknak és az egymással szemben folytatott harcoknak. (...) Az egyik fél ugyanis az egyenlőségért küzd, s azért támaszt zavart, mert úgy véli, hogy bár egyenlő jogú azokkal, akik egyre jobban fölébe kerekednek, mégis hátrányos helyzetben van; a másik fél pedig az egyenlőtlenségért és a maga érvényesüléséért harcol, mert úgy véli, hogy bár másokkal éppen nem tekinthető egyenlőnek, mégsem jut annyihoz, amennyihez a vele egyenlők, hanem még kevesebbhez (ez a törekvés pedig lehet jogos, de jogtalan is); ha rosszabb sorban vannak, azért zavarognak, hogy egyenlők legyenek, ha meg már azok, akkor azért, hogy még többjük legyen.”

Az elégedetlenség és viszálykodás szerinte valamely haszon vagy köztisztelőt érdekében történik, mely ilyen-olyan mértékben hatalomszerzéssel vagy annak megtartásával jár. Az arisztokráciában, a nézeteltérések a hatalomgyakorlásból kiszorított felek elégedetlenségéből adódik, amikor a vezető tisztségek megszerzése még a rátermettek között is csak kevesek privilégiuma. Az alkotmány idővel valamennyi engedményt tesz a változást követelőknek és átalakul, a lázadók elérik céljukat. Ilyen eredmény azonban, Arisztotelész megítélésében nem lehet női diadal, ezért az esetleges női hatalmat a demokrácia extrém állapotaként írta le:

„A szélsőséges demokráciában észlelhető jelenségek is türannikusak: asszonyuralom a családban, hogy aztán a férjükről mindent besúgjanak, aztán a rabszolgafejelem megalázása ugyanezen okból, mert szolgák és asszonyok nem fondorkodnak a türannoszok ellen, sőt, ha jól megy soruk, szükségszerűen jóindulattal vannak a türannisz és a demokrácia iránt (hiszen a nép maga is egyeduralomra tör). Ezért mindkettőjük előtt nagy a becsülete a hízelgőnek, a demokráciában pedig a népámítónak (a démagógosz ugyanis hízeleg a népnek), a türanniszban viszont azoknak, akik megalázkodnak; és éppen ez a hízelgő ember munkája.”¹⁵²

---

¹⁵⁰ Arisztotelész, uo.

¹⁵¹ Arisztotelész, V. k. 130 2a

¹⁵² Arisztotelész, V. k. 131 3b

A hatalom és a megegyezés tekintetében felvázolta a megoldást, és a nemi hierarchiában alkalmazható módszert írt le az esetleges nemi demokrácia mint diszfunkció működésére: ¹⁵³

„(...) Mert hiszen nem is lehetnek valami kiválóak annak tettei, aki legalábbis annyira nem különbözik polgártársaitól, mint a férfi az asszonytól, az apa a gyermekeitől, az úr a szolgájától; és aki valamit egyszer megszegett, az aztán később már nem hozhat helyre annyit, mint amennyire eltávolodott az erénytől. Az egymáshoz hasonlóaknál viszont az a helyes és igazságos, ha váltják egymást, mert hiszen éppen ebben áll az egyenlőség és a hasonlóság, mert az egyenlőtlenség az egyenlők és a különbözőség a hasonlóak között természetellenes, márpedig semmi természetellenes nem lehet nemes.”

Asszonyra dísz tehát továbbra is a *hallgatás* hozhatott, mely viszont erénytelenségnek számít a férfikörökben, mivel akkor „ő olyan kifejeletlennek tűnne, mint a tudatlan gyermek.” ¹⁵⁴

In summum

A matriarchátus bukása után a közéleti- és családi életben eretnek gondolatnak számított a *nem-férfiuralkodó*, vagy vezető választása. A patriarchális eszmék nézőpontjából szemlélve, a fent említett erények (elvárások) potentát birtokosai kizárólag férfiak lehettek. Az *ember* fogalma, és a *nép* terminológiája a férfit jelölte, és a nemzetség létrehozásában nem kis szerepet játszó nőket minden időben kihagyták belőle. A nőket és a gyerekeket a patriarcha birtokviszonyok, a férfiak javai közé sorolták. A társadalmi rendet és az alá- fölérendeltségi viszonyokat a hatalomgyakorlás módja felől határozták meg. Az ókori társadalmakban a *teljes jogú polgár* státusának elnyeréséhez elegendő volt férfinak születni, és a censusban harmad- negyedíziglen igazolni a polgári származást.

A származási és vagyon mellett privilegizált területté vált a műveltség, nők részvétele nélkül. Ily módon a hatalom egyedüli birtokosa a férfit lett, miáltal kialakult egyfajta *nemi arisztokrácia*.

Ezután fölmerülhet az államszervezési kérdés: a modern demokráciában a nők egyenlőségének és jogainak kivívása épülhet-e olyan ókori rendszerre, amelyben a társadalom teljes *másik felét* alkotó népesség (a női) nem képviseltethette magát egyenlő és igazságos arányban a köz- és a családi életben? Nagl-Docekal: „Hogyan lehet valaki demokrata, ha nem áll ki a feminizmus mellett?” ¹⁵⁵

---

¹⁵³ Arisztotelész, VII. k. 132 5b

¹⁵⁴ Morus, 1989:65

¹⁵⁵ Nagl-Docekal, 2006:195

Női sztereotípiák: negatív nemi megítélés, alávetettség, az anya és az anyaság értékelése csökken, önállótlanág, háttérszerepek, közéleti tevékenységektől elzártág, műveletlenség

Férfi sztereotípiák: pozitív nemi megítélés, hatalomgyakorlás, apakultusz, határozottság, közéleti szerepek, műveltség, alkotás.

Őseredeti modernitás

Gazdaság és társadalom

Az ókorból napjainkba történő átkötéssel az arisztotelészi kor nemi sztereotípiák, valamint a mai nők negatív megítélésnek hasonlóságát szeretném bemutatni. Az alábbiakban összehasonlítom az ókori patriarchátusban kialakított női szerepköröket a napjainkban ismert tudományos közgondolkodók által vázolt elvárásokkal. A fejezetben Weber és Tönnies gazdasági-szociológiai, Simmel és Foucault etikai, Comte-Sponville általános etikai paradigmaalkotó megállapításait idézem. A szövegekben a tudományosság és a nyelvezet fejlődött, a férfias nézőpont maradt, amely apriori igazságként kezelte a hatalom férfi birtoklását, kinyilvánítási agresszióját és a társadalmi nemi szerepek szilárdságát.

Max Weber *Gazdaság és társadalom* című munkájában a patriarchátus kialakulásának és megszilárdulásának stációit taglalta. Különbséget tett a *közösség* és a *társadalom* fogalmai között, és a társadalmi cselekvéseket szubjektív értelmük szerint határozta meg. E két alapegység szétválasztásánál ő szintén az ókori demokráciákból ismert tényekből indult ki, s bár több ponton hivatkozott rá, nem ismert el semmiféle gazdaságilag és szociológiailag értékelhető államberendezkedés létezését az apajogú társadalmak előtt (matriarchátus).¹⁵⁶ Weber a nemek jogegyenlőségének csíráját a spártai kényszerberendezkedéshez hasonlította, amikor a háborúskodó férfiak helyett nők és anyák vezették a háztartást, ami szerinte összeférhetetlen a patriarchális elvekkel.¹⁵⁷

---

¹⁵⁶ E ponton fölmerül a kérdés: Weber szerint a tradíció milyen időintervallumon belül értékelhető, és minek alapján mondható hitelesnek? Például a Platón és az Arisztotelész meghatározta androcentrikus társadalomberendezkedés, amely a polisztársadalmak mesterséges megalakításával, és a matriarchátus tradícióinak figyelmen kívül hagyásával, ilyenformán: előzmények híján jött létre, autentikusnak, illetve legitimnek tekinthető-e?

¹⁵⁷ Weber, 1992:58-65

„A házközösség a tisztelet és a tekintély őseredeti formája, (...) alapja 1. az erősebbek és 2. tapasztaltabbak „tekintélyének” azaz: a férfiak tekintélyének az asszonyokkal és a gyermekekkel szemben, a harcra készek és munkaképesek tekintélyének a védtelenekkel és munkaképtelenekkel szemben, a felnőttek tekintélyének a gyermekekkel szemben és az öregekének a fiatalokkal szemben.”

Az *őseredeti* társulási formának a tartós szexuális közösségre alapított családformulát tartotta: apa, anya és gyermek közösségét. Szerinte a közösségi kapcsolatok közül csak az anya és a gyermek közötti reláció valódi és őseredeti, mivel a gyermekről gondoskodik mindaddig, ameddig önállóan táplálékszerzésre nem lesz képes.¹⁵⁸ Weber pozitívan nyilatkozott a *házról*, a *háztartásról*, a *házasságról* és a *házközösségekről*. Leszögezte, hogy a házközösség koránt sem primitív szervezet, mivel működtetésének feltétele a tervszerű gazdálkodás (pl. növénytermesztés), melyet nagyrészt a nők szerveztek és irányítottak. Ugyanakkor több helyen hevesen tiltakozott a matriarchátus fikciója ellen, és alaptézisként értékelte a patriarchátus hatalomrendszerét:¹⁵⁹

„Különösen az a hipotézis tarthatatlan, mely szerint az ’anyajog szerinti házasság’ hajdan egyetemesen uralkodó forma volt. (...) A patriarchális uralomban a személyes alávetettség biztosítja az úr által bevezetett rendszabályok legitimitását, és csupán az úri hatalom tényét és korlátait kell ’normáktól’ eredeztetni –, de nem lefektetett normáktól, hanem olyanokból, amelyeket a tradíció szentesít.”

A női önállósodás egyik formája volt a klasszikus patriarchátus idején, hogy amikor a ház ura távol került otthonától vagy meghalt, hatalma teljes egészében az otthon maradt *új uralkodóra* szállt, miáltal az alávetettek teljes birtoklási jogát is gyakorolhatta. Weber megjegyezte, hogy olykor valamelyik anya önálló autoritást próbált kiépíteni magának, melynek oka szerinte az volt, hogy: *„a nő volt a tulajdonképpeni ’gazdasági’ feladatok legősibb végrehajtója – művelte a földet és elkészítette az ételeket, vagyis állandóan gondoskodott a táplálékról”*. E ténnyel elismerte a nők nagyon fontos és komplex családfenntartói képességét, és az oikosz életének megszervezését, miáltal a nő méltán érezhette volna magát egyenrangúnak a férfiakkal. Ezek szerint, a női önállóság a korabeli közösségi életben is megnyilvánult, és ha rejtetten említve is, de jelen volt a későbbi, a középkori társadalmak működését elemző leírásokban is. Weber:¹⁶⁰

---

¹⁵⁸ Érdekes pl. a „tejtéstvérek” elnevezés, ami nem első sorban a közös szoptató anyát jelenti, hanem azokat a családon belül nevelkedő gyerekeket, akikről gazdaságilag közösen gondoskodnak. Ld. uo.

¹⁵⁹ Weber, uo. 100

¹⁶⁰ Weber, uo.

„Ugyanerre utal az az olykor előforduló szokás is, hogy a férj és feleség hátat fordít egymásnak, vagy hogy teljesen külön eszik, és az is, hogy a politikai szervezeten belül a férfiszervezet mellett önálló asszonyszervezetek vannak, saját törzsfőnökökkel.”

A tiszta patriarchátus rendjének megingását Weber a *patrimoniális* rend kiépülésével magyarázta, mely a következő: „...amikor tehát a ház fiainak vagy más függő helyzetben lévő tagjainak földet és esetleg felszerelést adnak, s ennek következtében decentralizálódik a házon belül a hatalom.”¹⁶¹ A társadalmi rétegekre kivetett, politikai értelemben vett patrimoniális uralmi rendszerben pedig: ¹⁶² (ld. még itt. ¹⁶³)

„...az alattvalót csupán az úrért, és az úr szükségleteinek fedezéséért létező lénynek tekinti, és ilyenformán közel áll hozzá az a felfogás is, amely szerint az alattvaló létének értelme nem más, mint az általa végzett gazdasági tevékenység, vagyis az, hogy képességei szerint teljesítse az úrnak járó köz- és munkaszolgálatot.”

Weber több helyen *általában* említette uralkodó és alávetett viszonyát, melyben az uralkodó a férfi, az alávetettek pedig férfiak és nők, amelyen belül jelen van még egy lépcsőfok: ahogyan az ókorban is: az alávetett férfiak általános alávetettjei lehettek a nők, akik a hatalomból eleve kizárás mellett, saját köreik férfijainak is alávetettek, vagyis a többes alávetettség rendszerében élnek. Patriarchátus vagy patrimoniális rend – a hatalmi-uralmi rendszer birtoklása szempontjából indifferens. Weber androcentrikus hatalom-definíciója bár nem kifejezetten a férfi-női kapcsolatok taglalására irányult, általánossága és praktikus használata révén párhuzamosságokat mutat a férfi-női viszonyrendszeren belül kialakított határokkal. Területei kulcsfontosságúak: politika, gazdaság, intim szféra.

A dominanciáról alkotott elméletében éles határvonalat húzott a hatalom és az uralom között. Szerinte a különbség közöttük, hogy a *hatalom* érvényesítése a fizikai kényszer *fenyegetettségére* épül, míg az *uralom* a társadalom tagjainak azon *meggyőződésére*, hogy az

---

¹⁶¹ Weber, uo.:106

¹⁶² Weber, uo.:118

¹⁶³ Ezzel együtt kialakult a tradicionális alapokra helyezett földesúri hatalom, ami egyoldalúan felbontható kötelékbe rendezte alávetettjeit. A földesúri hatalom szinte semmiben sem különbözött a szűkebb oikoszban gyakorolt hatalomtól, az úr olykor fizikai kényszerrel, illetve fizikai fölényének biztos tudatában ért cél. Mindez vonatkozott a jobbágyságra, gyerekekre és nőkre egyaránt, akik az úr tradicionális hatalmát magától értetődő *legitim jognak* tartották. A szolgálat mindenkinek egyformán kötelező volt, hacsak az uralom birtokosa (*házbirtokos*, vö. háziúr) másképp nem rendelkezett. A munkaszolgálatot úgy lehetett zökkenőmentesen biztosítani, ha nemcsak örökletes pozíciók (tradíciók) kötötték az alávetettet feladatai ellátására, hanem e célra létrehozott szervezetek számon kérték tőlük (pl. céh, egyesület vagy más, de mindenképpen az uraság által létrehozott szervezet, amelyet később ő maga szabályozott, illetve hozott kedvező helyzetbe). Hatalomtechnikai szempontból bevált módszer volt, hogy az uraság (főnök, vezető vagy családfő; sohasem nők) alávetett személyekből állítja ki megbízottjait, akik ellenőrzik az alávetetteket.

őket vezető kormányzat legitim. A hatalom esetében a hatalomgyakorló közvetlenül kívánja érvényesíteni akaratát, míg az uralomban az úr, a cselekvő viselkedését befolyásolja oly módon, hogy a cselekvő önszántából, saját maga akarjon az uralomgyakorló elképzelései szerint cselekedni. A hatalom a társadalmi kapcsolatok egyik megjelenési formája akkor, ha „*van rá esély – így Weber –, hogy valaki saját akaratát az ellenszegülés ellenére is keresztülvigye, függetlenül attól, hogy min alapul az esély*”. Az uralomnak első sorban funkcionális iránya van, hiszen az uralkodó akaratát a másik fél cselekvésére kényszeríti, mellyel saját érdekeit előtérbe helyezi, illetve hasznát általa kívánja növelni: ¹⁶⁴

„Az uralom, mint azt rövidesen kifejtjük, különleges esete a hatalomnak. Ahogy a hatalom más formáira, úgy különleges esetére, az uralomra is igaz, hogy birtokosának egyáltalán nem kizárólag – de még csak nem is többnyire – az a célja, hogy uralmát tisztán gazdasági jellegű érdekeinek szolgálatába állítsa, az pedig kiváltképpen nem mondható el róla, hogy birtokosa netán csak azt akarná elérni, hogy kielégítően el legyen látva gazdasági javakkal.”

Az uralom kialakulásának mechanikája Webernél:

érdek-konstelláció folytán:	általában monopolhelyzetben alakul ki; birtoktulajdonra vagy jártasságra épített hatalomérvényesítés
autoritásból kialakuló/eredő:	parancsadási hatalomból fakad, és engedelmességi kötelezettséget követel; érdekektől független alapkövetelmény (pl. a ház atyjának ura)

Eszerint jelentős különbség mutatkozik az érdeken alapuló uralom (pl. piaci érdek), és az autoritáson alapuló uralom (pl. családban a családfőé) között. Előbbi a haszon megszerzésére koncentrál, utóbbi viszont a cselekvők egyéni érdekeit figyelmen kívül hagyó engedelmességre épül. Tiszta formában, az érdekkonstellációból és az autoritásból eredő uralomszerzés esetében is jelen van az engedelmeskedő érdeke az engedelmeskedéshez. Weber az uralom két pólusára egyfelől az *uralkodók* autoritását és legitimitásra hajló igényét, a másikkra pedig a *cselekvők* engedelmességre mutató hajlandóságát helyezte, és az uralom fogalmát szűkebb formában használta: ¹⁶⁵

---

¹⁶⁴ Weber, 1992/2/3:47

¹⁶⁵ Weber, uo.:52

„Az uralkodó személynek vagy személyeknek a kinyilvánított akarata ('parancsa') befolyásolni kívánja, és ténylegesen befolyásolja is mások (az 'uralomnak alávetett' személy vagy személyek) cselekvését, aminek eredményeképpen ez a cselekvés – társadalmilag releváns számú esetben – úgy megy végbe, mintha az uralomnak alávetettek a parancs tartalmát önmagáért tették volna cselekvésük maximájává ('engedelmesség').”

A nagy szervezetekben tehát általános szabályok biztosítják a vezethetőséget, és az emberek annak megfelelően, egymás cselekedeteire építve koordinálják tevékenységüket, igazodnak a közös kultúrához és morálhoz. Weber szerint e tevékenységek mikroszinten nem igényelnek különösebb irányítást, az alapszabályok és normák a közgondolkodás részét képezik, a nagyobb társulások tevékenységét azonban a működés elvi tisztasága és hasznossága érdekében szabályokhoz kell kötni. Hangsúlyozta, hogy az emberek tömegei kizárólag eszerint, vagyis *raciónalis uralom* segítségével irányíthatók, melynek feltétele, hogy csoportjai az uralom legitimitását önként elismerjék, valamint, hogy alkalmazkodni- és engedelmeskedni akarjanak. A Weber által konstituált *legitim* uralmi formák:

1. *Racionális uralom*, amelynek alapja a tételes rendnek, s az általa az uralom gyakorlásával megbízott emberek utasítási jogának legalitásába vetett hit. Ez az alapja a bürokratikus szervezetnek.
2. *Tradicionális (királyi) uralom*, amely az ősidők óta érvényes tradíciók szentségébe és az általa tekintélyre hivatott emberek legitimitásába vetett köznapi hit.
3. *Személyi (karizmatikus) uralom*, amelynek alapja az odaadás egy személy hősiessége vagy példamutatása, valamint az általa kinyilatkoztatott vagy létrehozott rend iránt.
4. *Transzcendentális uralom*, a hatalmat vallási érvekkel bizonyítják (pl. Egyiptomban a Napkirály)

Weber legitimitással kapcsolatos elméletrendszerében kitért a demokratikus hatalomgyakorlásra. Kijelentette, hogy „*elvileg mindenki egyformán képes*” a közös ügyek intézésére, és minimálisra szűkítette azt a kört, amelyben parancsadási hatalom érvényesülhet. E kijelentés megengedte volna a női érdekek érvényesítését is, de az egyenlőség ezen formája továbbra is a férfiak egymás közötti demokratikus viszonyát és jogrendszerét jelentette, ugyanis Weber leszögezte, hogy az autoritáson alapuló hatalomnak szinte kivétel nélkül a

tradíció szentsége jelenti alapját. Szerinte, maga a tradíció írja elő, hogy a továbbiakban is úgy legyen, ahogyan addig volt. Empirikus legitimitás-elméletében kifejtette, hogy számára nem az uralom által feltételezett elvek és normák mérvadók, hanem maga a jelenség, annak fennállása, hogy az alávetettek engedelmeskednek a fensőbbség akaratának, és a parancsok valamely normatív érvényességi ideológia részét képezik.

A fent vázolt patriarchális és patrimoniális uralmi rend szabályaiból kirajzolódik a hatalom maszkulin mivolta – már ha csak terminológiaiilag nézzük is, mindvégig *az úrról* és *az uralomról* beszélünk –, mely közéleti-morális hatásánál fogva a családi élet moralitását is meghatározza. Nehéz ugyanis elképzelni, hogy ezen eszmerendszer kedvezményezettjei átlépve a küszöbön, varázsütésre családon belüli egyenjogúságot adtak volna házuk népének, illetve házastársuknak, vagy az ő érdekeiket figyelembe vevő pozícióba helyezték volna őket.

Közösség és társadalom

Ferdinand Tönnies a közösségi társadalmak és a modern társadalmak szerveződési formájának leírásával szintén a fallogocentrikus nézőpontot erősítette. A *Közösség és Társadalom* című művében a kapitalizmus, a modern kori és a korábbi, valamint a pre- és modern kapitalista társadalmainak működési különbségeit taglalta. Fő gondolata volt, hogy a közösségi társadalmak organikusan működnek, a modern társadalmakat viszont az ember hozza létre. A téma szempontjából ennek azért van jelentősége, mert az általa alacsonyabb rendűnek tartott, introvertált közösséget nőies ismérvekkel, a magasabb rendű, extrovertált társadalmat pedig férfiasakkal ruházta fel. A közösség és a társadalom közötti különbségről Tönnies így írt: ¹⁶⁶

„Minden bizalmas, otthonos, kizárólagos együttélést közösségnek kell tekinteni. A társadalom viszont a nyilvánosság, a világ. Az övéivel az ember születésétől fogva közösségben él, minden gondjukhoz és örömeikhez kötődik. A társadalomba mint idegen területre lépünk.”

Tönnies közösségre és társadalomra vonatkozó ellentét-táblázata

Közösség	Társadalom
lényegakarát	választóakarát
lény	személy
birtok	vagyon

¹⁶⁶ Tönnies, 2004:9

földbirtok
családjog

pénz
kötelmi jog

A lényegakarát és a választóakarát közötti különbségtétellel Tönnies alapvető társadalom-berendezkedést állapított meg. Lényegakarát: az emberi test pszichológiai ekvivalense, tkp. maga a gondolkodás (pl. a tudományos és a művészi szellem: képzeleti és gondolati komplexum.) Formái mindig tevékenyebbek és hatékonyabbak, mivel az élethez tartoznak (motívumok). Nőkre vonatkoztatott akaratformák: tetszés, szokás, emlékezet; „...az egyes egyed észrevétlenül előrehaladó növekedés útján jut tökéletes és érett létéhez, hasonlóan az organizmushoz, melyet kifejleszt, kibontakozván, abból a csirából, amely magában rejteti azt a (mind pszichikai, mind fizikai) meghatározottságot, amely nemzőtől származó sejtekkel való összefüggésből ered.”¹⁶⁷

A választóakarát individuális képződmény, világos célokat követ, és mások számára megismerhető szubjektummal rendelkezik. Az állandó döntéskényszer miatt absztrakt szerződések jönnek létre, és minden újabb interakció többé-kevésbé új szerződésnek számít (vö.: piac, érték-ellenérték csere a szükséges mértékben, mechanikus üzlet). E viselkedési mechanizmus Tönnies megvilágításában a korábbi tradicionálisan férfiakra vonatkoztatott akaratformával egybecseng, mivel mindezek végrehajtásához szerinte jövőbelátásra, konspirációs képességre van szükség, amelyek tisztán férfitulajdonságok. Ebből arra következtetett, hogy minél inkább a jövő rejtje a sikert, annál inkább a férfinak kell tisztánlátással cselekednie, vezetnie, irányítania. A helyben maradó, passzív nő alkalmatlan erre. Tönnies: ¹⁶⁸

„A választóakarát megelőzi azt a tevékenységet, amelyre vonatkozik, s kívül marad rajta. Miközben neki nincs egyebe, mint egy gondolatba foglalt léte, addig a tevékenység hozzá mint az ő megvalósulása viszonyul.”

A fentiek sem kifejezetten a férfi és női tulajdonságjegyek elemzésére létrejött fejtegetések, mégis kirajzolódik a nézőpont, mely a nemek képességeit, és feladatainak mesterséges szétválasztását jelzi. Tönnies (Kanthoz és másokhoz hasonlóan) a későbbiekben rehabilitálta a női képességeket: ¹⁶⁹ „Ha a férfinak tulajdonítjuk az okosság érdemét, úgy az okosság semmi

---

¹⁶⁷ Tönnies, uo.:99

¹⁶⁸ Tönnies, uo.: 160-163

¹⁶⁹ Tönnies, uo.:163

esetre sem azonos az egyáltalában vett intellektuális erővel. Amennyiben ez produktív, szintetizáló, annyiban sokkal inkább a női szellem benne az, ami jelentős.”

A Tönnies által fölvezetett tradicionális és modern társadalom közötti különbségtétel megerősítette az androcentrikus látásmódot, egyben további irányt szabott. A társadalom változásának része, hogy az egyes embernek a többiekkel szemben tanúsított magatartása, tisztán érdekek mentén jön létre, és a *valamiért törekvés* aktivitása az alárendelt csoport engedelmissége nélkül lehetetlen. Az érték tehát Tönnies szerint a modernitásban a férfitulajdonságok erősítése szerinti viselkedés, vagyis olyan cselekedetek, amelyekkel az emberek képesek a kiadott szerepeket követni. Az ehhez szükséges képességek és tulajdonságok szerinte eredendően a férfiban lakoznak, és a megfelelés a tradicionális női princípiumokkal ellentétes. Az elgondolás rezonál azzal a paradigmával, hogy a bináris opozíciók alkalmazása férfias mentalitásokat vált ki az emberekből, illetve az érvényesüléshez elengedhetetlen habitus-változásokat hív életre.

Etika és társadalom

A modernitás- és a posztmodern két vezéralakja Georg Simmel és Michael is tárgyalta a huszadik századi társadalomépítő erőket, s abban kitért a hatalmi specifikációra. Az egyéb véleményben és időben távol eső gondolkodók közös álláspontja volt, hogy véget kell vetni a nők alacsonyabb rendű értékelésének. Simmel (az) *A kacérság lélektana* c. művében következetesen megkülönböztetett női- és férfi magatartásról és pszichológiáról szólt, kiemelten a férfias birtoklás/nem birtoklás, ill. a nőies odaadás/megtagadás dilemmáiról. Az általa kiemelt nőiességről azt írta: ¹⁷⁰

„Bizonyára helytelen egyszerűen fogyatékoságot, elmaradottságot látni ebben a 'differenciálatlanságban', hiszen ez a nő teljességgel pozitív, inkább önálló eszményt alkotó lényegi sajátossága, amely egyenjogú a férfi 'differenciáltságával'. Csak a férfi felől szemlélve látszik mégis valamilyen 'még nem'- nek beváltatlan ígéretnek, a homályos lehetőségek meg sem született tárházának, mely lelki gyökereiből még nem nőtt ki s ágazott el annyira, hogy látható és megmutatható legyen. Ehhez járul még, hasonló következményekkel az, hogy azokat a – korántsem csak nyelvi – megformálási és kifejezési módokat, amelyeket kultúránk a lelki bensőségesség rendelkezésére bocsát, lényegében a férfiak teremteték meg, s ezért elkerülhetetlenül elsősorban a férfiak lényegi sajátosságát és szükségleteit szolgálják.”

Simmel a férfiak és nők nemi játékait elemezte (pl. udvarlás), amelyekben a férfi mint kezdeményező, adott esetben visszautasított szégyenkező, a nő pedig kacér, felkínálkozó

---

¹⁷⁰ Simmel, 1909:20

szerepkörben jelent meg. Kérdés, hogy e szerepkörök eredendők, tanultak és felcserélhetők-e a nemek viszonylatában. Simmel egy másik tanulmányában (*A relatív és az abszolút a nemek problémája*) ennél radikálisabban fogalmazott:¹⁷¹

„Nemünk életének alapvető viszonylagossága a férfi és a női elv viszonyában rejlik. Itt is jelentkezik az a jellegzetes fejlemény, hogy a viszonylagos elempár egyik eleme abszolúttá válik. A férfi és a női lény teljesítményét, érzületét és kiformalódásait értékei meghatározott normái szerint mérjük; ezek a normák azonban nem semlegesek, nem állnak a nemek ellentéte felett, hanem lényegüket tekintve férfi normák. (...) Számos közvetítésen keresztül, a férfiak hatalmi helyzete biztosítja azt, hogy a férfinem nem egyszerűen viszonylagos fölényben van a női nemmel szemben, hanem az általános emberivé váltan, egységesen normát szab az egyes férfi és női jelenségeknek. Ha a nemek történelmi viszonyát nyersen az úr és a szolga viszonyának nevezzük, akkor az úr egyik kiváltsága az, hogy nem kell mindig arra gondolnia, hogy ő az úr, míg a szolga helyzete gondoskodik arról, hogy soha ne felejtkezzék meg helyzetéről. (...) Ami férfias, az ily módon objektívvá és tárgyilag mérvadóvá abszolutizálódik, s nemcsak empirikus adottságában: hiszen a férfiasból illetve a férfi számára létrejövő eszmék és eszményi követelmények is nem feletti abszolútummá válnak. A nők megítélésére nézve mindez végzetes következményekkel jár.”

Simmel e helyen tökéletes modelljét adja vissza mindannak, amit később a feminista tudománykritika androcentrizmusként jelölt és tiltakozott ellene.¹⁷² Simmel ekképpen folytatta:¹⁷³

„E mellett vagy ezzel szemben viszont rögvést felbukkan egy viszonylagos mérce is, amely ugyancsak a férfiak előjogaiból táplálkozik, de gyakran az előbbivel pontosan ellentétes követeléseket támaszt. Hiszen a férfi azt is megköveteli a nőtől, amit mint az egyik, egyoldalú fél kíván a nővel való poláris viszonyában: a hagyományos értelemben vett nőiességet, ami azonban nem önmagában nyugvó, önmagában összpontosuló sajátosságot jelent, hanem azt, ami a férfihoz igazodik, neki tetszik, őt szolgálja, őt egészíti ki. Mivel a férfiak előjoga ilyen kettős mércét kényszerít a nőkre – a nemek feletti objektivitás mezében fellépő férfi mércét s ennek párját, a vele gyakran szögesen ellentétes, sajátosan nőit –, a nők voltaképpen semmilyen álláspontról nem értékelhetők fenntartás nélkül.”

Az idézetek kapcsán ezúttal nem Simmel nézőpontjának kritizálása a cél, sokkal inkább a nők helyzete és annak statikusságának bemutatása, ill. egy huszadik századi férfigondolkodó tkp. beismerése, ami azt jelzi, hogy a nemi előítéletek Arisztotelész után több ezer évvel is megegyezők. A minősítésnek azért sem lenne értelme, mert Simmel a férfiak nőkről szóló

---

¹⁷¹ Simmel, 1911:45

¹⁷² Ld. itt: III. fejezet

¹⁷³ Simmel, 1911:48

tudományára oly jellemző szubjektivitással – olykor tudományos és talán viccesnek szánt (?) elemeket keverve nyilvánult meg. Például a nő, kvázi alkotóképtelenségét okát – miszerint nem képes tárgyiasultan gondolkodni és tárgyakat teremteni – azzal illusztrálta, hogy a női tevékenység azért nemigen teremt vagy teremthet 'igazi' tárgyakat, mert például amit a háziasszony egész délelőtt főzött a konyhában, azt a család fél óra alatt megesszi.

Évtizedekkel később, Michael Foucault posztmodern irányultsággal is hasonló nyomon indult el, amikor Arisztotelészhez és Platónhoz hasonlóan – férfieredetű princípiumról beszélt.¹⁷⁴ Foucault az antik források használatát azzal magyarázta, hogy kultúrkörünk történetében „soha az önmagunkhoz való visszatérés témája nem volt annyira domináns, mint a hellenisztikus vagy római korban”.¹⁷⁵ Vizsgálódásaiban az ókori filozófusok nyomdokaikon haladva a nemiség kérdését fejtegetve megállapította, hogy a görög demokráciában a nemiség és az uralom hierarchikus viszonyban állt egymással, és a nők alárendeltjei voltak a férfiaknak. Foucault az önformálás szükségességének taglalásakor alig ejtett szót férfi és nő közötti különbségről, viszont a nemek viszonyának mélyebb elemzésekor egyértelműen felbukkant kizárólagosan férfiszempontú gondolkodásmódja, amelyet etikai nézőpontok belefoglalásával írt le:¹⁷⁶

„Ebben a férfiak által kidolgozott férfierkölcshöz az embernek mint erkölcsi lénynek kimunkálása azt jelenti, hogy az egyén egy férfias struktúra kialakításán munkálkodik, minthogy férfiként viszonyul önmagához, ellenőrzi és uralni tudja azt a férfi-aktivitást, amelyet a szexualitásban másokon gyakorol. Erre kell törekednie önmagával versenyezve, erre a vágyak legyőzésére irányuló küzdelmeiben, ezen a ponton lesz önmagához való viszonya hasonlatossá ahhoz a hierarchiához, hatalmi viszonyhoz és tekintélyhez, amelyet férfiként és szabad emberként gyakorol alattvalóival szemben. (...) [A férfi- erkölcsben...] a nők csak mint tárgyak vagy legföljebb mint tanítandó, nevelendő és ellenőrizendő partnerek jelennek meg, feltéve, ha az erkölcsöt megfogalmazó férfi uralma alatt élnek, mert ha valaki más (apa, férj, gyám) fennhatósága alá tartoznak, akkor jobb távolságot tartani velük szemben.”

Foucault a társadalom működésében és diskurzusaiban kiemelt jelentőséget tulajdonított a szexualitásnak és annak kibeszélésnek:¹⁷⁷ „...a modern társadalmakat nem az jellemzi, hogy valamilyen módon homályban akarják tartani a szexualitást, hanem az, hogy szakadatlanul beszélni kénytelenek róla, úgy tálalva a dolgot, mintha titok volna, mintha maga volna a

---

¹⁷⁴ Foucault, 2001/III: 26-28

¹⁷⁵ Ld. Foucault és vö.: uo.

¹⁷⁶ Foucault, 1976/84: II. 89, 27, 187

¹⁷⁷ Foucault, 2001/ I:38

titok.” A hatalmat egyfajta szexuális teljesítménynek, ill. a szexualitást önmagában hatalmi ágazatnak tartotta. Részletesen taglalta az uralomra termettség és a dominancia ismérveit, melynek bizonyítékait például a nemi erő visszatartásának képességében az aktus során, valamint a pozitúra megválasztásában látott. Arisztotelészhez hasonlóan ő is több esetben kitért a fiú/férfiszerelemre, amelynek kapcsán problémásnak tartotta, hogy a passzív fél vajon miképpen bontakoztathatja ki saját, egészséges maszkulin-dominanciáját.

Foucault többször kitért az önazonosság filozófiai kérdésére és a jelen formálására, amely megfogalmazásában annyit jelent, hogy: mi magunk vagyunk. Szerinte egyfelől a jelen és az egyén fejlődése nem lehetséges a múlt, azaz a történeti származás, vagy adott esetben annak szintetizálása vagy revideálása nélkül.¹⁷⁸ Másfelől az önformálás a modernitás alapeszméjéből kiindulva, s a fentiek után önmagától adódik a kérdés: a nő lehet-e önmaga, és azáltal milyen mértékig gyakorolhatja a létezés művészetét? A válasz ezúttal egy másik kérdésfeltevéséből adódik. Kérdés: a Foucault, valamint elődei, kortársai által kialakított eszmerendszerben a nők milyen súllyal vettek/vesznek részt az ember fogalmának meghatározásában? Amennyiben Foucault komolyan gondolta, hogy az emberi létezés történetét ne csak a hatalom, a tudás és az etika technikai körülményeinek szempontjából szemléljük, hanem a létezés művészeteként és stílusaként is, abban ugyanolyan mértékben kell szerepelniük a nőknek, mint a férfiaknak.¹⁷⁹

Foucault-t még a nézeteivel pozitív értelemben elfogult feministák is (pl. Judith Butler, aki Foucault elméletrendszerét továbbvitte, viszont több, nőket érintő kérdésében kritikával illette), a heteroszexualitás és a homoszexualitás kérdéseinek összehasonlításában tett kiindulópontját támadták.¹⁸⁰ Szerintük Foucault, az arisztotelészi női leértékelés androcentrikus axiómájából indult ki (ld. aktív-passzív; fölérendelt-alárendelt, női másság-férfi azonosság, értékes-értéktelen dichotómiák). Másfelől felrótták neki esszencialista gondolkodását, s számon kérik, hogyan nyilatkozhat ekképpen a nemek relációjában, miközben a mai, modern filozófia feladatáról azt írja, hogy *„magának a gondolkodásnak a kritikai munkája, arra tör, hogy kijelölje, hogyan és honnantól lehetséges a másként gondolkodás.”*¹⁸¹

---

¹⁷⁸ Foucault, 2001/III:266

¹⁷⁹ Foucault, 1998:188

¹⁸⁰ Ld. a queer-elméletet is: Derrida, Foucault, Lacan, Butler. Részletesen ld.

¹⁸¹ Foucault, 2001:II/13–14

A mindenkori gondolatformálók gyakorta hivatkoznak arra, hogy küldetésük a társadalom formálása, amely elméletek és etikai iránymutatás nélkül nehezen menne. A filozófiai értelemben vett erényesség minden korszakban erősen árnyalt, és nemcsak nőkre kiterjesztett fogalomrendszer, mely rendszeresen megjelenik a társadalom alaprendszerében és működtetésében. Aktualizált tartalmánál fogva viszont mindkét nemre ugyanolyan értékben és kitételekkel kellene vonatkoznia, mert ahogyan Spinoza írta: azon keresztül válhat az ember, nemétől függetlenül megfelelővé és kiválóvá.¹⁸²

Régi- új sztereotípiák

André Comte-Sponville 1998-ban megjelent művében a mindenkori erényeket modern értékek mentén taglalta, megtartva a fő nemi sztereotípiákat. A mű tükörkép a kortárs nemi sztereotípiák felvázolásában, s jelzi, hogy férfiberkeket továbbra is alig történt elmozdulás a nők megítélésében és a velük szemben támasztott elvárásokban. A bevezetőben Arisztotelészre (később Platónra, Spinozára, Kantra, Nietzsche-re, Hume-ra, Weberre, Freudra, Foucault-ra stb.) hivatkozott:¹⁸³

„Az erény, szokták mondogatni, Arisztotelész óta, szerzett készség arra, hogy a jót cselekedjünk. Ennél többet kell azonban mondanunk: az erény maga a jó, szellemileg és a valóságban is. Nem abszolút Jó, nem magánvaló Jó, amit elég lenne ismerni vagy alkalmazni. A jón nem elmélkedni kell, hanem csinálni.”

Bár Comte-Sponville komoly hivatkozásokkal dolgozott, megállapítása sok helyen egyfajta imaginatív absztrakció:¹⁸⁴

„Azok, akik sohasem szeretkeztek a legjobb barátjukkal/barátnőjükkel, azt hiszem, nem tudnak valami lényegeset a szerelemről és a szerelem örömeiről, a párról és a pár érzékiségéről. A legjobb barát, a legjobb barátnő az, akit a legjobban szeretünk, anélkül hogy hiányozna, anélkül hogy kínlódnánk miatta, anélkül hogy szenvednénk (innen jön a szenvedély szó), ő az, akit választottunk, akit a legjobban ismerünk, aki a legjobban ismer bennünket, akire számíthatunk, akivel megosztjuk emlékeinket és terveinket, reményeinket és aggodalmainkat, boldogságunkat és boldogtalanságunkat... Ki ne látná, hogy valóban ez a helyzet egy házasság vagy nem házasság pár esetében, amint egy kicsit is hosszabb ideig tart, legalábbis ha együtt élők, s nem csak édekből vagy kényelmességből együtt élő párról van szó, ha a pár szeretők, igaz, erős? Ez az, amit Montaigne oly szépen „házastársi barátságnak” nevez, s nem

---

¹⁸² Spinoza: „Erényen és képességen ugyanazt a dolgot értem; azaz az erény, amennyiben az emberre vonatkozik, maga az ember lényege, vagyis természete, amennyiben hatalma van olyasmit megtenni, ami pusztán az ő természetének törvényeiből érthető.” Etika IV, 8. meghatározás. 1979:258

¹⁸³ Comte-Sponville, 1998:7

¹⁸⁴ Comte-Sponville, uo. 234-235

ismerek boldog párt, a kezdetek lángolását leszámítva, akiket ez a kategória ne írna le megfelelőbben, mint a hiány, a szenvedély vagy az örült szerelem kategóriái. Lányolvasóim többsége, ha lesznek ilyenek, ráunást, csalódást, visszakoizást fog látni ebben... De az asszonyok, akik megtették ezt az utat, tudják, hogy korántsem, vagy csak azokhoz az álmokhoz képest visszakoizás, amelyekről - ha csakugyan előre akarunk haladni - jó lemondani. Többet ér egy kis igazi szeretet, mint sok álmódott szerelem. Többet ér egy igazi pár, mint egy álmódott szenvedély."

Comte-Sponville a nemi hierarchia által meghatározott, évezredes fölosztásra épített. Fő erénynek tartotta azokat, amelyek a közgondolkodásban is azonos helyi értéken kezelődnek: *udvariasság; hűség; bölcs elővigyázatosság; mértékletesség; bátorság; igazságosság; nagylelkűség; részvét; irgalmasság; hála; alázat; egyszerűség; türelem; tisztaság; szelidség; jóhiszeműség; humor; szeretet*. Triviálisnak tartotta, hogy a tradicionális gondolkodás részére világosan kirajzolódik, mely erények szerepelnek a tisztán férfias, és melyek a tisztán nőies sztereotípiák között. *Az udvariasság, a bölcs elővigyázatosság, a bátorság, az igazságosság, a nagylelkűség, a humor*, szerinte férfi-erény, míg *a hűség, a részvét, az irgalmasság, a hála, az alázat, a türelem, a tisztaság, és a szelidség* női erényként szerepel a narratívákban. Amelyek kimaradtak – *a mértékletesség, az egyszerűség, a jóhiszeműség, a szeretet* – főleg a vallási tanításoknak köszönhetően váltak mindkét nem sajátjává.

Összefoglalók, absztrakciók, Comte-Sponville:

6. Az igazságosság: Arról, hogy a négy sarkalatos erény közül egyedül az igazságosság abszolút érvényű; hogy nem korlátozódhat a hasznosságra; az igazságosság mint egalitás és mint legalitás (Arisztotelész); az igazságosság mint erény: arról, hogy nem korlátozódhat a törvény tiszteletére; az igaz ember és az igazságosság; az igazságosság vezérelve: a másik helyébe helyezkedni; a társadalmi szerződéseszméje. Rawls „őseredeti helyzete”; az igazságosság és az én; az igazságosság és a szeretet; igazságosság, természet és társadalom. Hume bírálata: az igazságosság és a bőség, az igazságosság és az erőszak, az igazságosság és a gyengeség; igazságosság, szelidség és részvét; az igazságosság, az erő és a törvények; a méltányosság; arról, hogy az igazságosságért folytatott harcnak sose lesz vége.

14. A tisztaság: A tisztaság mint evidencia és mint rejtély; a lányok; arról, hogy minden létezés tisztátalan; a tiszta és a szent; a helyes megtisztulás; tisztaság, nemiség, szerelem; a „tiszta szeretet” (Fénelon); tisztaság és önzetlenség; „a tiszta szeretet”. Simone Weil szerint: arról, hogy ez nem a jövő felé irányuló szeretet; tisztaság és gyázmunka; tisztaság és törvényszegés: Erősz, Philia és Agapé; a vágytalan szerelem; a boldogság és az „érzéki étvágak” (Spinoza).

15. A szelidség? A szelidség, nőies erény; szelidség, nagylelkűség és tisztaság; a passzivitás problémája; szelidség és irgalmasság; a szelidség az ókoriaknál; a nem-erőszak problémája; van-e jogunk ölni?; szelidség és háború; szelidség és emberség.

A szerző szerint az általánosnak számító erények mintha inkább női princípiumok volnának, és az erényességet egyes tulajdonságként, sőt elvárásként, különösebb taglalás nélkül, a nő részére kinyilvánított alaptulajdonságok közé sorolják, és jelzik vele a női nem helyét és feladatát. Az erkölcsi tisztaságról azt írta: ¹⁸⁵

„Más lányok, sejtethő, s talán mindenki tapasztalta ezt, épp ellenkezőleg, valamiféle erkölcstelenség sugallatával szédítettek meg. Mintha inkább az éjszakában éltek volna, mint a nappalban: elfogták a fényt, mint némely férfiak, vagy inkább visszatükrözték (amire viszont a férfiak nemigen képesek), s mégis éppoly világosan beleláttak önmagukba, mint a másikba. Úgy látszott, zökkenőmentesen képesek együtt élni a férfiak vágyával, azzal az erőszakkal, nyerseséggel, a trágárság vagy trógerség iránti elbűvölt vonzódással, épp csak annyi virgonc perverzítással, amennyi kell, s azzal a csöppnyi közönségességgel, ami csábítja vagy megnyugtatja a férfiakat... Később mind megöregszenek, és kevésbé különböznek egymástól. Vagy csak abban különböznek, hogy mennyi szeretetre képesek: a szeretet nem tud mit kezdeni a tisztasággal, vagy inkább az az egyetlen tisztaság, ami ér valamit. Az asszonyok erről többet tudnak, mint a lányok, ezért rémisztenek bennünket jobban.”

A szelídségnek nőies erényként méltatása hosszasan szerepel Comte-Sponville fejtegetései között. A női szelídség – írta – aláveti magát a valóságnak és a hétköznapiaknak, szemben a „rátartí és türelmetlen hímmel” (vö. Rilke).¹⁸⁶ Példaként a görög kultúrkört hozta, melyben a praotész (szelídség) mindenképpen a háború, a düh és a durvaság ellentéte, s egyben a másokkal szemben kinyilvánított jóindulat alapegysége. A szelídség egyfajta középút a lobbanékonyság és a halvérűség között – állította –, amely távolság rengeteg variánst tartalmaz; a szelídség pedig amolyan erőszak nélküli bátorságn, keménység nélküli erő, düh nélküli szeretet. Önmagáért beszél, hogy magunk is szelíddé válunk, ha anyát látunk gyermekével – írta Comte-Sponville –, de hatásában ugyanilyen evidencia Jézus vagy Buddha képe is (bár utóbbiak férfiak voltak, ezek szerint nőies erényekkel). Érvként hozta, hogy pl. a nagylelkűség jót akar a másoknak, míg a szelídség nem akar ártani; a részvét szenved a másik fájdalmától, a szelídség nem hajlandó szenvedést okozni. ¹⁸⁷

„A szelídség női erény. Talán ezért veszik jónéven főleg a férfiaktól. Fel fogják hozni ellenem, hogy az erényeknek nincs nemük, ami igaz is. De ez nem mentesít bennünket attól, hogy nekünk legyen, márpedig az minden gesztusunkra, minden érzelmünkre, sőt minden erényünkre rányomja bélyegét. A virilitas, a férfiaság, jöllehet az etimológia ezt sugallná, nem erény, s egyiknek sem kútfeje.”

---

¹⁸⁵ Comte-Sponville, 1998:158

¹⁸⁶ Comte-Sponville, uo.:170

¹⁸⁷ Comte-Sponville, uo.:166

Comte-Sponville a férfierények magasabbrendűségét hirdető magyarázatainak legutolsóbbike, hogy az, nem létezhet bölcsesség nélkül, amely szerinte általában a cselekedetek kiindulópontja. Majd a XX. század végén élő gondolkodóhoz méltón hozzátette: ezáltal a női tulajdonságok is magasabb kategóriába helyeződnek, vagyis a férfias kategóriák közelébe. Mindezt azonban a komplex sztereotípiák részének tekintette, s mintegy homályos fogalmi allegóriával megállapította, hogy az asszony a *valahol*... A valahol fogalmában talán a réges-régi sztereotípiák a női megfoghatatlanság, az örök kiismerhetetlenség és a bizonytalanság korábbi allegóriái sejlenek: árnyék, nedves, a Hold – s mindazon mesterséges és bizonytalan jellemzők, amelyek a nőt, a férfival szemben évezredekig leértékelték.¹⁸⁸ Az elemzésben szokásos kérdés ez esetben is fölmerült: mihez, illetve kihez képest? Örök kérdésekhez érkezünk: mihez képest férfi- vagy női egy bizonyos erény? Milyen mértékű megnyilvánulásában számít autentikusnak? Mi az elégséges erény? Létezik-e abszolút erény?

In summum

A nemek egymáshoz viszonyulása kérdéseit kutatva, az ókortól a huszadik századig több kortárs, vagy korunkra ható gondolkodó is végigment az arisztotelészi úton. Könyveikben, vagy éppen közönség előtti megnyilvánulásaikban a történetírók és a filozófiatörténet meghatározó alakjai ritkán tértek ki a nők helyzetének taglalására. A korábbi, matriarchális berendezkedésre sohasem, vagy csak elnagyoltan utaltak, és a nemek szerepének deskriptív megjelenítésével a maszkulin szempontok erősítésén munkálkodtak. Tönnies, Weber elméletei, Comte-Sponville, vagy akár Foucault kijelentései a racionalitás értelmezésének történelemfilozófiai koncepcióján, s társadalmi ártérítelésén nyugodtak, de szövegeikből kihagyták a feminin intézményeket és azok terminusait. Egyetlen helyen sem szerepel a nőuralom, az anyajog, az anya-kultusz, a Földanya, az Anyaistennő fogalma, vagy azok modernizált formulái. Az újkori racionalizáció továbbra is a patriarchális nemi hierarchia mentén zajlott – melynek csak kicsinyke moduljává vált a későbbi emancipáció. A patriarchátus kialakítása a hatalomgyakorlás maszkulinitására épült, és alig fordult meg a fejekben a nők emberszámba vétele. A férfi és női értékek meghatározása között viszont éles határ húzódott, mely elfogultság nemcsak az ókori- és középkori irányadó filozófusok elgondolásaira vonatkozik.

---

¹⁸⁸ Lévi-Strauss, 1979:536

III. fejezet

SZTEREOTÍPIÁK HATALMÁBAN

A sztereotípiák a nyelvben, és a viselkedésmódra gyakorolt hatásuk

Ebben a fejezetben először a sztereotípiák körülírása, meghatározása, azután a nemi sztereotípiák nyelvben előforduló jegyeinek (kollokációk) ismertetése következik. Az elemzés a sztereotípiák és a társadalmi nemi szerepek kapcsolatának tanulmányozásával folytatódik. Érzésem szerint erre azért van szükség, mert a későbbiekben alaposabban taglalt női mentalitásváltozás, és a köztes mentalitásforma első sorban a női- és férfi sztereotípiák keveredésével létrejövő formula, amely nyelvi megnyilvánulásokon keresztül is megmutatkozik.

Sztereotípiák és nemi szerepek

A nők történetében egyik legtöbbször elhangzó kulcsszó: a sztereotípia, vagy nemi sztereotípia. A nők mentalitásváltozása vizsgálatában a hangsúlyt a nemi sztereotípiák kialakulásának okaira, azok fenntartása és változása mechanizmusára helyeztem. A nemi sztereotípiák vizsgálata a mentalitásváltozás kiemelt területe, mivel azokon keresztül behatárolható, hogy a női mentalitás mely jellemzőiben és milyen irányban mozdult el. Az alábbiakban először összefoglaló következik a sztereotípia fogalmáról, a kutatási módszerekről, és azok nemekre kivetített gender-aspektusairól. Lee és Ottati klasszikus meghatározása szerint: *a sztereotípiák az egyéneknek az emberek egy adott csoportjával kapcsolatos hiedelmeit, ismereteit, elvárásait és nézeteit tartalmazó kognitív struktúrák.*¹⁸⁹

De honnan erednek ezen struktúrák? Fiske szerint a társadalmi jelenségekre adott reakció az emberek kognitív, motivációs vagy egyszerű megismerési szükséglete alapján váltódnak ki, mintegy információfeldolgozás révén.¹⁹⁰ A sztereotípiák kategorizáló jellegűek, miáltal egyfajta előítéletnek vagy diszkriminációnak is tekinthetők. A Fiske által hivatkozott kutatások rámutatnak arra, hogy a megértés mint rendszeralkotó módozat közrejátszik a sztereotípia-képzésben, amely által nemi (férfi-nő), korosztályos (fiatal-idős) vagy etnikai hovatartozás szerinti kategóriák keletkeznek.¹⁹¹ A csoport által követett közös tulajdonságok

---

¹⁸⁹ Ottati-Lee, 2001:52-72. Ld. még: Brewer, 1996; Sherman, 1996

¹⁹⁰ Fiske, 2006:511-582

¹⁹¹ Fiske, uo.

kategorizálás által jönnek létre, s a kialakult keretek rendkívül merevnek mondhatók.¹⁹² A *valahova-tartozás*, a *valamilyennek-levés*, a hasonlóval azonosulás, vagyis az azonos jellegű csoportok tagjai többnyire homogenitásra törekszenek.¹⁹³ A másik csoportra adott kategória-alapú megítélés általában kedvezőtlenebb, mint a saját csoportra adott válaszok, s ahogyan Fiske írta: *az én-felnagyítással egy időben torzítás jön létre.*¹⁹⁴ Az én-felnagyítás az összetartozás motívumára utal, vagyis a saját csoport kvalitásainak pozitívabb értékelése más csoporttal szemben, miközben azoknak tagjai leértékelődnek. Összességében a sztereotípiák a *séma* egyik változatának tekinthető, amely az elvárásokhoz idomulással mintegy kordában tartja a társas világ résztvevőit.

A férfiak és a nők csoportba sorolása mindenképpen egyfajta kategorizálás, ami a sztereotípiák szempontjából azt jelenti, hogy az egyéni jellemzőket a csoport bármely tagjának jellemzőivel azonosíthatók. Ugyanez fordítva is igaz: a csoport jellemzői annak minden egyes tagjára érvényes tulajdonságként tűnnek fel. Mint a sztereotípiák-kutatásban látható volt, egy csoportról alkotott vélemény úgy alakul ki, hogy az emberek összekötik a csoportra jellemző tulajdonságokat a csoport tagjaival. A nőkkel kapcsolatos előítéletek két lépcsőben keletkeztek: egy közbülső lépcsőfok befolyásolhatta e tevékenységet, amely az azonosítandó tulajdonságjegyek elterjesztésével vált nemi sztereotípiává. Ez alatt azt értem, hogy a nyilvánosság előtt elhangzó vélemények, általánosítások (pl. a nők alkalmatlanok kreatív tevékenységre -, ld. lentebb pl. Freud), mintát adnak az általánosításhoz, miután az emberek átveszik a nemi hierarchiában a nők fölött álló férfivéleményt, majd elvégzik a sztereotipizálást: a nők ilyenek.

A sztereotípiák funkciója

A sztereotípiák funkcióit – adott korszakokban –, Taylor, Hunyady, Katz, Braly és Tajfel négy fejlődéstörténeti csoportba sorolta:¹⁹⁵

---

¹⁹² Hilton-Hippel, 1996:237-271

¹⁹³ Mummendey, 1995:657-670

¹⁹⁴ Kognitív perspektívából a társas torzítások mögött a megértés és a kontroll motívumai állnak. Megértés: a világ történéseinek megértése, kontroll: az elővetkezendő események fikciója. Fiske, 1998. In: Balázs- Kovács-Münnich, 2015:30

¹⁹⁵ Balázs-Kovács- Münnich, 2015:31-32

1. Kognitív tehermentesítés funkció:

A sztereotípiák a kategorizálás és a leegyszerűsítés által lehetővé teszik, hogy az események minimális információ birtokában is értelmezhetőek legyenek, s az eligazodás megtörténhessék.

2. Én-védő és önigazoló funkció:

Az észlelő interakciójának megkönnyítésére a társas környezettel, valamint igazolásként a csoporttagokkal szemben használt bánásmódra.

3. Csoportigazoló funkció:

Nemcsak az individuum, hanem a teljes szociális csoport státusát védi. A sztereotípiák követésével a csoport minden tagja a csoportközi viselkedés kollektív igazolását hozza létre (vö.: a társas identitás elméletével, amely szerint önmagunkat bizonyos csoport tagjaként definiáljuk).

4. Rendszerigazoló funkció

Adott társadalmi csoportról alkotott vélemény igazolja a csoport társadalmi helyét, miáltal az, a társadalmi rendszer legitimitását és igazságosságát jelzi. A sztereotípiák ezáltal érvényes válaszul szolgálhat a társadalmi rendszer felépítésére.

Értelmezésem szerint a sztereotípiák-alkotás funkciói a férfiak és nők kategorizálásának szempontjából a következőképpen értelmezhetőek: ha elfogadjuk, hogy a férfiak és a nők külön csoportot alkotnak, a kognitív tehermentesítés funkció abban áll, hogy adott szituációban a női jelentéket az életvilág-szituációkban hogyan értékelik. Például a munkaadó az első benyomás birtokában (látja, hogy nővel áll szemben), a sztereotíp eszköztárhoz nyúlva dönt: a nők munkája általában értéktelenebb a férfiakénál, ezért a jelentkezőt alacsonyabb bérkategóriába helyezheti. Az én-védő és önigazoló funkció szempontjából az eljárás jogos, hiszen a nők csoportjához tartozás sztereotíp velejárója az alacsonyabb díjazás. A csoportigazoló funkció szerint is elfogadott a nő hátrányban tartása, mivel egy másik csoport tagja, s a választás a férfiak kvalifikáltabb csoportját előnyben tartandó született. És végül a rendszerigazoló funkció szempontjából a döntés a férfidominanciára épülő nemi hierarchia alapján, és a fennálló társadalmi rendszer felépítése szerint történt.

A sztereotípiakutatás és korszakai

A sztereotípiakutatás hagyományai leginkább a szociálpszichológiában fellelhetők. A kutatók kezdetben a fajokra jellemző sztereotípiák behatárolásával foglalkoztak, mára viszont a fókusz áthelyeződött a társadalmi rétegek, csoportok változatos nézőpontból induló vizsgálatára. A kutatások témája legtöbbször a sztereotípiák tartalmi azonosítására irányul, és a sztereotípiák nézőpontú vizsgálatok alapját képezik.

Madon szerint a sztereotípiatartalom az adott csoport tagjait jellemző tulajdonságok összessége. A jellemzők külön-külön lehetnek pozitívak, semlegesek vagy negatívak, tartalmazhatnak fizikai sajátosságokat (pl. testi alkat, adottságok); vagyis Madon szavaival: a sztereotípiák *multidimenzionálisak*.¹⁹⁶ A sztereotípiakutatások ezáltal a sztereotípiákban megjelenő attribúciókat, s azok erősségét, próbálják feltárni, illetve azt, hogy azok milyen mértékben szolgálhatnak alapjául a sztereotipizálásnak. A tartalomvizsgálat által nyomon követhető a sztereotípiák változása, és az előidéző tényezők mozgatórugói. A sztereotípiatartalom meghatározása a sztereotípiák fenntartásában és a strukturális állandóság megtartásában is fontos szerepet játszik. A tartalomkutatás meghatározó korszakai jelzik az irányt, amely sztereotípiák kialakulása és fenntartása körülményeit kiemelten vizsgálja. A sztereotípiakutatás korszakai.¹⁹⁷

Első korszak: az 1933- 1973 - (pl. Katz, Braly) a vizsgálatok a sztereotípiatartalom erősségének és stabilitásának mértékére irányultak, de nem adtak választ a kialakulás okaira, és a működtetés mechanizmusára.

Második korszak: az 1970- es évek közepétől (pl. Gaertner, McLaughlin) - a sztereotípiák kialakulásának okai, és az információfeldolgozás folyamatai kerültek középpontba. A sztereotípiák helyett a *sztereotipizálás* folyamatát vizsgálták.

Harmadik korszak: az 1990-es évektől (pl. Fiske, Livingston) - újból a sztereotípiák tartalma és változása, valamint az azokat létrehozó és fenntartó mechanizmusok kutatását helyezték előtérbe.

Utóbbihoz kapcsolódva, némely kutatás ún. kultúrközi vizsgálat keretében a nemi sztereotípiák tartalmát kívánta feltárni, amelyből William, Satterwhite és Best a *pánkulturális*

---

¹⁹⁶ Madon, 1997:663-685

¹⁹⁷ Hamilton, 1999:13-21

nemi sztereotípiák terminológiát alkotta meg. A kutatásban a megkérdezetteknek egy háromszáz címszavas melléknév-listából kellett kiválasztaniuk, mely jelzők illenek inkább nőkre, és melyek férfiakra. Az eredmény: a kultúrák közötti eltérések ellenére a válaszadók a nőknek és a férfiaknak nagyjából ugyanazokat a jellemvonásokat tulajdonították. Pl. férfi: ambiciózus, kalandkereső = aktív; nők: érzelmes, félénk = passzív.¹⁹⁸ A sztereotípiakutatásban tehát több módszer alkalmazása elfogadott, azok keverése sem elképzelhetetlen, Az irány meghatározását a cél és a rendelkezésre álló eszközök döntik el.

Az előítéletesség

A nemi sztereotípiák részletes tárgyalása előtt, az azokhoz kötött elvárások, és az azokból kifejlődő előítéletek kialakulási mechanizmusáról is essék szó. A szakirodalom előítéletnek nevezi adott társadalmi csoport és tagjainak pozitív vagy negatív értékelését.¹⁹⁹ Alapja azon sztereotípiák összessége, amelyet a csoportról alkotott kognitív benyomások vagy aktív reprezentációk alkotnak. Az ekképpen kiszűrt jellemzők összefonódnak a csoport, ill. annak jellemzőivel, a sztereotípiák aktivizálódnak és áthatják a gondolkodásmódot. Erős szerint a kialakult előítéletek nem kontrolláltak, és ítélezési automatizmusként általános megítélési sémákat alkotnak. Eszerint az előítélet összefügg bizonyos személyiségjegyekkel: pl. az autoriter személyiség kritika nélkül hisz a tekintély legitimitásában, és saját hiányosságait másokban véli felfedezni, noha a saját belső konfliktusaiban található meg az előítélet. Kialakulhat előítélet társas befolyás, másokkal folytatott interakciók révén, amely a világot csoportokba rendezi, s előre eldönti, hogy meghatározott csoportokról mit kell gondolni. Az előítéletet kialakító kognitív tényezők az információt összegyűjtő és értelmező folyamatokkal megerősödnek, és a már kialakult hiedelmek fenntartására összpontosulnak; a sztereotip kategóriába helyezett hasonló tagok csoportba sorolódnak.²⁰⁰ E helyen az előítéletesség leginkább férfi- és nő hierarchikus viszonylatában az előítéletet generáló, sztereotípiá-előíró domináns csoport, és az elfogadó, végrehajtói csoport aspektusában értelmezhető.

Eagly szerint a sztereotípiáknak nemcsak legitimizációs, hanem preskriptív, vagyis előíró funkciója is ismert, amelyen keresztül biztosítják a társadalmi struktúra stabilitását. Az előíró sztereotípiák nem abból indulnak ki, hogy bizonyos csoport milyen, hanem abból, hogy

---

¹⁹⁸ Williams, Satterwhite-Best, 1999:1-13

¹⁹⁹ Erős, 2005:353–375

²⁰⁰ Erős, uo.

milyen előírások élnek velük szemben. Eagly szerint a társadalmi csoport tagjai kifejlesztik magukban a megfelelő pszichológiai készséget, hogy elfogadják és megfeleljenek a hozzájuk rendelt elvárásoknak. Eagly rámutatott arra, hogy az elvárások és a teljesítések bizonyos visszacsatolás révén jönnek létre. A csoportokat rendszerint azonos társadalmi pozíciójú tagok alkotják, és a pozíciók általuk betöltése társadalmi elvárássá alakul. A csoporttagok többségében a normatív elvárásnak megfelelően, és egymáshoz képest azonosan reagálnak, vagyis engedelmeskednek az elvárásoknak.²⁰¹ Az elvárásoknak megfelelően végrehajtott teljesítés idővel viselkedési sztereotípiává alakul, a sztereotípiák pedig előítéletté, aszerint, hogy adott csoporttól mi várható el.

A társadalmi rendszerekben az előítéletek leggyakrabban alacsonyabb és magasabb státusú csoportok között alakul ki. A különbségtétel a megítélés minőségi kategóriáiban jelenik meg.²⁰² A szociálpszichológiában ismert fogalom az internalizált elnyomás (*internalized oppression*), és az internalizált dominancia (*internalized dominance*). Pheterson szerint internalizált elnyomásról beszélünk, amikor az elnyomott csoport tagjai a velük kapcsolatos előítéleteket elfogadják és internalizálják a domináns társadalmi közegben. Az internalizált dominancia pedig a domináns csoport tagjainak más csoportokkal szembeni előítéleteinek elfogadtatására irányul.²⁰³ Tappan viszont értelmezésében tiltakozott az *elnyomás* kategóriája ellen, és olyan szociokulturális közegről beszélt, amelyben a privilégiumokat legitimáló ideológiák közvetítődnek a társadalmi csoportok tagjai felé. E privilégiumokat „megszerzett” előnynek tartotta.²⁰⁴ Young szerint viszont nincs szükség az elnyomó kategóriára, mert az elnyomott és az előnyben részesülő csoport között fennálló egyenlőtlenség a társadalmi struktúrából fakad.²⁰⁵ Talán nem túlzás azt állítani, hogy az előítéletek a nemi hierarchiában plasztikusan megjelennek. Benne a férfiak többnyire a privilegizált, domináns fél szerepét, a nők pedig az internalizált félnek megfelelő szerepkört töltik be. A kategóriákhoz nemi sztereotípiák kapcsolódnak.²⁰⁶

---

²⁰¹ Eagly, 1999, 550-573

²⁰² Glick- Fiske, 1996, 1997

²⁰³ Pheterson, 1986:148-160

²⁰⁴ Tappan, 2006:2115-2144

²⁰⁵ Young, 1990:39-65

²⁰⁶ Ld. Argyle, in. Conway 1996:25-38

A nemi sztereotípiák

A nők történetének vizsgálatakor szükséges volt az évtizedek, évszázadok alatt fennálló nemi sztereotípiák körülhatárolása. Ahhoz kapcsolódik – amint a fentiekben is látható volt –, a sztereotípiák legitimáló hatásának tárgyalása, amelyek révén azok létrejöttek. Fiske szerint a sztereotípiák, a rendszer stabilitásának megőrzése mellett preskriptív hatást fejtenek ki. Az elvárások a hatalmi hierarchiában alacsonyabb szintű rétegektől igazodást, sőt kooperatív magatartást írnak elő ahhoz, hogy a *helyükön maradjanak*.²⁰⁷ A patriarchális társadalmakban kezdettől fogva a férfiak töltötték be magasabb, a nők pedig alárendeltebb pozíciót. Goffmann szerint a magasabb státus nagyobb tekintélyt és elfogadottságot jelent, amely az interakciókban is megjelenik, és a kulturális hagyomány részévé válik. A nemek közötti megkülönböztetés ezáltal lehet *objektív* és legitim.²⁰⁸

A nemi sztereotípiák a férfiak és nők csoportjára jellemző személyiségjegyeket, kognitív jellemzőket, társadalmi- és szexuális elvárásokat tartalmazzák. E sztereotípiákra jellemző, hogy ha valamelyik a férfinál előfordul, akkor annak hiánya elvárt a nőnél, és fordítva.²⁰⁹ Argyle érdekes megfigyelést tett a nemi kategóriákhoz tartozó tulajdonságok és a társadalmi státust illetően. Szerinte az alacsonyabb szintre sorolt jegyeket az emberek hajlamosabbak a gondoskodói szférába, a magasabb szintre soroltakat pedig az önérvényesítő kategóriába helyezni.²¹⁰ Az alábbiakban közölt nemi sztereotípiák kiindulópontot képeznek a női sztereotípiák és a társadalmi nemi szerepek változásának vizsgálatában.

Az alábbi, 1970-es évekbeli sztereotípiá- felmérés, bizonyos SRO-skála alapján készült, melyben a megkérdezett felnőtt lakosság tagjai megnevezték a kívánatosnak tartott férfi és női szerepköröket.²¹¹ A felsorolások napjainkban is érvényes nemi attribútumokat mutattak:

- A családban minden fontosabb döntés a férfi joga és felelőssége.
- A nő munkába állásakor is a férfi legyen a fő kereső, a nő a háztartásért felelős.
- Egy nő számára fontosabb férjének karrierje, mint a sajátja.

---

²⁰⁷ Fiske, 1996; Major-Schmader, 2001

²⁰⁸ Goffmann, 1977

²⁰⁹ Geis, 1993

²¹⁰ Argyle, 1994; Conway, 1996:25-38

²¹¹ Krampen, 1979:254-266

- A kisgyermeket nevelő feleségek ne járjanak dolgozni, kivéve, ha a család anyagi helyzete miatt szükséges.
- Ha ugyanarra az állásra hasonló képzettségű férfi és nő pályázik, a férfinak kellene azt megkapnia, mert neki egy családot kell eltartania.
- Egy férfiaktól és nőktől álló csoportban férfi legyen a vezető.
- A nő ne akarja túlszárnyalni a férfiakat.
- A lányok lehetőleg nőies pályát válasszanak (pl. ápolónő, tanítónő stb.).
- Ha egy diák és egy diáklány ösztöndíjra pályázik, inkább a diák kapja meg, mert jobbak az elhelyezkedési esélyei.
- A szülők és pedagógusok számára a fiúk szakképzése fontosabb legyen, mint a lányoké.
- A lányok szakképzésének egyetlen indoka, ha nem sikerül férjhez menniük vagy elválnak.

Az idézett felmérésekből kiderült még, hogy a nők kevésbé hagyományos beállítottságúak, mint a férfiak, a fiatalok kevésbé, mint az idősebbek, a nagyvárosiak kevésbé, mint a vidékiek, a vallástalanok kevésbé, mint a vallásosak, a nőknek otthon a helyük, és a férfi dolgozzon többet (stb.). Hasonló eredmények születtek magyarországi viszonylatban is. H. Sas Judit 1984-es kutatási eredményei szerint a férfi- és a női elvárások a következők voltak:²¹²

- hagyományosan férfias, a külvilágban létezéshez szükséges tulajdonságok: bátorság, lélekjelenlét, jártasság ügyek intézésben, pénzkeresés képessége, műveltség, politikai jártasság, szakmai-üzleti sikeresség, határozottság
- hagyományosan nőies, a magánszférában szükséges tulajdonságok: érzék a gyermekneveléshez, tudjon takarékoskodni, érzelmi gazdagság, megértő legyen, béketűrő, lelki érzékenység, elfogadja házastársa tanácsait, családi harmónia biztosítása
- hagyományosan egyik nemhez sem kötött: jó beszédképesség, okosság (stb.)

A nyolc hagyományosan női tulajdonság közül öt (takarékoság, érzelmi gazdagság, megértés, lelki érzékenység, családi harmónia biztosítása) magát a termelést és a *termelő*

---

²¹² H. Sas, 1984

munkájának elősegítését, a nők család- háztartás és magánszférabeli szerepét hangsúlyozza. Az összes közül négy (lélekjelenlét, okosság, beszédképesség és határozottság) férfikompetenciára kiterjesztett változatot mutat. A rögzült tulajdonságjegyek, elvárások meghatározására vonatkozó vizsgálatok többsége azonos szempontok szerint kialakított alapmintával dolgoztak, ezáltal hasonló eredményeket mutattak: a nemi szerepek területén a korábbi elvárásokhoz képest, különbség kevéssé volt érzékelhető. ²¹³

H. Sas idézett felmérését azóta többször megismételték. Legutóbb 2008-ban, *Olvadóban a nemi sztereotípiák* címmel (Tárki), melynek részeredményei a következők: ²¹⁴

A vizsgálatban a 18 évnél idősebb magyar lakosság nemi sztereotípiákhoz kötődő viszonyát vizsgálták kérdőíves módszerrel. A megkérdezetteknek huszonnégy tulajdonságot jelölő szóból kellett eldönteniük, hogy szerintük inkább a férfiakhoz, inkább a nőkhez, mindkét nemhez, vagy egyikhez sem tartozó kifejezés-e. Az eredmény szerint két tulajdonság kivételével abszolút többségben voltak azon válaszok, amelyek adott tulajdonságot mindkét nem számára jellemzőnek ítélték. Például ugyanannyian voltak, akik a lelki érzékenységet mindkét nem számára fontosnak tartották (47%), és azok, akik azt a nők számára érzik fontosnak (42%). A válaszokban a kérdezett neme, életkora, iskolai végzettsége, a lakóhelyének településtípusa szerinti megoszlása nem volt befolyásoló tényező.

Megoszlott a politikai hozzáértés megítélése, abban ugyanolyan arányban voltak, akik mindkét nem számára (32%), akik inkább a férfiak számára (31%), és akik egyik nem számára sem tartották fontosnak (34%) a politikai jártasságot. (Kor, nem végzettség, lakóhely stb. ez esetben sem befolyásolta a megítélést).

Előfordultak viszont olyan jellemzők, amelyeket a megkérdezettek nagy arányban inkább az egyik vagy inkább a másik nem számára ítélték fontosnak.

Tízből négyen inkább a férfiak számára gondolták fontosnak, hogy értsenek a pénzkereséshez, 35% véleménye szerint pedig a szakmai, üzleti sikerek elérése is a férfiak körében relevánsabb. Tízből hárman a vállalkozószellemet, a határozottságot, a magabiztosságot és a bátorságot inkább a férfitulajdonságként említették.

Tízből négyen úgy vélték, hogy a lelki érzékenység és a gyermeknevelés inkább női tulajdonság. 30% szerint a családi harmónia biztosítása, 27% szerint az érzelmi gazdagság női jegy. Továbbá – bár a többség mindkét nem részére előírta –, a kevesebbiség szinte csak a nők

---

²¹³ Ld. H. Sas, uo.

²¹⁴ Tárki, 2008:11:11 <http://www.tarki.hu/hu/news/2008/kitekint/20081111.html>

számára tartotta fontosnak az alkalmazkodó készséget, a megértést, a béketűrést, a takarékoságot és a megnyerő külalakat.

Összességében mindkét nem részére egyformán fontosnak tartották az úgymond karakteres tulajdonságokat: jelentős hányad inkább a férfiakhoz rendelte a pénzkeresést, a szakmai sikereket, és inkább a nőkhez a lelki érzékenységet, gyermeknevelést, családi harmónia biztosítását. Ezek szerint a sztereotípiá-orientációkon belül az egyén normatív elképzelései változtak, a tulajdonságjegyek közül több uniszexualizálódott, némelyek viszont (kisebb számban, mint korábban) szilárdak maradtak.

Sztereotípiák és nemi szerepek

A modern patriarchális társadalmakban a szabadságjogok érvényesítése a nemi hovatartozás területén is előtérbe került. A mesterségesen konstruált nemi szerepek bevezetése, és azok szabad gyakorlása a biológiai nem fogalmának kihagyásával jött létre, de lényegében a férfi és a nő közötti különbségekre alapul. A gender- eszmerendszer a már meglévő nemi sztereotípiákra épült, amelynek kritikája lentebb olvasható. A férfi és női viselkedés-, ill. gondolkodás társadalmi szintű befolyásolása koroktól függetlenül állandónak mondható. A sztereotípiák és a beteljesített társadalmi nemi szerep között az elvárásoknak megfelelési vágy lehet összekötő kapocs. A társadalmi nem (gender) megalkotását és annak megjelenítését különféle elméletkeretek közé lehet helyezni.

A nemi szerepek megközelítési módja:²¹⁵

1. funkcionista: a társadalom alapelemeit azonosítja, és meghatározza az egyes elemek funkcióit, amelyek a működést biztosítják. Kiindulópont, hogy a társadalmak egymástól függő részekből állnak, amelyek a struktúra rendszeregyensúlyát közösen tartják fenn. Az ekképpen létrehozott társadalmi rendszer ellenőrző mechanizmusok – értékrendszer, vélemény stb. – révén működik, s azt a tagok magukénak vallanak. A funkcionista megközelítés ekképpen osztályozza a férfi- és női szerepeket is. Hivatkozás, hogy a természetes társadalmakban (értsd: iparosodás előtt), a funkciók szerint osztották el a munkákat, amely a biológiai különbségre épülnek (pl. fizikai erő). A családban kialakított szerepek is a működtetés szerint oszlanak meg, a tagok specializálódnak, és kiegészítik egymást. A szerepek nem változathatók, pl. a nő mindig feleség, anya = gyermek, háztartás, háttér/expresszív. A férj mindig apa =

---

²¹⁵ Lindsey, 1997:4

munka, családfenntartó, külvilág/instrumentális marad. Ha a szerepek megcserélődnek, vagy átfedés következik be, az egyensúly felbomolhat.²¹⁶

2. konfliktuselmélet: a társadalmi közeg nem más, mint hatalmi-dominancia küzdelmek színtere. Az eredetileg marxi alapokra épülő elgondolás az osztályalapú konfliktusokat tárgyalta, amely a hatvanas évektől átalakult, és az egyenlőtlen erőviszonyok nemcsak a társadalmi osztályokra (burzsoá-munkásosztály), hanem csoportokra is vonatkoztatott: a férfiak és a nők csoportjára. Ebben az esetben a férfi gazdasági előnye a nővel szemben okozza a nemek közötti egyenlőtlenséget, és a nemi szerepek, tkp. fenntartják az egyenlőtlen hatalmi státusokat.²¹⁷

3. szimbolikus interakcionizmus: szociálpszichológiai keret, amelyben a társas viszonyok interakciókon keresztül jönnek létre a társadalom tagjai között. A tagok megegyeznek abban, hogy milyen elvek mentén konstruálják a társadalmi valóságot, és abban mit tekintenek elfogadhatónak. A társadalmi nemek e szerint konstrukciók, a hozzájuk köthető fogalmak az interakciók által kapnak értelmet, amelyet tartalmukban a közösen kialakított elképzelések hoznak létre.²¹⁸

Sztereotípiák és gender-marker

A nemi sztereotípiák a nyilvánosság részére állandósult szókapcsolatokban, kollokációkban jelennek meg. Berdychowska szerint a kollokáció szabad lexikai elemek szemantikai kombinációja, konvencionalizált és reprodukálható lexikai kapcsolattal.²¹⁹ A kollokációk mindenki által ismert és használt címkéket hoznak létre, s a gyakori használatral beépülnek a társadalmi tudatba. A megfelelő számú ismétlés után egy-egy címke hangsúlyos nyelvi eszközzé, vagyis gender-markerré válik. A gender-marker különböző nyelvi eszközök által kifejezett attribútum, ami az egyik nemhez jobban köthető, ill. jobban jellemzi, mint a másikat.²²⁰ A szociológiai értelemben vett sztereotip megnyilvánulások asszociatív (pl. adottságokkal kapcsolatos) és konceptualizált (pl. empirikusan vagy hallomásból átvett) tulajdonságokra, sokszor előítéletekre épülnek, melyek a beszélők aktív szótárában képzettségtől és világnézettől függetlenül jelen vannak. Bizonyos kifejezések

---

²¹⁶ Lindsey, 1997:5-6

²¹⁷ Lindsey, 1997:7

²¹⁸ Lindsey, uo. 1997:8

²¹⁹ Berdychowska, 2001:259-171

²²⁰ Id. Gottburgsen, 2000

összekapcsolódásával lexémák jönnek létre, amelyek Agricola szerint annyira erősek lehetnek, hogy állandósult szókapcsolatként használják őket (pl. öreglány, aggszűz).²²¹

A magyar nyelvben a *férfi* és a *nő* szókapcsolathoz, lexémához kapcsolt kollokációk, gyakori előfordulásuk révén azon szókapcsolatok egyik csoportját alkotják, amelyet a *szociológia* leggyakrabban *nemi sztereotípiák* címszó alatt tárgyal. A nemi sztereotípiák nyelvileg leíró (deskriptív), társadalmi tekintetben pedig előíró (preskriptív) jellegűek, a közvetítő kollokációk pedig nyelvi funkciójukat tekintve gender-markerek, sztereotip attribútumok hozzárendelésével. A kollokációs nemi sztereotípiák nemcsak tükrözik adott kor nő- és férfiképét, hanem annak változását is. Az elfogadott és aktívan használt kollokációk nemileg specifikus és tipikus (konvencionális) attribútumokat rögzítenek, és a nemekhez társítható tulajdonságok kifejezésében előnyt élveznek más szókombinációkkal szemben. Gyakori használatuk a nemek tipizálásában általánosítást okozhat; szociológiai értelemben: sztereotipizálást.²²²

A nemi sztereotípiákat jelentő kollokációk a tartalmat tekintve lehetnek asszociatív sztereotípiák (*erős férfi, gyenge nő*) vagy konceptualizált sztereotípiák (*gyengébbik nem, szebbik nem, erősebbik nem, nőies nő, férfias nő, tisztességes asszony*).²²³ Az alább közölt példákat felületes szemlélő a szóbeli kommunikáció repetitív frázisai közé sorolná, holott formailag kollokáción alapuló nemi sztereotípiákról van szó, amelyek szemantikai erősségét a gyakori és konvencionizált használat határozza meg.²²⁴ A nemi sztereotípiák szociálpszichológiai értelmezésében fontosak a nemekhez társított szókapcsolatok, s azok nemhez kötődő változatainak vizsgálata.²²⁵ E szerint a melléknevek többsége mindkét nemhez társítható, de sztereotipikusan erősebben köthető valamelyik nemhez, vagyis exponáltabb sztereotipizálási hajlamot mutat. A Magyar Nemzeti Szövegtár (MNSZ) alfejezeteiben az alábbi nemi markerek találhatók:²²⁶

---

²²¹ Agricola, 1975. In. Kegyesné, 2004

²²² Agricola, uo.

²²³ Kegyesné, uo.

²²⁴ Fleischer, 2002

²²⁵ Ahn, 2001:437-440

²²⁶ Kegyesné, 2004:6-9

Sztereotip női gender-markerek
Nem bizonyult gender-markerek: megfontolt, teherbíró, dolgozó, gyermekszerető, kedves, gyengéd, érzelgős, tanult, tanulatlan, kereső, tetterős, intelligens (összesen: 12)
Minimális erősségű gender-markerek bizonyult: agresszív, humoros, szelíd, nyugodt, dolgozó, racionális, takarékos, férfias, fecsegő, karrierista, ambiciózus, udvarias, ragaszkodó, hisztis, hiszékeny, szorgalmas, határozott, romantikus (összesen: 18)
Közepes erősségű gender-markerek bizonyult: hallgatag, nagyszájú, ideges, házias, hiú, nőies, feminista, magabiztos, érzelmes, ügyes, kemény, érzékeny, kíváncsi, bátor, erős, buta, vidám (összesen: 17)
Erős gender- markerek bizonyult: sikeres, öntudatos, vonzó, gyenge, hű (hűséges), egyedülálló, csinos, okos (összesen: 8)
Nagyon erős gender- markerek bizonyult: jó, szőke, szép (összesen: 3)

1. sz. táblázat

Sztereotip férfi gender- markerek:
Nem bizonyult gender-markerek: ügyes, öntudatos, nagyszájú, megfontolt, házias, teherbíró, fecsegő, hiú, dolgozó, gyermekszerető, racionális, kedves, iszákos, érzelgős, szelíd, tanulatlan, hű (hűséges), kereső, hiszékeny, nőies (összesen: 20)
Minimális erősségű gender-markerek bizonyult: feminista, karrierista, érzelmes, buta, ideges, kíváncsi, határozott, gyengéd, érzékeny, tanult, dolgozó (összesen: 11)
Közepes erősségű gender-markerek bizonyult: takarékos, kemény, férfias, ambiciózus, hisztis, romantikus, szorgalmas, agresszív, nyugodt, gyenge, tetterős, humoros (összesen: 12)
Erős gender-markerek bizonyult: Magabiztos, hallgatag, vidám, okos, intelligens, vonzó, udvarias, egyedülálló, csinos, bátor, szőke, sikeres (összesen: 12)

2. sz. táblázat

Inkább sztereotip férfi gender-markerek: Takarékos, tanult, tetterős, udvarias, agresszív, bátor, dolgoz, erős, férfias, gyengéd, határozott, humoros, kemény, nyugodt, szorgalmas
Inkább sztereotip női gender-markerek: Ügyes, vidám, vonzó, csinos, egyedülálló, érzékeny, érzelmes, fecsegő, feminista, nőies, gyenge, hallgató, háziasszony, hisztérius, hűség, ideges, jó, karrierista, kíváncsi, magabiztos, nagybátyja, okos, öntudatos, racionális, ragaszkodó, romantikus, sikeres, szelíd, szép, szőke
Sztereotip férfi és női gender-markerek: Ambiciózus, hisztérius, dolgozó, gyermekszerető, teherbíró, intelligens

3. sz. táblázat

Gender- meghatározások

A XX. század második felében elterjedt funkcionális megközelítés – mely úgy vélekedett, hogy a nő első sorban anya, és részben a munkamegosztás a reprodukciót szolgáló feladatok sora –, nemkívánatossá vált. Korábban a férfi és a nő közötti nemi különbséget a *sex* szóval jelölték, amely szintén változott, és megszületett a gender fogalma.²²⁷ A társadalmi nem megfogalmazásának sokat vitatott iránya a gender-elmélet egyik elképzelése, amely a biológiai irányultságtól eltérés szabadon választhatóságát hirdeti. A gender-elmélet alapján véve a tipizált férfi- és női szerepek tetszés szerinti gyakorlása. A Robert Stoller pszichoanalitikus által bevezetett meghatározás ontológiai alapokon nyugszik.²²⁸ Fő gondolata, hogy a nemek közötti eltérést nem döntően a testi- biológiai különbség, hanem a mindenkori társadalom által konstituált férfi és nemi szerepek határozzák meg. A megértésben és a megértetésben több definíció is született.

Félreértések már a kezdetkor kialakultak (1980-90), amikor az angol *gender*- kifejezés lefordíthatatlansága okozott nehézséget. Például a latin nyelvekben a megegyező kifejezések (francia: le genre, spanyol: el genero) eredetileg nem jelölnek biológiai hovatartozást (bár a névelő: 'le' hímnem jelez), ezért a *sex* és a *gender* jelentése minduntalan összekeveredett. A

²²⁷ Lindsey, uo.

²²⁸ Huszár, 2009:20

másik gondot a biológiai *sex/sexus* és a társadalmi *gender* szétválasztásának megértetése okozta. Butler a genderről:²²⁹

„Mint láttuk, angol nyelvű szövegkörnyezetben a „gender” kifejezés a test által, annak szocializációja és kulturalizációja folyamán felvett kulturális jelentést jelöli, s így gyakran kihasználja a természeti és a társadalmi test közötti különbségtételt annak érdekében, hogy a gender jelentését hangsúlyosan kulturális produktumként definiálhassa.”

Scott szerint a „gender” nemcsak a biológiai test kulturális tartalommal értelmezett kategóriája. E véleményével azon feministák közé tartozott, akik nem értettek egyet a szexuális különbség és a társadalmi nem (gender) azonosságával.²³⁰ Lacan a társadalmi nemi szerepek területéről mint a biológia és a kultúra konvergálásáról, de nem okozati összefüggéséről beszélt.²³¹ Laplanche a gendert a szex elé helyezte, amely szerinte bizonyos diszkurzív intervenciók révén közvetítődik. Példaként hozta, hogy szerinte az újszülöttnél a gender-hatás megelőzi a „szexuálisan és genitálisan differenciálódott testképet”.²³² Mason definíciója: a „gender rendszer alatt a női és férfi viselkedésre vonatkozó társadalmilag konstruált elvárásokat értjük, melyek változatos formában ugyan, de minden ismert emberi társadalomban megtalálhatóak”²³³ E szerint a gender rendszerében (gender system) a nemek közötti munkamegosztást, a jogokat és kötelességeket konszenzuson alapuló elvárások szabályozzák. Hozzátette, hogy mindez a hatalmi, autonómiai, jóléti szférában egyenlőtlenségi viszonyokkal jár.²³⁴

A megállapítások szinte mindegyikét kritika érte. Kifogás volt, hogy a társadalmi nem fogalmát nem a biológiai nemnek esszenciális adottságként kezelése elképzelésre kellene építeni, hanem a biológiai nem mint konstrukció alapjára.²³⁵ Később e megközelítést is felülírták, és a gendert egy tag rendszerben intézményesült struktúrának tekintették, amely alkotó módon vesz részt önmaga meghatározásában és fenntartásában. Scott: „A gender a nemek közötti, észlelt különbségeken alapuló társas viszonyok alkotóeleme”, egyben a „hatalmi viszonylatok elemi kifejeződése.”²³⁶ Scott hangsúlyozta, hogy a gender és a hatalmi

---

²²⁹ Butler, 1993:2

²³⁰ pl. Braidotti, Irigaray, Schor, Weed

²³¹ Lacan, 1977/11

²³² Laplanche, 201-219 2007

²³³ Mason 1997:158

²³⁴ Mason, 1997/8:150-175

²³⁵ Butler, 1993:6

²³⁶ Scott 1986:1067

viszonylatok kapcsolatán kívül más módon is elképzelhető az emberek közötti dominanciaviszonyok kifejeződése.²³⁷ Utóbbira utalt Risman, aki nemcsak a gendert vélte a társadalom rétegződése előidézőjének, viszont struktúra-alkotó erőként mindenképpen jelentősnek tartotta.²³⁸

Gender-kritika

A gender fogalmát eredetileg a szexuális forradalom újabb állomásának szánták, és a nemek társadalmi egyenlőségének érvényesítésére alkották azzal a céllal, hogy férfiak és nők azonos mértékben részesüljenek a társadalmi javakból. Ezzel szemben a gender-struktúra inkább férfi-centrikus, mint egyenlőségre törekvő, amit többen szóvá tettek. Scott a munka-egyenlőség-egyetemesség kategóriákat vizsgálta, amelyből azt szűrte le, hogy a nyilvános terek általában – és benne kiemelten a munka világa –, legtöbbször a férfiaság szférájaként jelenik meg. A fő probléma szerinte nemcsak az, hogy a férfiasnak tartott tevékenységek továbbra is felülértékelődnek a nőiesekkel szemben, hanem hogy a nemek teljesítménye a korábbi, sztereotip megítélésekhez kötődik. Scott:²³⁹

„[...] kitermelik azokat az implicit sémákat is, melyekkel az értékes és értéktelen munkát jellemezzük, melyek szerint a politikai életben való részvételnek más-más értéket tulajdonítunk, és mely következtében az egyetemességre való hivatkozások valójában a maszkulinitást előfeltételezik, irányában elfogultak.”

A gender-kategóriák ezáltal szilárdak maradtak, és folyamatosan újratermelik az androcentrikus megkülönböztetéseket, miközben a feminizmus egyik legfontosabbnak mondható célkitűzése, a bináris oppozíciók (férfi: értékes, nő értéktelen) kiegyenlítése, netán eltörlése elmarad. Lorber értelmezésében a gender olyan társadalmi intézmény, amely társadalmi státusokat hoz létre, és azok nem egyenlők. Szerinte a társadalom tagjai ugyanazokat a tevékenységeket, amennyiben férfi végzi, értékesebbnek tartja, minek következtében az azonos etnikai csoportba vagy osztályba tartozó férfiak, automatikusan a nők fölé kerülhetnek.²⁴⁰ A gender és a szabadon megválasztható nemi szerep hirdetői számára

---

²³⁷ Scott, 1986:1069

²³⁸ Risman, 2004/18/4:429-450

²³⁹ Scott, 1994:287

²⁴⁰ Lorber, 1994:15

tehát nem az a kérdés, hogy a társadalmi nemi szerep milyen legyen, hanem az, hogy férfias legyen vagy nőies legyen. A gender-kritikusak egyik szószólója, Kuby írta:²⁴¹

„[A gender- hívek] a férfi és a nő nemi különbözőségét társadalmi konstrukciónak tartják melyet a 'heteroszexuális patriarchátus' talált ki. Szerintük így nemcsak egy kisebbséget helyeznek elnyomás alá és diszkriminálnak, hanem általánosságban jogtalanul korlátozzák az ember szabadságát. 'Kényszer- heteroszexualitás' áll fenn, amit meg kell haladni, amennyiben az ember maga határozhatja meg – 'biológiai nemétől' függetlenül – saját társadalmi nemét.”

A gender-hívők egyik szószólója, a *gendert* mindössze felelősnek, és nem okozónak tartotta amiatt, hogy a biológiai nem ténye megkérdőjeleződik.²⁴² Butler: *„A biológiai nem egy elméleti konstrukció, ami idővel kényszerűen materializálódik. A biológiai nem, nem egy egyszerű tény, vagy a test statikus állapota, hanem folyamat, amelynek során szabályozó normák materializálják a biológiai nemet.”* Mások ésszerű konszenzust javasoltak, vagyis azt, hogy férfi és nő, a feladatokat egyenlő jogokkal és kölcsönös megállapodás szerint végezhesse.²⁴³ Ugyanakkor tény, hogy a társadalmi nemi szerepkövetés konvencionális határainak átlépése folyamatban van, iránya, mértéke és a felkínált megoldások azonban az útkeresés jegyeit mutatják. A gender-elmélet arra a kérdésre, hogy társadalmi értelemben mi a nő, és mi a férfi, azt válaszolja, hogy a társadalmi neme mindenkinek az, amelyiket választja magának. Nő-szemponútú és kultúrkritikai értelemben viszont a nő továbbra is az, amivé identitását a férfi alakította/alakítja, s azokat a szerepmintákat, erkölcsi erényeket és normákat kell követnie, amelyek által a férfi látni és láttatni akarja őt.

In summum

A viselkedési tulajdonságjegyekhez kötődő sztereotípiákhoz hasonlóan, a beszédben nyelvi sztereotípiák is megtalálhatók. A gender-marker az egyik nemhez jobban köthető, mint a másikhoz, vagyis a nem-preferencia miatt, adott attribútum az egyik nemet jobban jellemzi, mint a másikat. A kollokációra épülő nemi sztereotípiák társadalmi funkciója a jelölés, a csoportokba sorolás, és az elvárások közvetítése a társadalom tagjai részére. A kollokációk ismétléssel épülnek be a nyelvbe, azáltal a felhasználó tudatába, később viselkedésébe. A fentiekben tárgyalt tétel az volt, hogy a nemi sztereotípiák nagy része formailag kollokáció (pl. csúf

---

²⁴¹ Kuby, 2008:63

²⁴² Butler, 1991:64. Id. még: Sandy Stone gender-mainstreaming-munkái.

²⁴³ Kuby, 2008:uo.

boszorkány), tartalmilag viszont gender-marker (a boszorkányok – nők – jellemzője, hogy csúfak). A címkézés sztereotípiaképző folyamat, amely a női- és a férfi tulajdonságok és viselkedésformák kialakulását is befolyásolja.

A sztereotípiák és mentalitás

A sztereotípiák hatása a viselkedésre és a gondolkodásmódra

Szinte már közhely, sőt, sztereotípiák az állítani, hogy a nemi sztereotípiákra épülő viselkedésmódok, és az elvárásoknak megfelelés jelentősen befolyásolja az emberek gondolkodásmódját. A sztereotípiák és a mentalitás – azon belül a habitus és az attitűd – kapcsolata több ponton hasonlatos az előző fejezetekben taglalt előítéletek és sztereotípiák összefüggéséhez. A következőkben a sztereotípiák mentalitásra ható főbb jellemzőit mutatom be, amely átvezetőül szolgál a későbbi fejezetekben ismertetett saját kutatási eredmények összefoglalásához.

A habitus szociológiai fogalmát először Pierre Bourdieu írta körül. Aszerint az egyén kompetenciája mindazon tulajdonságokat foglalja magában, amelyek saját társadalmi személyiségét alkotják. Ehhez kapcsolódik még az általa bevezetett, '*a mezők*' fogalmának definiálása, amelyek autonóm cselekvésközegekben az eltérő pozíciójú egyének hatalmának, és érvényesülési indíttatásának mértékében konstituálódnak. Adott *mező* strukturálja a habitust, a habitusok pedig visszacsatolásként, jelentés- teli világgént alkotják a *mezőt*.

A habitus filozófiai és szociológiai meghatározásában közös értelmezés, hogy az ember személyiségének eredeti és tartós jellemzőjét jelöli, amely a veleszületett képességek és a környezet, a közösség szokásvilága közötti interakciók keretében fejlődik ki. A mindennapi tevékenységek és az ízlés szerinti választások által kialakult alapvető, legtöbb esetben következetes beállítódásokat jelenti. A habitus világosan megmutatja, hogy adott ember mely társadalmi osztályhoz tartozik, amely hovatartozás feltétele az osztályban elfogadott szokásrendszer átvétele.²⁴⁴ A nők ezen értelemben használt habitusfogalma a saját nemi osztályba tartozás viselkedési jegyeinek automatikus átvételét is jelenti.

Az attitűd árnyaltabb, és többféleképpen magyarázott kifejezés. Általános értelemben alkalmasságot, megfelelőséget jelent, tkp. cselekvésre készültséget. A kifejezést először

---

²⁴⁴ Bourdieu, 1987

Herbert Spencer használta a pszichológiában. Értelmezésében az attitűd mentális reprezentációként értelmezhető.²⁴⁵ A későbbiekben sokféle meghatározása létezett. Például Rozgonyinál az attitűd egyfajta *készenlét*; az attitűd szociális *aktivitási folyamat*, az attitűd, *érzések, beállítódások* összessége; az attitűd *fiziológiai nyomás, tanult tendencia, mentális tartás, predispozíció* (stb.).²⁴⁶ Az attitűd általában valamely tárgy vagy érték felé irányul, s meghatározza a személy valódi és lehetséges reakcióit.²⁴⁷ Az értékek általában szociális természetűek, szocializált embereknél a közfigyelem tárgyait képezik. A szociális attitűd tanult hajlamosság (predispozíció), adott egyén élettörténetének része, amely a társadalmi környezet hatására alakult ki; tkp. a társadalom által közvetített értékrendszer, érzelmi, gondolati leképezése.²⁴⁸ Az attitűd minden esetben valamely egyéni mentális folyamat terméke, s mint olyan, változó. Az átfogó fogalomértelmezéshez képest a szociális attitűd fogalma konkrétabb, de szintén nem egységes. Az értelmezések közös vonása, hogy attitűd alatt értékelő beállítódásról, viszonyulásról beszélnek. A társadalom szempontjából az attitűd tükrözi, hogy a közvetített értékrendszer hogyan jelenik meg az egyén gondolati- és érzelmi világában. Az egyén szempontjából pedig az érzelem és a gondolat összefonódását mutatja, hogy együttesen miképpen szabályozzák az emberi magatartást, és a valósághoz fűződő viszonyt.²⁴⁹

A mentalitás fogalmának meghatározása a fentiekhez hasonlóan változatos elméletkereteket tartalmaz.²⁵⁰ A szó a német *Mentalitätsgeschichte*, az angol *history of mentalities*, és az eredeti francia *histoire des mentalités* kifejezésekösszegző fordításával létrehozott neologizmus. A kultúra területének e sajátos értelmezését a francia historiográfiával, és az Annales folyóirat köré csoportosuló történészek munkásságával kapcsolják össze. Az 1970-es években, a nemzetközi történettudományban progresszív törekvések jelentek meg, első sorban francia történészek mentalitástörténeti munkáiban.²⁵¹ A *mentalitástörténet* az individuális helyett a kollektív viselkedést tartja szem előtt, és a

---

²⁴⁵ In. Hewstone- Stroebe, 2007

²⁴⁶ Rozgonyi, 2001

²⁴⁷ Ld. W. I. Thomas and F. Znaniecki, *The Polish Peasant in Europe and America*. Chicago: University of Chicago Press, 1918-1920

²⁴⁸ Az attitűdök természetéről bővebben: William J. McGuire: *Az attitűdök természete és az attitűdváltozás c.* (ford. Antal László). In. *Az attitűd pszichológiai kutatásának kérdései c.* (szerk. Halász László, Hunyadi György, Marton L. Magda. 1979. Akadémiai Kiadó).

²⁴⁹ Ld. uo.

²⁵⁰ Chartier 1983:111-112, 277-308

²⁵¹ Ariés, 1988:154-190

hétköznapi emberek gondolatait legalább akkora figyelemmel vizsgálja, mint a kiművelt elitét. A kiemelkedő gondolkodók, alkotók, eszmék, kultúrák vizsgálata számára akkor fontos, ha az, általánosan érvényesülő kulturális folyamatról, mindennapi jelenségről szól. Adott kor gondolkodás-kategóriái, szimbólumai, metaforái a tömeg gondolkodásmódjának rögzítésével megmutatja, az ember mit, miként, illetve milyen formában képzelhetett, vagy gondolt el. A mentalitástörténeti (és más tudományágak) örök kérdése, hogy a társadalmi létezés a kulturális tényezők vagy a gazdaságiak befolyásolják-e jobban. Sok esetben egyfajta hierarchiát sugallnak, amely szerint a társadalmi szereplők boldogulását, gazdasági- és életkörülményeit a kulturális szint határozza meg.²⁵² A választás összefügg a szokásrendszer kialakításával, és az irányultság kialakulását a gondolkodásmód, vagy mentalitás befolyásolja. A többféle értelmezési irány után az ezerkilencszáznyolcvanas-kilencvenes évektől a *történeti antropológia* foglalkozik kiemelten mentalitásvizsgálattal.²⁵³

A tudományos értelemben vett habitus és az attitűd összességében nemcsak viselkedésbeli jellemzőket tartalmaz, hanem azok változásának fontos szegmense az említett egyéni gondolkodásmód, vagyis az egyéni mentalitás. A mentalitásváltozás sokszor az életfeltételek megváltozásának terméke, és az objektív eltérések generálta modellek a társadalmi tudatba épülve egy idő után életstílusként funkcionálhatnak. A beépült minták idővel önálló mentalitást alakítanak ki, és meghatározzák az azonos társadalmi problémakörben élő egyének beállítódásait, majd a megfelelő kódok elsajátításával a társadalmi rétegekben újratermelődnek. Az egyénre jellemző viselkedésforma és gondolkodásmód eltérhet a korszak vagy a mintaadó csoport stílusától. A mentalitáskülönbség legtöbbször az életpálya sajátosságaitól függ. Mivel az érvényesülés feltételei már többé-kevésbé mindkét nem számára adottak, a nők, felülemelkedve korábbi szerepkövetési szokásaikon, fennmaradásuk, karrierjük érdekében mentalitásukon is változtatni kénytelenek. Ez pedig nem megy másként, mint hogy olyan technikákat alkalmaznak, amelyek addig hagyományosan férfiasnak tartott tulajdonságoknak számítottak. Gyakorlatilag feladják a sztereotípiakövetést, és elmozdulnak nőies mentalitásukból a férfiasnak tartott mentalitás irányába. A művelet legtöbb esetben tudatos, ill. egy idő után tudatossá válik, sőt kritikai jelleget ölt.²⁵⁴ A köztes mentalitásúak olyan személyiségjegyekkel rendelkező nők (adott esetben férfiak), akik fennmaradásuk és boldogulásuk érdekében a nemi sztereotípiák szerinti

---

²⁵² Burke 1997, 162-180

²⁵³ André Burguière; Lucien Febvre; Marc Bloch (stb.). Bódy- Ö. Kovács, 2006

²⁵⁴ Ld. idézett életútinterjúk (HJB, 2008)

mentalitásukon, életmódjukon változtattak vagy változtatni kénytelenek. Az ilyen típusú emberek a XXI. században valószínűleg tömegesen fognak megjelenni.

In summum

A III. fejezetben a viselkedési sztereotípiák értelmezése, a nemi sztereotípiák és a társadalmi nemi szerepek kapcsolatáról volt szó. A hazai és a nemzetközi kutatások eredményei egyértelműen a kommunikáció és a nyelv összefüggéseit támasztották alá. A nyelvben előforduló kollokációk állandósult szókapcsolatok, nemekhez rendelt tulajdonságokat mutatnak, amelyekből előítéletek fejlődhetnek ki, és a későbbiekben meghatározott elvárássá alakulhatnak. A nők esetében ez leginkább a megítélésben észrevehető, amely negatív megkülönböztetést von maga után. Így a bináris oppozíciók megszilárdulnak, amellyel éppen azon törekvés megghiúsulása látszik, amit a feminizmus elérni óhajt: a sztereotipikus férfi - és nő viselkedésformák rögzülésének megszüntetését. A feminista nyelvkritika a gender-elmélet általános társadalmi rétegző hatása mellett, a benne rejlő buktatókat emelte ki. A társadalmi nem (gender) megalkotása eredeti célját tekintve az egyenlőség, feminista értelmezésben a nemi egyenlőség megteremtéséért jött létre, amely küldetést végül nem teljesítette be. A fejezet fontos következtetése volt, hogy a társadalmi nemi sztereotípiák jelenlévők, és a nyelven keresztül jutnak el a közönséghez, s formálják az emberek gondolkodásmódját. A következő fejezetben az ez irányú saját kutatások bemutatása következik.

IV. fejezet

SZEREPCSERE

Az intermentalitás és expressziója a társadalmi kommunikációban

A disszertáció empirikus fejezetében az eddig tárgyalt szempontok kutatási eredményei szerepelnek. Az alábbiakban egy kérdőíves, majd annak továbbfejlesztett, életútinterjú és résztvevő megfigyelés által fölvetett tesztusait közlöm, végül a nyelvi elemzés következik. Mivel ezen disszertáció fókuszában nem az egykori kutatás áll, annak menetét csak vázlatosan, az összegzést pedig egy folyamat állomásaként, valamint a nemi sztereotípiák és a mentalitás változásának összefüggésében idézem.

Az intermentalitás életútinterjúkban

A modern társadalomtudományban az emberek önmagukról alkotott képének, helyzetük felismerésének elbeszélése kiemelt kutatási terület. Az életútinterjúkon keresztül a hétköznapi ember egyedi története jelenik meg, kapcsolódó terület a személyes emlékezet és a kollektív emlényomok problematizáló aspektusai. Marcus azt mondta erről: *„a többterepű etnográfiai kutatás az emberek és élet-történeteik, az áruk és a termékek, a metaforák és a szimbólumok, az allegóriák és az eszmék alakváltozásainak nyomon követéséből állhat.”*²⁵⁵ A XXI. századi antropológia egyesíti magában az elméletet, a gyakorlatot és a *politikailag érzékeny kritikai hozzáállás régi álmát.*²⁵⁶

Az e helyen idézett saját vizsgálatot 2006-2008 között kulturális antropológusként, az életmódelemzésben gyakori antropológiai szemlélettel végeztem. Középpontban a kultúra mint a társadalom és az egyén közötti összekötő kapocs szerepelt, amelynek egyik fő gondolata, hogy az egyéni kultúra része a foglalkozási csoport, a személyes pszichikai sajátosságok, a hagyományok stb., amelyeket kulturális jelenségeként, un. lágy társadalomtudományi technikákkal vizsgál.²⁵⁷ Geertz máig ható és találó megállapítása a terepmunkáról:²⁵⁸

---

²⁵⁵ Marcus, 1995:95-117

²⁵⁶ Vörös-Frida, 2004:415

²⁵⁷ Kapitány, 1995:1-21

²⁵⁸ Geertz, 1994:191

„Ennek a hosszú, főként, bár nem kizárólag kvalitatív, erősen résztvevő jellegű és szinte megszállottan aprólékos, behatárolt területen végzett terepkutatás során szerzett anyagnak a segítségével egyfajta érezhető aktualitást lehet kölcsönözni azoknak a gigantikus fogalmaknak, amelyekkel a mai társadalomtudomány küszködik - legitimáció, modernizáció, integráció, konfliktus, karizma, struktúra, jelentés stb.”

A módszertan tartalmazta a tények egzakt rögzítését (kérdőív, teszt, interjúelemzés), de leghatékonyabbnak a megfigyelést tartotta. A megfigyeléseket (mozgástér használat, tárgyi környezet, nemi szerepek, kulturális szignálok, fogyasztási szokások, stb), valamint a háttérkiemeléseket (ismétlődés, gesztus stb.) regisztrálni kellett. Az elemzéshez és a következtetésekhez a Kelley-féle hármasszabály adott támpontot használtam:²⁵⁹

1. Ha egy jelenséggel foglalkozunk, mindig induljunk ki abból, hogy az adott tárgyat ki használja, az adott cselekményt ki végzi.
2. Aki a tárgyat használja, a cselekményt végzi, mikor teszi azt.
3. Mit csinál és kivel, aki ezt a tárgyat használja, vagy a cselekményt végzi.

A vizsgálatban a nyelvi jegyeken keresztül megnyilvánuló életmódokat és azok változását kerestem.

Célok

A kutatás empirikus szakaszában a megváltozott női viselkedésformának, jellegében a férfi és a női mentalitásformák közötti átmenetét a nyelven keresztül vizsgáltam.²⁶⁰ A hipotézis alapfelvetése volt, hogy a társadalmi nemi szerepeknek megfelelés befolyásolja a viselkedésformákat és a gondolkodásmódot. Az ily módon megjelenő mentalitásváltozás a társadalmi, gazdasági jelenségek katalizátorként, a neveltetés és a tradíciók hangsúlyos jelenléte pedig hátráltatóként befolyásolhatja. Elsődlegesen az érdekelt, hogy az interjúk tartalmi jegyeiből kitűnik-e (pl. nemi sztereotípiák, gender-markerek) a nők mentalitásváltozása, és ők miképpen értékelik azt.

A női mentalitás megváltozása természetesen világméretű jelenség, de hitelesen a hazai közegben vizsgálódhattam, ami számomra elérhető volt, azon belül pedig abba a tartományba kellett eljutnom, ahol a hipotézisnek megfelelően megtalálhatók megváltozott mentalitású nők. Ezért az antropológiában is használatos konceptualizált csoport- meghatározást választottam.

---

²⁵⁹ Kapitány, uo.

²⁶⁰ Horváth J. B. 2008:71-161

Az interjúgyűjtést közel kétszáz válaszadó közreműködésével végeztem. A lokális, a korosztályos, majd a végzettséggel kapcsolatos, végül a családi állapot szerinti felosztást folyamatosan szűkítve alakult ki a vizsgálat célcsoportja: a 30-45 év közötti, felsőfokú végzettségű, egyedülálló vagy gyermekét egyedül nevelő, városban élő nők.

Másik szálirány a megváltozott viselkedésű- és új női szemléletmód fogadtatását, illetve a hagyományos szerepektől eltérő viselkedés konfliktusteremtő példáinak rögzítése volt. Fontosnak tartottam, hogy maguk az érintettek nyilatkozzanak erről, tapasztalataikat lehetőség szerint maguk minősítsék.

Módszertan

A kiemelt kutatási módszer az életútinterjúk felvétele, ill. a részvevő megfigyelés technika alkalmazása volt, azt követően pedig az interjúk szövegében előforduló nyelvi jegyek kigyűjtése, és értelmezése. Az interjúk és megfigyelések felosztásukban három tudati fázist vizsgáltak.²⁶¹

1. prekonvencionális szint – kisgyerekkor, a moralitás előtti szint, amikor még pusztán külső tényezők irányítják a viselkedést.
2. konvencionális szint – a gyerekkor tudatosabb része, és a kora ifjúkor, melyben a viselkedést, értéket a család, csoport vagy a társadalom elvárásainak megfelelés vezérel. A minta a „jó fiú” és a „rendes lány”, ami általában tetszik az embereknek.
3. posztkonvencionális szint – az öntudat kibontakozása, a felnőttkor, melyben az egyén a társadalmi értékekkel azonosulva eljut az autonóm, elvek által vezérelt személyiségéhez. Ennek továbbfejlődése az önmaga törvényeit követő szuverén viszony az erkölcs és az egyén között.

A módszertan és kutatási célok megfelelő irányát igazolja Davis és Greenstein 2009-ben megjelent elemzése, amelyben korábbi kutatások szempontjait osztályozták. A húsz évre visszamenőleg összesített, nemi szerepekkel kapcsolatos tanulmányok eredményeiben hét területet azonosítottak, amely a nemi szerepekkel és a nemek közötti viszonnal kapcsolatos attitűdök hatással vannak:²⁶²

---

²⁶¹ Kohlberg tudati fázisainak (1969) alapja Piaget fejlődéslmélete (1932) – az intelligencia és a személyiség kialakulását az egyén, és az őt körülvevő dolgok interakciójának tulajdonítja. Ld: Kohlberg 1996:41-54

²⁶² Davis és Greenstein, 2009:95-99

- (1) gyermekvállalás és párkapcsolat
- (2) gyermekgondozás
- (3) háztartási munka megosztása
- (4) párkapcsolatok stabilitása, konfliktusok
- (5) párkapcsolat minősége
- (6) nők elleni párkapcsolati erőszak
- (7) munka, kereset, képzés

Az életútinterjúban a válaszadók nyitott kérdéssorra reagáltak, és szabadon kifejthették gondolataikat. A kérdések a gyerekkortól kezdve a felnőttkorig terjedő főbb életútállomásokra tértek ki. Első helyen a bemutatkozás és az alapcélok felvázolása szerepelt, azután a tanulással, a munkával és a munkahellyel kapcsolatos terület, végül a párkapcsolat- család témaköre. Az interjút kiegészítendő részvevő megfigyeléseket is végeztem, és a kialakult szituációkat rögzítettem. A *tartalmi* elemzés a válaszadók élethelyzeteiben előforduló, sztereotip nemi szkriptekre és azok változására fókuszált, valamint a nyelvvel és a nyelvhasználattal összefüggő jellemzőkre is kitért.²⁶³

Az elemzés

Az életútinterjúk felvétele után az első, kódolási szakasz következett, melyben a fókuszcsoport egyéni interjúszövegei a meghatározott témakörökhöz sorolódtak. A főbb irányvonalakat kivéve azonban nem mindig az előre meghatározott kategóriák telítődtek tartalommal, a folyamatban spontán ismérvek is megjelentek. Például repetitív narratíva-elemek, jellegzetes kollokációk, gender-markerek. A második szakaszban a szövegtartalmak feldolgozása következett, vizsgálva a tartalmi előfordulás gyakoriságot (pl. sztereotip szimbólumok, szituációs átfedések). A harmadik, értelmező szakaszban a szövegek tendenciózus törvényszerűségei kerültek felszínre, és olyan sztereotípiákra utaló vonulatok, amelyek összehasonlítóak voltak korábbi jelenségekkel (pl. a női önállóság megjelenésének történeti eredői, a nők viszonya saját karrierjükhöz, a férfiak általi fogadtatás, stb.).

A szövegek leírásakor törekedtem az egyéni beszédstílus megtartására; elsődleges cél volt, hogy a természetes közegében jelenjen meg a válaszadó aktuális problémavilága. Azzal

---

²⁶³ Hochschild kutatása módszereiben és eredményeiben hasonló, ő párokat vizsgált és a nők megváltozott, átmeneti viselkedési formáira jutott: családi feladatok és közéleti feladatok ellátása párhuzamosan jelenlévő. Hochschild 2012 [1989]:15-16

követtem a posztmodern antropológia törekvéseit, miszerint a szöveget a válaszadó és a kutató együtt hozza létre, s az, legkevesebb egyenrangú az elemzés szövegével: Cohen az élettörténetek szövege, és a megismerés, a tudományos absztrakció korlátaival kapcsolatban a következőkre intett: „*Nem lehetünk olyan naivak, hogy azt állítsuk, az adott kultúra tagjainak saját kultúrájukra vonatkozó nézeteit közöljük.*”²⁶⁴ Az életútinterjúk egyfajta lehetőséget nyújtanak a kutatónak, hogy a tudományos konstrukciók és az ember saját helyzetére vonatkozó elgondolásai közötti rést áthidalja.

Történeti háttér, Magyarország

Az áttekintés a második világháborút követő időszaktól indul. Ennek oka, hogy a nők megítélése, lehetőségei az azt megelőző években hasonló volt, mint a fentebb taglalt, ún. nyugati jóléti államokban.²⁶⁵ A magyar feminista mozgalom alig alakult ki, ill. egy speciális népi-demokratikus formában jelent meg. Az ötvenes-hatvanas években, a szocialista Magyarországon a közéleti aktivitás (munkába járás, propagandista feladatok, sport, mozgalmi ünnepségek stb.) mindenkire egyformán vonatkozott. Kristeva írta általában a kelet-európai társadalmi helyzetről: „[...] a kelet-európai országok gyakorlatában a szocialista ideológia, amely olyan felfogáson alapult, mely szerint az embert a termelésben és a termelési viszonyokban való helyzete határozza meg.”²⁶⁶ A nők a háztartás szűk keretei közül kiléphettek a társadalmi élet fórumaira, s igyekeztek eloszlatni az előítéleteket, miszerint nem képesek a férfiakkal egyenértékű teljesítményre. 1945-ben a nők általános választójogot kaptak, s azzal a politikai képviselő jogát is, amellyel a mai napig nem élnek kellő mértékben. A tanulás, a munkavállalás és a politikai élet, elvileg nyílt tereppé vált részükre, de a nők leginkább a női- sztereotipikus területeken próbálhatták ki magukat: pl. jótékonyág, betegápolás, oktatás.

Bár 1946-tól törvényesen lehetővé vált számukra a felsőoktatási szakokon tanulás, a felsőoktatás szerkezeti rendszere a nemek közötti egyenlőtlenséget támogatta: több nő rendelkezett középfokú, ill. felsőfokú képesítéssel, de azt alacsonyabb presztízsű szakokon szerezte meg.²⁶⁷ A nők egyfelől egyenlők lehettek a férfiakkal (munka, jog, közélet stb.), másfelől viszont tradicionális szerepet kellett betölteniük az oikoszon belül, ráadásul a

---

²⁶⁴ Cohen, 1978:379-403

²⁶⁵ Connell, 1990: 519-523

²⁶⁶ Kristeva, 1997:337

²⁶⁷ Schadt, 2003: 14-46

reprodukció mint teljesítendő kötelesség jelent meg a nemzetgazdaságban. A gyermeknevelés és a háztartási teendők mellett a munkahelyi helytállás is teljes értékű feladatként hárult rájuk. Domináns ideológia maradt a maszkulin értékek hangsúlyozása, a nemi sztereotípiák megtartása és az azokhoz igazodó mintaadó tevékenység a közéletben és a médiában.²⁶⁸

Az ötvenes-hatvanas évekre a köz- és a magánszféra elkülönítése valójában mesterséges, metodológiai kísérlet maradt. A családi- és közéleti problémák szoros kölcsönhatásban álltak egymással, s továbbra is tekintélyelvű életfeltételek uralkodtak. A polgári modellhez képest az aktívabb életforma ugyan új lehetőségekkel, de nagyobb terhekkel járt, s bár a korábbi konzervatív nemi szereposztástól a nők végleg szakítani kívántak, paradox módon továbbra sem tették fel a kérdést, milyen is a nemek közötti tényleges egyenlőség.²⁶⁹ A totalitárius rendszerben a civil szféra, s benne a feminizmus nem erősödhetett meg annyira, hogy számot vető eredményeket érjen el, és Magyarországon a *nők forradalma* elmaradt. A feminizmus szó kiejtése a közéletben önmagában is negatív minősítést kapott, egyszersmind irányt szabott a véleményalkotók részére, sokszor téves sztereotípiákra építve. A közbeszéd alaptételként legtöbbször férfiellenességet, csalódottságot a másik nemből, stigmatizáló leszbikus hajlamot értett feminizmus alatt, és sokszor maguk az érintettek is elhatárolódtak tőle. A prekonceptiók többsége, a maszkulin értékrendtől különböző elgondolások iránt érzett ellenszenvből származott, vagy általános tudatlanságból adódott. A nőtudományok, és általában a női szempontból értelmezett kutatások eredményeinek közlése elnagyolt, vagy éppenséggel túlságosan a rétegolvasók, vagy szakmabeliek számára készült beszámolók voltak.

A hetvenes évekre, az iparosodás előretörésével a nők közül egyre többen eljártak otthonról dolgozni, de szakmunkát még nem bíztak rájuk. A családokban megemelkedett a fizetést hazahozó presztízse, s aki rendszeres jövedelmével hozzájárult a megélhetéshez, előnyösebb pozíciót foglalt el a hierarchiában, mint az agrárszférában vagy a háztartásban dolgozó családtag. A gyerekszülések száma csökkent, mert az orvostudomány segítségével (terhesség elleni védekezés, betegségek gyógyítása stb.) a nők élhettek reprodukciós szabadságukkal, amelyet fizikailag is érezhettek, hiszen a korábbi gyakorlattal ellentétben, a hat-nyolc gyermek felnevelése a nők egész fiatalságát kitöltő tevékenység volt. Ezzel

---

²⁶⁸ Angelusz-Tardos, 2009

²⁶⁹ A nők csak az I. világháború után kaptak részleges választójogot, és érdekvédelmi szervezeteket is ezután alapítottak; az egykori támogatók között neves közéleti személyiségek neve található: Jászai Mari, Máday Andor, In. Acsády, 2002:8

szemben az új időkben egy-két gyermek útbaigazítása után elvileg még jutott idejük a saját maguk által választott munkába, vagy karrierépítésbe kezdeni.²⁷⁰

1989 után, olyan társadalmi életminőséget érintő előrelépés alig történt, ami a nők életvitelét és terhelését jelentősen befolyásolta volna. A szocializmusban hozzászoktatták az embereket ahhoz, hogy valódi jogaik gyakorlása helyett beérjék az állam által finanszírozott szerény, de széleskörű anyagi biztonsággal, az individuális, szellemi javak ápolása háttérben maradt.²⁷¹ A társadalmi értékrendben a materialista értékek (megélhetés, gazdasági megfontolások, vásárlás) előrébb sorolódtak olyan posztmaterialista értékeknél mint szabadságjogok, demokratikus jogok (szólásszabadság, esélyegyenlőség stb.). Társadalmi priváttölkét csak kezdetleges szinten vagy egyáltalában nem építettek az emberek. A közélet fontos témájává vált a politika, melynek eseményeit a nők is követték, de a rendszer megváltoztatásából szinte teljesen kimaradtak.²⁷²

A kilencvenes évek elején megnyílt az út az önképviselőhez, a saját célokat és a boldogulást segítő kapcsolatépítéshez. Mindez azonban amolyan *férfimunka* volt, a nők alig vettek át belőle valamit. Pedig nagy szükségük lett volna az aktív jogérvényesítésre, mert helyzetük jelentősen megváltozott. Hirtelen elvesztették az előző rendszertől kapott létező és gyakorolható jogaikat, és megint csak hátrányos helyzetből kellett (volna) csatlakozniuk a nyugati feminista mozgalmakhoz. Ezzel szemben sokszor még maguk sem tartották fontosnak a jogérvényesítést, többnyire azért, mert saját jogaikkal sem voltak teljesen tisztában, és főleg: nem hittek a változtatás lehetőségében.²⁷³ A fennmaradáshoz (család, egyedülállók, karrierépítők stb.) igazodásra volt szükség, amely a régi és az új ötvözését jelentette.

---

²⁷⁰ Ld. uo. A három vagy több gyermekes családok száma 1949-ben az összes család 19, 7 %-a volt, 1980-ban 6, 3%. A gyermek nélkül élő családok száma 1949-ben 26, 8 % volt, 1980-ban 35,2%; 1984-ben pedig 35,6%. Az 1 gyermekkel élő családok száma 1949-ben 31, 7 % volt, ami 1980-ra 33, 7%-ra, 1984-re 32, 3 %-ra változott. A két gyermekkel együtt élők száma az 1949. évi 21, 8 %-ról 1980-ra 24, 8%-ra, 1984-re 26, 1%-ra emelkedett.

²⁷¹ Az 1990-es évek elején elvégzett kutatás azt mutatta, hogy a válaszadók 35-39 %-a tartotta legfontosabb társadalmi célkitűzésnek az áremelés elleni küzdelmet, és csak 10-15 % voksolt a politikai döntésekbe beleszólás, vagy a szólásszabadság megvédése mellett. Róbert, 2000:256

²⁷² Társadalmi tőke (social capital): az emberek hétköznapi életében megjelenő interakciók, közösségi megnyilvánulások; tkp. barátság, együttérzés, segítség stb.; mellyel az egyén életútját, karrierjét egyengeti. Ld. Szakál - A. Gergely, 2004

²⁷³ A női érdekképviselői szervezetek hiánya Magyarországon a mai napig szembeszökő. Közép-kelet Európában a magyarok kívül a lengyel feminista mozgalom a leggyöngébb; Lengyelországban egymástól elkülönülő, néhány százfős csoport működik, jelentéktelen sikerrel. Összességében az emberi jogok általános, nőkre kiterjesztett jogainak gyakorlásánál, a családon belüli erőszak büntetésénél, a gyermekek jogainak érvényesítésénél, a nőtudományok szórványos terjedésénél, és a nőknek a „puha szférában” foglalkoztatásánál sokkal több nem történt. Nagy, 1993:147-161

A kétezredik évre az androcentrikus kultúrákban a nemi szerepek még mindig élesen szétváltak, és a nőies tulajdonságokat továbbra is a magánszférához, a férfiasakat a közszférához rendelték. A férfiakról asszertív cél- és eredményorientáltságot, a hatalom feltétlen gyakorlását, a versenyhelyzetek keresését és abban kemény helytállást várták el. A jutalom külső megjelenési formája a társadalmi elismerés, a munkahelyi pozíciónyerés és a gyűjtött vagyon. Interjúalanyaim tehát ebben a korszakban, ezen eszmék, nevelés, köz- és magánéleti körülmények között nőttek fel, és váltak felnőtt, döntésképes lénnyé, ami a mentalitásukra jelentős hatást gyakorolt; valahogy így: *Né, ennek se kontya nincs, se a hátán a haja, ez miféle?* ²⁷⁴

Kortárs hazai és külföldi kutatások a témában

A nemi szerepekkel kapcsolatos vizsgálódások a legtöbb esetben a szokásrendszerek, attitűdök és a mentalitás befolyását próbálják bemérni. A feltett kérdések általában a kérdezettek viselkedésére, vélekedéseire, vagy saját életútjuk összegzésére vonatkoznak.

Pongrácz Tiborné – S. Molnár Edit: Nemi szerepek és a közvélemény változásának kölcsönhatása. Pongrácz Tiborné – S. Molnár E. 1994, Kisgyermekes anyák és apák szülői, családi attitűdjei négy európai országban. NKI Kutatási Jelentései 32. Budapest, Népeségtudományi Kutatóintézet.

Dupcsik Csaba és Tóth Olga: Feminizmus helyett familizmus? *Demográfia* 51 (4). 2008:307-328

Pongrácz Tiborné – Murinkó Livia: Háztartási munkamegosztási azonosságok és különbségek Európában. In: Nagy I. – Pongrácz T.-né szerk.: Szerepváltozások. Jelentés a Nők és férfiak helyzetéről Budapest: TÁRKI – Szociális és Családügyi Minisztérium, 2009:95–116

Blaskó Zsuzsa: Dolgozzanak-e a nők? A magyar lakosság nemi szerepekkel kapcsolatos véleményének változásai 1988, 1994, 2002. *Demográfia*, 2005/2–3. sz. pp. 159–186

Vaskovics László: A társadalmi modernizáció és a munkamegosztás a partnerkapcsolatban és a családban – összehasonlító vizsgálat. In: Elekes Zs.–Spéder Zs. szerk.: Törések és kötések a

---

²⁷⁴ Részlet a széki mesefa, Kali néni leírásából: „S mondják, a leánynak szép nagy fonadékban a hátán van leengedve a haja, s ha férjhez megy, csinos kontyba feltekerve, az többé soha le nem engedi, csak mikor fésülködik. [...] Mondják, ez meg olyan megesett leány, ura nincs, a haját levágták, mert azt gondolták, úgyse tudja ügyesen gondozni, jobb neki így.” Az asszonytápus jelképe sokáig a konty volt, a feleség leengedett hajjal csak intim pillanatokban mutatkozott, az összes többiben szépen fésült egyen-frizurával lépett a nyilvánosság elé. Győri, 1975:23

magyar társadalomban. Budapest: Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég Kiadó, 2000:287–303

Davis és Greenstein, elemzésükben 20 évre visszamenőleg összesítették az amerikai tanulmányokat és hét területet azonosítottak, amely a nemi szerepekkel és a nemek közötti viszonytal kapcsolatos attitűdök hatással vannak:²⁷⁵

- (1) gyermekvállalás és párkapcsolat
- (2) gyermekgondozás
- (3) háztartási munka megosztása
- (4) párkapcsolatok stabilitása, konfliktusok
- (5) párkapcsolat minősége
- (6) nők elleni párkapcsolati erőszak
- (7) munka, kereset. képzés

Egyéb kutatások: Feminist Methods in Social Research shumit Reinharz & Lynn Davidman Monograph Collection (Matt - Pseudo) (1992)

Malina Voicu és Paula Andreea Tufis tanulmánya (2012), Ronald Inglehart és Pippa Norris *Rising Tide* c. (2003)

Kutatás I. Nyelvi sztereotípiák

A XXI. századi nőtípus című kutatás részeként az alábbiakban a tradicionális női szerepeknek a mai nyelvben előforduló nyomait, valamint az újonnan megjelenő sztereotípiákat gyűjtöttem össze a célcsoport nyelvhasználatában. Az interjúk nyelvi vizsgálata újabb adalékkal szolgált a hipotézis alátámasztására, miszerint a megváltozott női szerepek sokszor szemben állnak a tradicionálisan elvárt szerepekkel, s társadalmilag érzékelhető konfliktusokat okoznak. A felvett interjúk transzkriptióján keresztül nyomon követhetők a válaszadók fogalomértelmezési konstrukciói, és kirajzolódnak az interjúalanyok számára hangsúlyos területek (munka, család, karrier, párkapcsolat.). A vizsgálat célja volt, hogy kiderüljön, a nemi sztereotípiák hogyan hatottak a társadalmi nemi szerepekre, és miképpen vannak jelen a beszédben, hogyan szervezik a nyelvi viselkedési jegyek reprezentációit. Kutatásom gerincét alapvetően primer forrásokra alapoztam, az interjúk mindegyikét magam vettem fel, az egyéb adatgyűjtést, kiértékelést is én végeztem.

---

²⁷⁵ Davis és Greenstein, 2009:95-99

Bemutakozások

Csillus, 39 éves nyelvtanár, elvált, két gyermekét egyedül neveli:

Én egy klassz nő vagyok. Nem kell aggódni, nem vagyok beképzelt, de álszerény sem. Alapjában véve jól boldogulok az életben, a tiszta dolgokat szeretem. Mindenben. Nagyon bírom a jó humorú, széles érdeklődési körű embereket. Alapvetően a másik felemet keresem, akivel mindent jó csinálni, az ünnepnapokat, a hétköznapiakat, az örömet és a bánatot egyaránt megosztani, még ha ez közhelyesen hangzik is.

Ametiszt, 35 éves főkönyvelő, hajadon, egyedülálló:

Én csak egy hétköznapi (de talán mégsem?) lány vagyok. Szeretném megtalálni életem párját, persze idő és lehetőség híján néha naivan próbálkozva. Mit lehet tenni? Ahogy elnézem a lehetőségeket, azt látom, hogy a klasszikus értelemben vett „nőiesség” már nem divat. Gondolkodó nőként az agyilag lehalóban lévő emberi faj utolsó próbálkozása vagyunk, de a vég előtt még reneszánszunkat fogjuk élni, valszleg abszolút magányban.

Lavinanó, 43 éves innovációs részlegvezető, elvált, egy felnőtt fiú édesanyja:

Én egy hülye romantikus alkat vagyok, aki végignézi, és ha kell, végigsírja a szerelmes filmeket a tévében. Akárhányszor nézem meg vagy olvasom a Rómeó és Júliát, még mindig reménykedem egy másik befejezésben. Ez az egyik felem. A másik viszont szeretne sikeres lenni, hódítani, de ez nem nagyon megy. Túl sokat várok el a férfiaktól, azt hiszem. A munkahelyen még csak-csak megy a lavírozás, de a magánéletben már közel sem. Talán egy hallgatag rhodéziai férfival kellene megismerkednem, aki csak a vállára vet, meg sem kérdezi, hogy vele akarok-e menni vagy nem. Persze úgys igen.

Csacsinyúl, 34 éves egészségügyi menedzser, főnövér, hajadon, egyedülálló.

Ha nagyon be kellene mutatkoznom, legszívesebben ezt írnám: én egy kétéves fekete, lógófülű francianyuszi- lány vagyok, aki nagyon eleven. Foglalkozásom: nyuszi, plusz másodállásban szőnyegbontó. Fekete a szemem és ateista vagyok, a testalkatom tisztára nyuszis, azt mondják többen, hogy dagi vagyok. Életcélom, hogy szeretnék egy helyes, lógófülű fiú törpenyulat, aki 1-2 év múlva megajándékozna sok kis törpenyúllal. Nagyon szeretem a zöltséget. Most valami szexivel kellene folytatni, azzal nem is lenne gond, hanem az ésszel. A produkció a probléma. A nő mint dolgoztatható báb-elmélet törlése. Delete! De ez lehetetlen, így hát marad a nyusziság.

A fenti szövegben előforduló tradicionális sztereotípiák halmaza a többi interjúra is jellemző volt. Például, hogy az emberek életük folyamán a *másik felület* keresik, vagy olyan párt, partnert, *akivel jók a hétköznapiak és az ünnepek is*, akivel *meg lehet osztani örömet és bánatot*, vagy éppenséggel olyan férfitárs szükséges, aki nem kérdez, csaka *vállára veti a nőt*, *mint a zsákmányt*, majd következik az általános főcél: *sok-sok utóddal ajándékoz[za] meg*. Újonnan használatos sztereotípia volt, amit a nők már mertek állítani önmagukról, hogy: *klassz nő,belevaló csaj vagyok, okos vagyok*, de azért a fenti riportalany is szabadkozva

hozzátette, hogy: *de nem beképzelt*. Emellett megjelent a *gondolkodó nő* kollokációja; amit gyakran szembeállítanak a *klasszikus értelemben vett nőiességgel*, mely ma már nem divat. Az interjúszövegekben felbukkant a *nő mint dolgoztatható báb* allegóriája is, ami határozott ellenállást jelez a tradicionális elgondolásokkal szemben. A nők gyakran feltették a kérdést, hogy: *talán túl sokat várok el a férfiaktól?* Mások magányt jósoltak nőtársaik számára, amit, ha bekövetkezne, nem szégyenként élnének meg – vö. a *vénlányság* nemi sztereotípiája és egykori negatív megítélése –, hanem lehetséges életformaként.

Az idézett sztereotípiák tartalmazzák a főbb tradicionális gender-komponenseket, néhány ponton pedig visszanyúlnak a régmúltba (otthonról hozott női sztereotípiák: háziasság, szelídség, alávetettség stb.) A test, és általában a női individuum feltétlen odaadása és önfeláldozása, többnyire már csak metaforákban jelent meg az interjúkban (pl. *a nő a férfi oldalbordája; a nő a férfi éke; a férfi a teremtés koronája, a nők monogámok; asszonynak fegyvere a nyelve, a nő a lélek- dús, a férfi a racionális* (stb.)) Az újonnan használt szókapcsolatok a nők individuális erősödését jelezték.

Munkahely, karrier

Macskagyökér, 33 éves jogász, újságíró, elvált, egyedülálló

Az önmegvalósítás számomra nemcsak a munkában való kiteljesedést jelenti, ugyanolyan fontosak az emberi kapcsolatok, a párkapcsolat, gyerek, család, barátok. Legbüszkébb a munkahelyi vagy egyéb önálló, kreatív teljesítményeimre vagyok. De ha lett volna kiemelkedő teljesítményem a családi életben, arra is büszke lennék. Bár, ezeket a dolgokat nem is lehet teljesítményként mérni... A karrier szerintem csak a magánélet után következhet, de önmagában egyik terület sem elég. De azért fontosabb a magánélet, de mégsem lennék boldog, ha közben mondjuk, munkanélküli lennék. Egyedülálló vagyok, bár van egy macskám, de nem élünk együtt.

Irma Te Édes, 42 éves reklámmenedzser, hajadon, egyedülálló:

Egyik barátnőm, és kolléganőm is egyben éppen azon mesterkedik, hogy észrevétlennek tettesse magát. Nem úgy, hogy nem dolgozik, mert a piros pontokat azért begyűjti kávéfőzéssel, reprezentációval – jellemző, hogy a férfifőnök ezt díjazza jobban, és nem az értelmet. Szóval szürkíti magát. Az ötleteit csak cseppenként adagolja, de néha el kell viselnie, hogy az újítások nem az ő nevében futnak. Mondtam neki, hogy én hagynám a helyében, és szorgalmasan főzném a kávé, mire azt válaszolta, hogy az viszont kevés, mert manapság a munkahelyen is többfunkciónak kell lennie egy nőnek.

Tetraéder, 31 éves orvos, hajadon, egyedülálló:

Szerintem alapvetően a vetélkedést kéne kiiktatni ebből az egész pitéből, mert addig csak harc van a nemek között, amíg erről van szó, és nem a másik elismerése a lényeg ugyanolyan mértékben, mint ahogy saját magamat elismerem. És hál'isten, azért mindenkinek van érdeme a maga területén. Én még mindig tanulok, és tudok is már valamit, de egy ugyanilyen korú segédmunkás férfinak mégis nagyobb szava van egy közérteni nézeteltérésnél, mint nekem. (Elnézést, nem nézem le a fizikai munkásokat). A szüleim szerint azok a nők tanulnak állandóan (mint én is), akik nem tudnak férjhez menni.

Loreley, 37 éves tanárnő, elvált, egy kislány édesanyja:

Engem egyszer azért mellőztek három hónapig, mert egy értekezleten a vezetőség ellenében fölvezoltam a helyes stratégiát, mire jutalomból pihibe tettek. Azalatt a főnökek az ötleteimet a sajátjukként kidolgozták, azt hitték, hátha közben elfelejtem. Nem felejtettem, de nem is teszek több javaslatot, viszont titokban állásinterjúkra járok. Megjegyzem: nem tanári területen. De lehet, hogy ott is baj lesz egy ilyen macsó nővel, amilyen én vagyok.

Az interjúalanyok között több felső-vezető pozícióban dolgozó nő szerepelt. Ismerve az odáig vezető utat, néhányan megjegyezték, hogy képzettségük és ambícióik alapján több női vezetőt kellene találnunk a jelenleginél, de a kialakított nemi sztereotípiák még mindig jelentősen behatárolják lehetőségeiket. Általános vélemény volt, miszerint tartja magát azon sztereotípiára, hogy vezetőnek *lehetőleg férfit válasszanak*, aki *határozott, szakképzett és lojális*. A *kollektív társadalmi elvárás* viszont szinte teljesen figyelmen kívül hagy olyan női tulajdonságokat, amelyek egyben sztereotípiák is, viszont a jó vezető ismérvei lehetnek. Például:

- megértés
- gondoskodás
- beleérző-képesség
- kompromisszumkészség
- körültekintés
- előrelátás
- belátás
- kommunikációs készség (stb.)

Másfelől a ma már sztereotípiaként használatos *üvegplafon*-jelenség (érdekes kollokáció: *nőies érzékenységgel* megalkotott allegória), miszerint a nő magasabb pozíciókat soha el nem érhet, legföljebb alulról kaphat betekintést, amely szintén bizonyos sztereotípiáknak köszönhet. Pl.: *a karrier csak a magánélet után következhet, a család ellátása nem produkció, a nemek közötti harc a férfi javára dől el* (stb.). Ugyanakkor a nők már merik használni

céljaik megvalósításával kapcsolatban azokat a kifejezéseket is, amelyeket korábban nem; pl.: *önmegvalósítás, kreativitás, sikerorientáltság, szakértelem, és egyenlő bánásmód.* Érdekes, hogy a munkanélküliség, vagy a házon kívüli munkavégzés hiánya szégyenteljes állapot egy mai nő számára, holott korábban a háztartásbeliség elfogadott és elegendő státus volt.

Párkapcsolat

Pepita, 36 éves termékmenedzser, elvált, egyedülálló:

Néha úgy érzem, hogy más vagyok, mint a többi nő. Az átlagnál erősebb az intellektuális oldalam, viszont az átlagnál kevésbé vagyok házias... A sikereimet fenntartásokkal fogadják a férfiak. Sokszor okosabb, műveltebb, ügyesebb vagyok náluk, és ők kitérnek, ha rájönnek, hogy túlnőhetek rajtuk. A segítőkészség, biztonság, befogadás női tulajdonságok, ezzel szemben az önállóság és nyitottságban vagyok erős. Azt gondolom, a nőies tulajdonságokat is erősíteni kéne magamban, különben nagy baj lesz!

Cynderella, 33 éves ügyfélszolgálati ellenőr, elvált, két gyermek édesanyja:

Nálunk otthon édesanyám konkrétan nem nevelt semmilyen szerepre. Apám volt a domináns, ezt elfogadtam, anyám pedig tiszteletben tartotta. Én egyenrangú partnerekkel (apa-anyja) képzelem a saját családomat. Nem lesz könnyű, mert a mai nő önállóságra képes, határozott elképzelésekkel rendelkező, a férfiakkal önmagát egyenrangúnak tekintő, aki el is várja, hogy egyenrangúként kezeljék. A férfiakkal eleinte jó a viszony, de később tartani kezdenek tőlem. A barátnőimnek is ugyanez a problémája.

Pántlika, 41 éves vállalatigazgató, elvált, látogatókapcsolatban él.

Nekem klasszikus értelemben vett családra lenne szükségem, de valahogy soha nem kerülök ilyen helyzetbe. A munkahelyemen férfi-teljesítményt és határozott fellépést várnak tőlem a beosztottjaim. Otthon meg gügyögést és gyámolítást vár tőlem a partnerem, és hogy kimossam gatyáit. Eddig azért nem lett gyerekem, mert nem találtam megfelelő apukát. És ha belegondolok, hogy a gyerek mellett őt, a családfőt is rendszeresen „tisztába kell tennem”, és rendszeresen mosni a gatyáit, már nem is annyira vágyom rá.

Countrygirl, 31 éves operátor, hajadon, kisfiát egyedül neveli:

A mai elnőiesedett pasik nem érzik eléggé férfinak magukat egyes nők mellett. Az biztos, hogy amíg én is szexi cuccokban jártam, és még gondolataim is voltak mellé, féltek tőlem a férfiak. Ezért most nem tudom, melyiket ne hangsúlyozzam. Talán a nőiességet, ami egyébként nagyon kényelmetlen, és ma már megnézem, kinek a kedvéért veszek fel magas sarkút! Persze ez sem jött be, mert a pasiknak önmaguk csillogtatása a lényeg, és könnyebb az élet, és persze a sumákolás is egy egyszerű lányka mellett. Aki meg tényleg butább, az meg persze hogy nem akarja, hogy ezzel folyamatosan szembesítsék.

A magánéleti problémakör taglalása szinte minden válaszadónál alapos kifejtéssel járt. Legtöbbször klasszikus családból érkeztek, ahol a sztereotípiának megfelelően, a férfi volt a családfő (pl. *„Apám volt a domináns, ezt elfogadtam, anyám pedig tiszteletben tartotta.”*). Többször, azon a válaszadók közül, akiknek családjában az anya volt a domináns, arról számoltak be, hogy a külvilág irányában az elvárt férfidominanciát mutatták. A válaszadó nők kifejtették, hogy többnyire a neveltetésük révén helyezkednek a hátrányosabb fél szerepébe, s e megkülönböztetést maguk is a világrend természetes részének tekintik. Viszont szinte kivétel nélkül megjegyezték, hogy ők viszont egyenrangú partnerkapcsolatot szeretnének, amiről a fenti válaszadó így vélekedett: *nem lesz könnyű, mert a mai nő önállóságra képes, határozott elképzelésekkel*. Az interjúk jellemző mondata volt, hogy: *nekem klasszikus értelemben vett családra lenne szükségem*, mely kijelentést rendszeresen követi az új sztereotípiára: *de eddig azért nem lett gyerekem, mert nem találtam megfelelő apukát*.

A megfelelő partner minden körülmények között fontos szempont volt a megváltozott mentalitású nők körében is. Új állandósult szókapcsolat ebben a kontextusban a *látogatókapcsolat* elnevezés, ahogyan a válaszadó a *nem-együtt-élős* viszonyát nevezte. A megkérdezettek helyzetüket, problémáikat a fentiekhez hasonló lényeglátással magyarázták. A jó tulajdonságokat jelző kollokációk a tradicionális férfitulajdonságok közül kerültek ki (*erős intellektuális oldal, önállóságra képes, határozott elképzelések, férfi- szaktekintély* (stb.)), és azok minősítése gyakran kemény szembenézés volt a jelennel: *a nőies tulajdonságokat is erősíteni kéne magamban, különben nagy baj lesz*. A kritika az *elnőiesedett* férfiakra is vonatkozott, akik *félnek a nőtől, mert túl nőhet rajtuk*, és még mindig ott tartanak, hogy: *a nőnek kell biztosítani férje karrierjéhez a háttérrel*, vagy szexista szempontok érvényesülése: *a női test a férfi vágyának kielégítésére szolgál*.

In summum

Az interjúrészletek nagy része emotív fordulatokkal és képekkel tűzdelt, szubjektív elbeszélés volt. Gyakori volt a vicces, ironikus megnyilvánulás, de olykor megjelent a düh és az elkeseredettség. A válaszadók sokszor használtak szexuális szimbolikát. Az írott beszéd stílusa többnyire szenvedélyes hangvételű volt. Az objektív megítélés olykor bonyolult érveléssel párosult, sok esetben súlyos tanulságok vagy elnagyolt általánosítások születtek. A nők önmaguk bemutatásához gyakran valamely, a nőiességhöz kötött asszociatív elemet használtak (pl. *vadmacska, nyuszi, cica, tenger, melegség, vágyakozás, a Hold*), és gyakori volt a nőiességet hangsúlyozó, vagy arra

utaló jegyet tartalmazó fedőnév használata (pl. *Cicamaszat, Tigerwoman, Loreley, Süssikirálylány, Rockmami*), amivel visszanyúltak a tradicionálisan nőies markerekhez. A szövegekben láthatók voltak a mesterségesen létrehozott nemi különbségek, melyek többnyire a biológiai nemhez köthetők (kéességek, adottságok), a társadalmi nemhez inkább a feladatok és besorolások vagy fogalmak tartoztak. A szókapcsolatokban megnyilvánuló nemi sztereotípiák jelezték az aktuális elvárásokat, valamint azt, hogy hogyan, és merre változik a nő- illetve férfiideál. A használatos gender- markerek szemben állnak a korábbi tradicionális sztereotípiákkal: a határozott a befolyásolhatóval, a harsány a visszahúzódóval, az agresszív a szelíddel, az öntudatos az alárendelttel, a racionális az érzelmivel, az erős a gyöngével, az okos a butával, az egyedülálló a családdal (stb.).

Kutatás II. – életútinterjúk

A kulturális antropológia és a társadalmi kommunikáció tudományág kiemelt módszere az életútinterjúk elemzése, mely a hétköznapi ember egyedi élettörténetét helyezi középpontba.²⁷⁶ Kapcsolódó terület a személyes emlékezet és a kollektív emlékezőmódok problematizáló aspektusai.

Az interjúk szereplői közül, még a társadalmi nemi szerepek forradalmi változásáról szólók véleményében is a tradicionális, társadalmilag elfogadott vélemények hatása érezhető – pl. a férfi mint uralkodó, a nő pedig mint alávetett szereposztása –, amely a modern feminista irányzatok idején kissé korszerűtlennek tűnik. Itt fontos megismételni, hogy ezek az interjúk napjaink Magyarországon készültek, és a közölt vélemények a szereplők akkori beállítottságát tükrözik.

Mára a narratív elv jócskán meghaladta eredeti, szűkebb értelmezési és alkalmazási területeit, és a társadalomtudományok mindegyikében megjelenik, s egyesíti az identitás, az életrajz és a történelem állandó kölcsönhatását. Alábbiakban nem a történeteket vagy a múltat, hanem azoknak interpretációját, és főképpen azt vizsgáltam, hogy a válaszadók az élettörténetükön keresztül elmesélt helyzetüket milyen kontextusba helyezik.

---

²⁷⁶ A magyar tudományos életben elterjedt módszer az angol nyelvterületeken használatos „life-story” és a „life-history” ötvöződéséből állt össze, amely leginkább a szó szerinti fordításban értelmezhető *élettörténet* jelentéstartalmat preferálja (life story). Pászka, 2010:330-340

A vizsgálat a nemek megváltozott szerepvállalásából indult ki, amely körvonalazni látszott a hagyományostól eltérő női típus kialakulását, és azzal párhuzamosan a napjainkban aktív korú magyar nők társadalmi és magánéleti szerepének, valamint mentalitásbeli változásainak okaira és következményeire keresett választ. Legizgalmasabb a megváltozott női viselkedésformának, jellegében a férfi és a női mentalitás átmenetének vizsgálata, melyben a nők mentalitása a hagyományosan elfogadott férfias jelleg felé tolódott. Az alábbiakban törekedtem az összefoglaló eredmények közlésére; az idézett részletek minden esetben egy- egy hosszabb életinterjú kiemelt szakaszai; Az életkor az interjú felvételének idejére nézve releváns adat. Legtöbbször fedőnevet választottak, amelynek megválasztása is egyéni jellegzetességekre utalt.

Részletek az interjúkból

Kék Boszi: *„Ha megcsinálom magam, megspóroltam volna egy csomó bosszúságot”.*

Kék Boszi 35 éves, értékesítési vezető. *„Jó állás, jó anyagi körülmények, és egy jól sikerült gyerek”* – ez karrierjének összefoglalója. Munkahelyén vezető szerepet tölt be, ami miatt férfikollégáival gyakori konfliktusai támadnak. *„A nők bármilyen okosak, [közülük] csak kevesen tudtak megharcolni a jogaikért és az igazi elismertségért.”* A sikert fontosnak tartja, de nem helyezi a családalapítás és a gyermeknevelés elé. Kék Boszi önállóságának talán legerősebb megnyilvánulása az a kijelentés, hogy az esetleges egészségügyi problémákon kívül nincs olyan, amit ne tudna egyedül megoldani. Elméletben *„unalmas, boldog életre”* vágyik. *„Persze nem árt, ha más területen is teljes...”* – teszi hozzá elgondolkodva.

„Ha a beosztottjaim közül valaki hibát követ el, először mérlegelek, mekkora a hiba és hogyan javítható, majd elmagyarázom az illetőnek és megkérem, hogy javítsa ki. Ezt sokszor nehéz elérni, mert az előítéletek miatt hátrányban vannak a nők szinte minden területen. Tízszereesen meg kellett harcolnom azért, hogy respektáljanak, míg azoknak a férfiaknak, akik nálam gyengébb képességűek és munkabírásúak voltak, ez alaphelyzetből kijárt.”

Cicamaszat: *„Csak tudás és intelligencia az érvényesülés alapja.”*

Cicamaszat 32 éves, két gyermeket nevelő nő. Foglalkozása gyógyszerész. Munkahelyén jelenlegi pozíciójában szeretné a legmagasabb szintet elérni, és a lehető legtöbb elismerést megkapni. Nem érzi hátrányát annak, hogy nő, inkább előnyeit sorolja a siker felé vezető úton: kommunikáció, empátia, munkabírás, külalak. *„Legfontosabb az önállóság és a*

szabadság.” Férje egészségi állapota miatt nem válik el, de a háttérben „szexualitáson alapuló baráti viszonyokat és párhuzamosan futó, alkalmi kapcsolatokat” folytat. Otthon a családfenntartó szerepét tölti be, ezért jelenlegi állásában a legfontosabb szempont a kedvező anyagiak. Rendhagyó családi- és párkapcsolati helyzetéből adódóan a dominancia mellett a kiemelten női szerepeket sem hanyagolhatja el.

„Gyerekkoromban a szüleim között pozícióharc volt, én az apámra hasonlítok. Nem bírom sem a vezető, sem a beosztott szerepet, ha lehet, a magam ura szeretek lenni. Ha nem tetszik, ahogy valaki dolgozik, és az érinti a munkámat, elmondom, hogy lett volna helyes, ha tetszik neki, ha nem. Munkakörömben talán a talpraesettség, ami sajátom. Szeretnék minél jobb anyagi körülményeket biztosítani a családomnak, hogy egyedül is magas színvonalon el tudjam tartani a gyermekeimet. Az egyetlen dolog, amit egyelőre nem tudok megoldani: nem vagyok – még – döntéshelyzetben a házasságomat illetően.”

Vera: „Sok vagyok. És mindig ez a baj.”

Vera 36 éves, vállalkozó, elvált. Kiterjedt baráti körrel rendelkezik, amelyet „talpraesett nők és valamilyen érdekességgel bíró férfiak” alkotnak. Szerinte, ha a nő a munkahelyén, és a magánéletében „nem békél meg” a kompromisszumokkal, kisebb esélyei vannak, mint a férfiaknak. „Előnye a nőiségnek talán az, hogy néha logikátlanul, macskasággal is elérhet eredményeket az ember lánya.” Egyetlen területként, ahol problémái akadnak, a párkapcsolatot jelölte meg. Barátként elfogadják, szeretik a férfiak, de közelebbi viszony kialakításakor bonyodalmak támadnak. „Egyes férfiaknak szexuális zavarai vannak, melynek oka a saját maguk állította korlátok, és a nagy bizonyítási láz egyéb területeken. És hát a rengeteg szeretetre képtelen, álszent nő.” Vera fő szempontja az életben, hogy úgy éljen, ahogy neki tetszik.

„A házasságomon utáni párkapcsolataim [általában] rövidek voltak, kb. 3-6 hónap. Elvárom, hogy meghódítsanak, de aki így közel kerül hozzám, azt viszont én szeretem megszerezni, vagyis átfordulok. Az unalmas viszonyoknak én vettem véget, amelyik érdekelt volna, ott mellőlem léptek le. A férfi legyen okos, bohém, mindenre képes, vidám, ragaszkodó, és legyen önálló gondolatvilága, valamint akarata. Szeretnék olyan kapcsolatban élni, amiben testi és a szellemi világom folyamatosan kielégül. Legbüszkébb a diplomámra és a válságkezelési bravúrjaimra vagyok, meg arra, hogy leugrottam egy 12 méteres vízesésbe.”

Four Roses: „*Ha a nő túlzottan kezdeményező, a férfi elveszti szerepét, és zavar támad...*”

Four Roses 38 éves könyvelő, egyedülálló. Egy fiúgyermeket nevel. Vállalkozásában a karrier elérése csak annyira fontos, hogy elegendő bevételt termeljen, de „*mellette a család is beleférjen a mindennapokba*”. Valójában nincs szüksége anyagi támaszra, egyéb segítségre, újabban mégis úgy véli, hogy „*rossz mindent egyedül intézni, kellene egy társ*”, aki nem versenytársnak tekinti, akitől intellektuális és lelki igényeinek kielégítését várhatja el. Bevallása szerint eddig azért nem sikerült rátalálnia, mert lekötötte a munkája, a gyereknevelés, de amikor mégis helyzetbe került, soha nem a megfelelő partnert választotta.

„Apadominanciájú családban nőttem fel. Apa a mintakép volt mindenképpen, de nem határozta meg az életemet, érzésem szerint. Nekem fontos, hogy érezzem a férfierőt magam mellett, hogy őszinte legyen, megbízható, szeressen, legyen humora, és hogy biztosítson stabil hátteret. A mai gondolkodó és sikeres nők olyanok, akikről a férfiak úgy tartják, megközelíthetetlenek... Illetve, hogy rájuk már nincs szükség mellettük.”

Kata: „*Szeretnék a fiaimból tökök pasasokat nevelni.*”

40 éves ügyvezető igazgató. Családi állapota: „*majdnem elvált*”. Három fiát egyedül neveli, a válási huzavona óta a gyerekek a férjéhez nem mehetnek. Ez problémát jelent, mert a kamasz fiúk lázadásait, a bennük ébredező férfi- és családfenntartó képét neki, anyaként kell kialakítania. Ezt jelölte meg legnehezebb feladatának. A karriert, gyermekeit egyedül nevelő nőtársaihoz hasonlóan, az önfenntartás miatt kiemelten fontosnak tartja, mert „*anyagi alap kell az élethez és a megalázottság elkerüléséhez.*” A problémák megoldását macskatermészettel és lazán kezeli, „*mindig akad, amit meg kell oldani, ami a múlté, az is mindig megoldódott.*” Leginkább a nem anyagi értelemben mért biztonság hiányzik neki.

„Ha a nőt nem kötné le a családi élet, neki is ugyanolyan esélyei lennének, mint a férfiaknak. Én kihasználom, hogy nő vagyok, például, amikor kapcsolatot kell teremteni valakivel. A fiaimat próbálom terelgetni, a nagyobbikat rávettem, hogy folytassa az egyetemét. Most egy nálam kilenc évvel fiatalabb férfival járok. Nekem megfelelne, csak a körülmények miatt nem lehet tökéletes a kapcsolat. A fiaim nem nagyon szeretik, de mégis van körülöttük egy mintaadó férfi.”

Maris: „*Ha terhes lennék, megtartanám. Ha nem, úgy is jó.*”

38 éves, szellemi szabadfoglalkozású, hajadon. Egy táncszínház rendezője. Karrierje egyre inkább fontosabb a számára, egy idő óta vezetői munkakört tölt be. Kollégáival szemben eleinte nehezen tudta szétválasztani a barát-vezető, és az élettárs-vezető státusokat. Mindkét kapcsolati helyzetben nehéz volt kivívnia, hogy a munkában teljes értékű félként

elfogadják, de ma már szigorúan odafigyel a „színpadon kívüli szerepekre” is. Szakmájában nagyon erősen érzi a nemek közötti megkülönböztetést, „a nőnek a művészetben is sokkal többet kell teljesítenie az elismerésért, mint a férfinak.” A gyerekszülés a saját szavaival élve nem érdekli különösebben.

„Rendeztem tizenkét táncszínházi darabot, főiskolára járok, fordítok, igyekszem szellemi úton járni, de törődöm a testemmel is. Minden rendben, csak a párkapcsolatom megoldatlan. Állandóan olyanokkal akadok össze, akikről azt hiszem, erősek és férfiasak, aztán pár hónap után kiderül, hogy gyengék, pszichopáták, elmebajosok. Olykor randi, általában én keresem, szex, néha más program is, a vége felé csak szex. Aztán vége. Én normális, járósz kapcsolatot szeretnék, mindenki tegye a dolgát, de a találkozások kölcsönösségen alapuljanak, számíthassunk egymásra a bajban, a jót osszuk meg. Szeressük egymást. De velem a „válóok” mindig ugyanaz: sok vagyok nekik.”

Teca: „A férfiak rohannak, és nem adnak időt maguknak élni.”

Teca 39 éves, értékesítési menedzser, szabadúszó. Kialakult egzisztenciája, sikerei voltak a színészi pályán. Mellette teljes értékű magánéletet, családalapítást tervezett. Harmincas éveinek közepén egy lezárult szerelmi kapcsolat után úgy döntött, gyermeket szül. Kiválasztotta a megfelelő férfit, és egy év múlva megszületett a kislánya. Az apától semmiféle segítséget nem kért, azóta is csak ritkán találkoznak. Új helyzetében (gyermekét egyedül nevelő anyja) a nagyobb jövedelem reményében pályamódosításra kényszerült: sikeres termékmenedzser lett. Fiával az átlagosnál szorosabb anya-gyermek kapcsolat alakult ki, a gyermek túlérzékeny, önállótlán. A fiú mellett mindössze futó kapcsolatokat tarthat fenn, időben, energiában több alig férne az életébe.

„Egyetlen dolog bánt, hogy a klasszikus értelemben vett teljes családi élet megteremtését nem tudom elérni. Többnyire feminin lelkű férfiak választanak engem, nem én választom őket. Korábban csak szép embereket, mostanra alább adtam, mert szükségem lenne férfira, minden értelemben. Hiányzik a szex és az időnkénti tehermegosztás. A szexben irányító semmiképpen nem vagyok, de nem zárkózom el semmi olyasmiról, ami jelképezheti az uralást vagy befogadást. Valami baj lenne velem?”

Rose: „Mi nők, tulajdonképpen sok tekintetben eloroztuk a férfiak szerepét.”

Rose 43 éves könyvtáros, elvált. Azt mondja, a férfi-női szerepek váltogatását régóta észrevette magán, s felfigyelt erre munkahelyi és baráti kapcsolataiban is. A legnagyobb problémának azt látja, hogy „sokkal kevesebb férfi vett át női szerepeket, és ők is inkább kényszerből”, mint fordítva. A hagyományos elvárások szerint a nőnek kell engednie, de „a

túl sok kompromisszummal nemcsak a nő, hanem a férfi is önmagát veszíti el. Ez ellen tenni valamit viszont nehéz, egyszerűbb a rózsaszín Barbie-világban élni, [ahhoz]csak némi feromon-csapda kell.” Rose a részletek vizsgálata helyett egészében próbálja látni a férfi-női szerepek változását, és az ösztönök föléledő erejében reménykedik.

„Átalakultak az évszázadok óta megszokott szerepek. A többség talán csak ösztönösen érzi a változást, kevesebben vannak, akik tudatosan vélik így. Nehéz az ösztönös ego és az IQ között oda-vissza gyalogolni, holott csak összhangba kellene hozni a kettőt. Az elmúlt tizenöt év egészen más világlátást vetett fel. Én nagyon szívesen lennék "gyenge nő", ha valaki hajlandó lenne erős férfi lenni mellettem.”

Ilyen-nincs-több: *„Az egyik felem pasi, a másik nő.”*

30 éves nő, elvált értelmiségi. Számára az önmegvalósítás fontos cél, mégsem nevezi életcéljának, mert az, számára a mindennapi élet részét képezi. Munkahelyén a férfiak eleinte nehezen viselték, ha szakmai tudását más, praktikus megoldásokkal segítve gyorsabb és ügyesebb volt náluk, később azonban kénytelenek voltak elismerni eredményeit. Kifejezetten élvezzi, amikor olyan dolgokat old meg, amire mások szerint csak egy férfi képes. Az átlagnőknél talpraesettebbnek és életrevalóbbnak tartja magát, munkahelyén a férfiak szakmai feltékenysége mellett olykor a nőké miatt is támadnak kellemetlenségei. Képességeitől függetlenül *„a férfi-női szereposztást a hagyományos hierarchia, vagyis a férfidominanciának megfelelően”* képzei.

„Nekem volt egy pasim, aki elég butácska volt, de a többi, az csoda volt vele. Ő volt az egyetlen, aki értékelte, hogy én sok mindent sokkal jobban tudok nála. A mostani barátom IQ-ja 160 felett van, és azt gondolom, hogy egy primitív buta nővel nem érezné jól magát. A többiek? Talán az önértékük nem tudja elviselni, ha intelligenciát talál a nőben. Egyébként én értékelem, ha valaki okosabb nálam, és nem szégyellek tanulni tőle.”

Adél: *„A lámpa nem látja önmaga fényét. A méz nem érzi önmaga édességét.”*

Adél 44 éves mérnöktanár. Elvált, gyermeke nincs. Ifjúkorában sportolt, többszörös magyar bajnoki címig vitte. Erre és műszaki doktori címére a legbüszkébb. Családjukban édesapja volt a domináns, de édesanyja *„nagyon tudott hatni”* rá. Munkája saját bevallása szerint csak annyira fontos, hogy stabilitást és függetlenséget biztosítson, szerinte már a nők életében is az egyik legfontosabb, hogy: *„ne legyenek rászorulva másra”*. Adél szerint a férfiak sokkal inkább *„maradi gondolkodásúak”*, mint a nők és általában ragaszkodnak a

hagyományos férfi-nő szerepekhez, nyilvánosan odavannak például a filmekben látott tökéletes női mintákért, a valóságban viszont félnek az olyanoktól. Adél és Macskagyökér alább közölt interjúrészlete mintegy összefoglalás, mert szinte az összes, a célcsoport tagjaira jellemző jellegzetességet tartalmazza:

„Én nem akartam annyit „túrni”, mint az anyám az apámtól. Fiatalkoromban nem igazán élveztem, hogy nő vagyok, de most már magamra találtam, és tényleg jó nőnek lenni! Korábban a nálam „gyengébb” lelkületű, de valamilyen különleges tulajdonsággal, teljesítménnyel rendelkező férfiak vonzottak. Érdekeség, hogy az eszemmel vetek véget a kapcsolatoknak, amikor a szívem még szeretné folytatni – bár ’szenvet’. Szerettem volna szülni, de nem lett. Kivizsgáltak alaposan, okot nem találtak. Már lemondtam róla (a korom miatt), de pár éve még reménykedtem. Ma már olyan férfit keresek, aki „erősebb” nálam, stabil a hétköznapi életben, mégis tud gyöngéd, kedves lenni (hasonló hozzám). Amit tehetünk - mi, normális, csinos és gondolkodó nők - hogy a nőiségünket a szó igazi értelmében megőrizzük, és kellően intelligens férfiakkal állunk csak szóba. Minden szomorúság ellenére, amit a férfiak eddig okoztak nekem, még mindig őket szeretem. Tényleg nagyon unalmas lenne nélkülük...”

Macskagyökér: „Van egy macskám, de nem velem él.”

33 éves jogász, újságíró, elvált, egyedülálló.

„Céлом az önmegvalósítás, másodsorban (majd) a családom ellátása, gyerek, férj stb. Az önmegvalósítás számomra nemcsak a munkában való kiteljesedést jelenti, ugyanolyan fontosak az emberi kapcsolatok, a párkapcsolat, gyerek, család, barátok... Legbüszkébb a munkahelyi vagy egyéb önálló, kreatív teljesítményeimre vagyok. Ha lett volna kiemelkedő teljesítményem a családi életben, arra is büszke lennék. Bár ezeket a dolgokat nem is lehet teljesítményként mérni. A karrier szerintem csak a magánélet után következhet, de önmagában egyik terület sem elég. De azért fontosabb a magánélet, de mégsem lennék boldog, ha közbe, mondjuk, munkánélküli lennék. Hááát, a munkában inkább női feltékenységgel találkoztam... De a konfliktus kifejezés azért erős ezekre az esetekre. A férfiakkal inkább a magánéletben van probléma. Néha úgy érzem, hogy más vagyok, mint a többi nő. Az átlagnál erősebb az intellektuális oldalam. És talán az átlagnál kevésbé vagyok házias. A sikereimet fenntartásokkal fogadják a férfiak. Azt érzem, hogy túl sok vagyok a számukra, vagyis okosabb, műveltebb, határozottabb, ügyesebb valamiben, és a férfiak kitérnek, ha rájönnek arra, hogy túlnőhetek rajtuk. Pedig néha szükségem van a segítségre! Az egyetlen terület, ahol bizonytalan vagyok: igazodás a konvencionális női szerephez. A segítőkészség, biztonság, befogadás női tulajdonságok, ezzel szemben én jobb vagyok az önállóságban és a nyitottságban. Ezek nem annyira elismertek női feladatként. Mellesleg azt gondolom, a nőies tulajdonságokat is erősíteni kéne magamban... A férfiakkal eleinte jó a viszony, de később tartani kezdenek tőlem. Jelenleg egyedülálló vagyok. Egy férfitől elvárom, hogy meghódítson. Nagyon ritkán találok magamhoz illőt. A férfitől azt várom, hogy legyen intelligens, kommunikatív, humoros, pozitív életszemléletű, szenvedélyes, jóképű és sportos alkatú. Klasszikus értelemben vett családra van szükségem, de valahogy soha nem kerülök ilyen helyzetbe. Eddig azért

nem lett gyerekem, mert nem találtam megfelelő apukát. Nálunk otthon édesanyám konkrétan nem nevelt semmilyen szerepre. Apám volt a domináns, ezt elfogadtam, anyám pedig tiszteletben tartotta. Én egyenrangú partnerekkel (apa-anyá) képzelem a saját családomat. Nem lesz könnyű, mert a mai nő önállóságra képes, határozott elképzelésekkel rendelkező, a férfiakkal önmagát egyenrangúnak tekintő, aki el is várja, hogy egyenrangúként kezeljék. A barátnőim is mind ilyenek.”

Következtetések

A mentalitásbéli átrendeződés nemcsak a sztereotipikus női-, hanem a férfi-attribútumok körében is tapasztalható volt. Utóbbiak változása lassabb, mivel nem hordoznak egymással oly mértékben ellentétes tartalmakat, mint a női attribútumok. A férfiak női sztereotípiát tartalmazó új tulajdonságjegyei alig kimondhatók, és leginkább ironikus formában jelennek meg. Például a közbeszédben előforduló, egyik leggyakrabban hangoztatott sztereotípiá, a „szőke nőség” beférközött a maszkulin világ értékrendjébe, s a férfiak olykor gondolkodás nélkül *leszőkézik* a hibát hibára halmozó vagy butaságokat kérdező férfitársaikat. A szövegekben nyelvi markerek eltérnek az eddigi férfi- és női tulajdonságok megkülönböztetésétől. A tradicionális szokásrendszer korábbi irányelvei biztonságot jelentettek, és normatív szabályaikkal leegyszerűsítették a mintakövetést. Az idézett kollokációk viszont jelzik, hogy a modern nőkép új attribútumai jelentek meg, és leginkább a férfisztereotípiák átvételét mutatják. A köznyelvben megtalálható, korábban használatos szóösszetételek és azokhoz tartalmilag kapcsolódó tradicionális elvárások jó része nemileg semlegessé vált. Értelmezési tartománya mindkét nemre vonatkozhat, ami pszicholingvisztikai szempontból a férfi és női mentalitás egymáshoz közeledését jelzi. A társadalmi nemi szerepek konvencionális határainak átlépése folyamatban van, és a *csak férfias* és *csak nőies* személyiségjegyek idővel teljesen eltűnhetnek. A köznyelvben föllelhető szókapcsolatok idővel nemi sztereotípiákká válnak/ váltak, és újradefiniálják a társadalmi nemi szerepeket. Férfi és nő, kvalifikációjában megváltozott szerephez jut.

A megállapítások az idézett vizsgálatban felvett interjúkban is fellelhetők. A kollokációk és gender markerek a társadalmi nemi szerepek változása nyomán létrejött megváltozott mentalitást mutatták. A válaszadók normatív elképzeléseiben többnyire a régi elemekhez igazodtak, jelenlegi élethelyzetük azonban új viselkedésformákat generált, amelyek az önmeghatározásra, de a másik nemmel begyakorolt viszonyra is hatással voltak. Néhány példa az interjúkban elhangzott, megváltozott szókapcsolatokra, és a régi/új sztereotípiákra:²⁷⁷

---

²⁷⁷ Horváth J. B. 2008

- férfias nő – nőies férfi
- elnőiesedett férfiak – elférfiasodott nők
- határozott nő – visszahúzódó férfi
- képzett nő – tanulatlan férfi
- karrierista nő – családepítő férfi
- céltudatos nő – akaratgyenge férfi
- a nő mint családfő – a férfi mint családtag
- pénzkereső nő – eltartott férfi
- kemény nő – puhány férfi
- okos nő – buta férfi
- szőke nő – szőke férfi (stb.)

A korábbi sztereotípiák közül több, a nemekhez kapcsolódó, pozitív jelentésű szóösszetételből napjainkra több uniszexualizálódott, vagyis nőkre és férfiakra egyaránt értendő. Például:

- eszes
- intelligens
- tanult
- tehetséges
- magabiztos
- sikeres
- öntudatos
- ambiciózus
- határozott (stb.)

In summum

A terepmunka a fiatalkortól az aktív felnőtt korig kísérte végig a kortárs nőket; a nevelkedést, a munkába állást, a párkapcsolati és családalapítási szokásokat, valamint a karrierlehetőségeket vizsgálva – két utóbbit hangsúlyozottan. A hipotézis az volt, hogy a női mentalitás változását társadalmi, gazdasági jelenségek okozták, és az azokhoz alkalmazkodást a hagyományok megtartása sok esetben akadályozza. A leírások napjaink korrajzát adják, és bennük a mai nők helyzete, sikerei, kudarcai jelennek meg. A célcsoport tagjai önmaguk értékelték életútjukat, és annak kísérő jelenségeit a közéletben és a magánéletben. A válaszokat általános társadalmi konzekvenciák befolyásolták, ezért egy időben voltak jelen a régi reflexek és az új formák: a követett és levetni szándékozott sztereotípiák, valamint az újonnan kialakult

viselkedési minták. A kutatás négy éve alatt érzékelhető változás történt a válaszadók mentalitásában. A kezdeti időkben még világosan elhatárolódott három kategória: azoké, akik szinte egyáltalán nem érzékelték a női viselkedésformák megváltozását, azoké, akik érzékelték, de azonosulni nem minden területen tudtak vele, és azoké, akik szinte heuréka-élménnyel ismertek önmagukra. Mára azonban már összemosódtak a határok, és szinte kivétel nélkül minden megkérdezett történetében megtalálhatók voltak a mentalitásváltozás jegyei. Olyanokat már csak elvétve lehetett találni, akik teljesen elzárkóztak volna a jelenségtől (nem úgy, mint korábban), viszont, akik korábban egyértelműen magukra ismertek, mára mintegy belenőttek annak kezelésébe, és sok területen kész stratégiával rendelkeznek az új szerep kezelésére. A válaszokból kiszűrhető volt, hogy a mai nőknek a társadalomban elfoglalt új pozíciója – önállósodás, szuverén döntéshelyzetek, önfenntartás – megváltozott viselkedésformákat teremtett a társas kapcsolatokban. A változó korezmék jócskán befolyásolták az individuum fejlődését, a gazdasági hatások, az emancipált nőkép megjelenése és a közéleti divatok elegye formálta a gondolkodásmódot, de lényegi változás a tradíciók erőteljes jelenléte miatt csak lassanként mutatkozott. A válaszokon keresztül behatárolható azon megváltozott női viselkedés- és gondolkodásmód, melyben a nők mentalitása a hagyományosan elfogadott férfias jelleg irányába tolódott, miközben a tradicionális jellegzetességeket is megtartva a *köztes* mentalitás állapotába érkezett.

V. fejezet

XXI. SZÁZADI NŐTÍPUS

A nemek köztes mentalitása, az intermentalitás

Az előző fejezetben részletezett kutatási eredmények alátámasztották, hogy a XXI. századra, a nők feladatává vált a többes szerepkörben megfelelés. A változás hatással volt a társadalmi nemi pozíciókra is; a nő mint versenytárs lépett színre. A közélet és a családi élet szétvált egymástól, de csak annyira, hogy az addigi háttérszereplők (nők) a nyilvánosság elé léptek, viszont az eredetileg is közéleti szerepet gyakorlók (férfiak) alig léptek a tradicionálisan nőies szerepköröket végzők sorába.

Az intermentalitás (IM)

Az *anya-háziasszony-partner-dolgozó* prioritás az ezredfordulóra tartósan megfordulni látszik, s a biológiai determináltságra alapozott társadalmi különbségek eltörlését sugallja. Korábban a nemi szerepek között a férfias és a nőies sztereotípiák elkülönítve futottak, az anya és az apa feladatköre és státusa elvált egymástól. Az új szerepeknek a nők csak életstílusuk, gondolkodásuk megváltoztatásával tudtak megfelelni. A létfenntartás gyakorlati fogalma átalakult, amelynek teljesítése újabb technikákat követelt. Leginkább a nők részére, mivel a közéleti megnyilvánulást, a képzettséget, gyakorlatot, és az érvényesülést alig néhány évtizede gyakorolhatták. A mentalitásváltozás hatására a tradicionális női szerepek háttérbe szorultak, és a sztereotip férfiszerepek követése az érvényesülés érdekében felértékelődött.

A női- és férfi princípium átértékelése sarkalatos pontja volt a nemi szerepek megváltozásának, mivel addig szinte minden diszciplína, jelentős kérdéskör, és eszme (pl. történetírás, etika, államrendszer, stb.) az évezredes nemi reflexekre épült. A nő számára hátrányos nemi hierarchiában élesen elválasztották egymástól a férfi és női tulajdonságjegyeket. A női és férfi feladatok átvételével viszont a nemi szerepkörök elemei új alapokra helyeződtek, ami a társadalom felépítésére is hat. A kevert társadalmi nemi szerepek új mentalitásformákat hoztak létre, amelyek önmagukban lehetnek férfiasak, és nőiesek. A vizsgálati eredmények elemzésekor konstruálhatóvá vált egy *munka-definíció*, amely a nemek mentalitásváltozására utalt. A szerint: a köztes mentalitás olyan törvényszerűen bekövetkezett jellegzetesség, ami a nőknek a férfiakkal egyenjogúvá válási törekvése, ill. az önállósodás, önfenntartás révén alakulhatott ki. Jellegzetesség abban az értelemben, hogy a nők mentális

képességeinek fokozatos felszínre kerülése, a képzettség és a közéletben részvétel lehetőségének elnyerése, az érvényesüléshez szükséges tulajdonságok átvételét kívánja meg a nőktől.

A köztes- vagy intermentalitás körülírásához először szükséges más olyan, ahhoz hasonló tartalmú vagy irányultságú kategóriák ismertetése, amelyek tárgya a nemek megváltozott mentalitása, attitűdje, habitusa, azon belül a férfi- és a női szerepek, viselkedésmódok közötti átmenet meghatározása. Az alábbiakban olyan elméletek, irányzatok, kutatási megállapítások következnek, amelyek a sztereotípiáktól eltérő aspektusokat tartalmaznak, és a nemek mentalitásának változására utalnak. Egyes helyeken az állítás mellett/révén kiderül, *mi nem* az intermentalitás. A fejezetben először a társadalmi struktúrákra ható elgondolások jelennek meg: Hofstede nőies és férfias társadalma; Hochschild tradicionális-egalitárius- és transitional szerepalkotási típusai; Connell hegemon maszkulinitás-elmélete. A második fejezetrészen az egyén habitusával, attitűdjével kapcsolatos gender-change, vagyis a fontosabb társadalmi nemi szerepváltoztatás-konstrukciók és azok kritikái következnek: androgínia, transgender, doing gender.

A nőies és a férfias társadalom

A napjainkban is uralkodó androcentrikus társadalomstruktúrák mellett létezik olyan megközelítési mód, amely a sztereotip társadalmi nemi szerepek és elvárások figyelembevételével a társadalom-felfogást egyenrangú minősítéssel (tényként) férfias vagy nőies kategóriába sorolja. Eszerint az egyén a tradicionálisan elfogadott társadalmi nemi szerepét akár azzal ellentétes jellegű társadalomszemlélet közepette gyakorolja, vagyis a nőies típusú társadalomban a férfiak, a férfias jellegű társadalomban a nők igazodnak viselkedésükkel az ellenkező nem mentalitásához. Geert Hofstede nyolcvanas évekbeli, interkulturális kutatásában arra a kérdésre keresett választ, hogy adott társadalomban milyen jellemvonások uralkodnak a nemzeti kultúrában, s azok mennyire befolyásolják a szervezeti kultúrát, és az egyéni viselkedésformákat. Célja egységes kultúraelemzési szempontrendszer kialakítása volt. Kiindulópontnak vette, hogy minden nemzetnek létezik domináns mentális programja, amit a társadalom nagy része elfogad. A sok ezer kérdőíven adott válasz alapján a nemzeti értékrend- különbségek négy egymástól elkülönülő indexét állította fel.²⁷⁸

---

²⁷⁸ Hofstede 1980, 1991, 2001

1. hatalmi távolság
2. bizonytalanságkerülés
3. individualizmus – kollektívizmus
4. férfiasság – nőiesség

A *hatalmi távolság-index* a hatalomgyakorlás módját, és az ahhoz kapcsolódó magatartásformákat mutatja, ami a társadalom tagjainak egymástól függőségét jelzi.

A *bizonytalanságkerülés-index* a bizonytalanságkerülést és a változások iránti nyitottságot mutatja, a szabályalkotás mértékét, és a kockázatvállalást.

Az *individualizmus-kollektívizmus-index* az egyéni és a csoportos cselekvéssel szemben/mellett megjelenő társadalmi toleranciát vagy elutasítást mutatja.

A *férfiasság – nőiesség-index* a nemi szerepekben jelentkező különbségekre utal.

Hofstede szerint, mivel minden társadalomban jelen vannak csak az egyik vagy csak a másik nemre jellemző viselkedésformák, azokon keresztül a nemzeti kultúra jellegére is lehet következtetni. Eszerint a társadalom lehet a nemekhez kapcsolódó területeken magabiztos vagy szerény, követelhet tagjaitól rámenősséget vagy megértést. Hofstede maszkulinnak tartja azt a társadalmat, ahol a siker elsődleges fokmérője az anyagi siker, ahol a férfiak kemények, a nők háttérbe vonulók, és inkább az életminőségre koncentrálnak. Feminin az a nemzeti kultúra, amelyben a férfiak és a nők is szerények, gyöngédek, és inkább az életminőség érdekli őket; vagyis a tradicionálisan női attitűdnek megfelelő tulajdonságok dominálnak.

Hofstede indexeiben arra következtetett, hogy az értékrendbeli különbségek az egyén sajátos tulajdonságaiban, személyes szinten is jelen vannak. Összehasonlítási alapot képeznek a *mentális programok*, melyek háttérben önkéntelenül a tradicionális férfi és női viselkedésformákat sejtjük. Hofstede dimenzióképe a férfi- női mentalitás néhány gyakorlati jellemzőjével:

Férfiasság	Nőiesség
ambiciózus, kiválóságra törekszik	életünket mások szolgálatában töltjük
polarizálás	konszenzuskereső
azért élünk, hogy dolgozzunk	azért dolgozunk, hogy éljünk
az a szép, ami nagy és gyors	az a szép, ami kicsi és lassú
a győztes dicsőítése	szánjuk a szenvedőt

Hofstede elméletének a női mentalitás változására vonatkozó passzusa az egyirányú és a kölcsönös függőség kérdése, amit aszerint vizsgált, hogy a kultúrkörök tagjai miként alkalmazkodnak a kialakult nemi szerepekhez. A társadalomban örökösen jelenlévő alá- és fölérendelt pozíció, a hierarchia eltérő szintjein létező egyének távolsága, a társadalom kevesebb hatalommal rendelkező tagjainak belenyugvása vagy ellenkezése mind- mind a nemi szerepekre is vonatkozó körülmény. A maszkulin társadalmakban valószínűleg a nők között is több olyan siker-centrikus egyén található, aki az *azért élünk, hogy dolgozzunk* elvet követi, mint az *azért dolgozunk, hogy éljünk* elvet követő feminin társadalmakban. Ugyanakkor a feminin társadalmakban több olyan férfi lehet, aki nőies tulajdonságokat kénytelen felvenni ahhoz, hogy boldoguljon, mint a maszkulin társadalmakban. A hagyományos nőies és férfias mentalitás a társadalmi attitűdre is értendő: pl. a nő általában a *mi*, a férfi pedig az *én*. De hogy azt ki, milyen mértékben alkalmazza, az a társadalmi jelleg függvénye.²⁷⁹

Hofstede negyven országra kiterjedő vizsgálatát felhasználva, a nyolcvanas évek második felében magyar kutatók 2566 közép- és felsővezető bevonásával hasonló felmérést végeztek. Bakacsi és Takács az indexek közül kettőt használt (bizonytalanságkerülés- és hatalmi távolság), és az eredmények kis hatalmi távolságot és erős bizonytalanságkerülést jeleztek.²⁸⁰ Az összegzés szerint, a magyar társadalom a nyugatiakhoz hasonló individualista társadalmak közé sorolható, melyekben a tanulással és a versennyel egyre inkább az egyén önálló boldogulása helyeződik előtérbe. A közösség tagjai természetesnek veszik, hogy az emberek először a saját igényeiket próbálják kielégíteni, és azt tartják, hogy az egyéni döntések előrébb valók, mint a csoportosak. A mindenkor probléma megoldása a legjellemzőbb tulajdonságokat hívja elő a személyiségből, attól függetlenül, férfiról, vagy nőről van-e szó.

A dimenzióelméletet számos kritika érte, még az utóbbi években is. McSweeney kifogása volt, hogy Hofstede az egyes országokat kulturálisan homogén egységként, nemzethatárok meghúzásával kezelte.²⁸¹ A másik kifogás, hogy az általa meghatározott négy

---

²⁷⁹ Hofstede, 2001; Nagl-Docekal, 2006:191-195

²⁸⁰ Bakacsi Gyula – Takács Sándor 1998/2

²⁸¹ McSweeney, 2002

index kevés egy teljes kultúra jellemzésére.²⁸² Triandis például a dimenziókat a munka területéhez kapcsolt egységeknek tekintette, és kételkedett abban, hogy valós nemzeti jelleget tükröznének, és a társadalom egészére kivetíthetők.²⁸³ Hofstede módszertana viszont a kritikus hangok ellenére napjainkban is elfogadott, és a nemzetközi tudományos körökben használatos.²⁸⁴

Szerepalakítási ideáltípusok

A nemek köztes mentalitásának meghatározásához figyelemre méltó az egykori amerikai kutatás, amelynek eredményei szintén a nők többes szerepkörét mutatta ki. Arlie L. Hochschild a nemi szerepekkel kapcsolatos viselkedésformákat vizsgálta a családi munkamegosztás szokásrendszerében.²⁸⁵ Kutatásában amerikai párokat vizsgált, s arról kérdezte őket, hogy az együttélés során miként osztják meg egymás között a feladatokat. Hochschild kimutatta, hogy a munkásosztálybeli családokban jobbra a tradicionális nemi szerepek szerint végzik a háztartási munkát. A családi problémák első sorban anyagi természetűek, vagy a másik munkájának alulbecsüléséből fakadnak. A középosztálybeli párok úgy nyilatkoztak, hogy nagyjából azonos arányban osztják el a feladatokat. Családi életükben viták többnyire a fizetett segítség, ill. a saját karrierépítés körüli problémákból vagy azok hiányából adódik. Utóbbiak esetében Hochschild leszögezte, hogy a nyilatkozók részéről mindössze vélelem az egyenlő arányú munkamegosztás. A valóságban a nők sokkal többet vállalnak magukra az otthoni feladatok közül, és helyzetük könnyítése helyett olyan *szuperanyává* válnak, aki minden területen igyekszik megállni a helyét.

Hewlett néhány évvel később, vizsgálatában szintén a munkavégzésre fókuszált, amikor több pontjában megismételte Hochschild kutatását.²⁸⁶ Megfigyelte, hogy minél sikeresebb egy magasan képzett nő, annál több munkaórát dolgozik, amely a családon belül feszültségekhez vezet. A nők sok esetben a munka és a magánélet összeegyeztetésére alkalmas munkahelyet keresnek, ami a karrierépítés kizárását jelentheti számukra. A másik megoldás, hogy végleg szakítanak a karrier lehetőségével, vagy harmadik megoldásként az otthoni munka csökkentése mellett döntenek. Figyelemreméltó eredmény volt még, hogy az

---

²⁸² Jones, 2007

²⁸³ Triandis, 1982

²⁸⁴ Sommer és Haug 2009

²⁸⁵ Hochschild 2012 [1989]:16-17

²⁸⁶ Hewlett, 2003, 2007

alacsonyabban képzett nőket frusztrálja a háztartás elhanyagolása, a magasabban képzettek viszont nem törődnek vele, vagy fizetett alkalmazottal végeztetik el.²⁸⁷

Hochschild a kutatás eredményeképpen három szerepalakítási ideáltípust különböztetett meg:²⁸⁸

1. tradicionális típus: a férfi a pénzkereső külsős munkákat végzi, a nő a családon belüli belsős munkákat végzi
2. egalitáriánus típus: a férfiak és a nők azonos szférában, azonos arányban tevékenykednek, és azonos hatalommal rendelkeznek
3. transitional, átmeneti típus: nem pontosan az első kettő között, a felezőponton elhelyezkedő típus, mert a nő, munka mellett a család ellátását is végzi, mintegy segíti a férfi pénzkereső tevékenységét (leggyakoribb megoldás).

Hochschild ideáltípusai jelezték, hogy a családokban a tradicionális feladatelosztás mellett megjelentek attól eltérő konstrukciók is. A férfi- és női szerepek átfedését a családok működésképeségének feltételeként ábrázolta, amely a legtöbb esetben a nő pluszmunkájával jár. A férfiak egyik esetben sem vállaltak többet, mint korábban, vagyis nem vettek át nőies szerepköröket. Hochschild szerint a közösség a nők többes szerepvállalása nélkül nem működne, vagy azok elhagyásakor a nő nem felelne meg a társadalmilag meghatározott női sztereotípiá-elvárásoknak.²⁸⁹

Hegemonia és maszkulinitás

A társadalmi nemi tradíciók szilárdságát mutatja a következő elmélet, amely ugyan egyfajta relativizálásra törekszik, keretei azonban a klasszikus patriarchátus szabályrendszerének megfelelő nemi hierarchián belül maradnak. Robert Connell a gender fogalmát másképp értelmezők táborából való, és a férfiasság relativizálását az ún. „hegemon maszkulinitás” fogalmával vezette le.²⁹⁰ Az elmélet ismertetése előtt vissza kell kanyarodnunk

---

²⁸⁷ Hewlett, 2003. Hochschild, 2012 [1989]

²⁸⁸ Hochschild, 2012 [1989]: 15-16

²⁸⁹ Hasonló kutatási eredményre jutott még Nyugat-Európában: Tomlinson-Durbin, 2010:255-270); Knudsen, 2009:252-269; Storvik-Schøne, 2008:729-755 (stb.); miszerint a háztartási munka partnerek közötti megosztása vagy a fizetett segítség nagymértékben csökkenthetné a munkaképességgel és a nők egyéni kapacitásával kapcsolatos negatív megítélést. Megjegyzendő, hogy közülük többen a gender mainstream-vonalat tartva a nemek biológiai különbségét ignorálnák (pl. Hakim, 2000:52-61).

²⁹⁰ Connell, 1996

a gender meghatározásokhoz. Connell teóriájában kiindulópontnak tekinthető az alábbi, szintén általa leírt passzus, amelyben a társadalmi nem kialakulásának módjáról írt:²⁹¹

a./ a társadalmi nem külsődleges tényezők (társadalmi berendezkedés) vagy örök érvényű, lényegi társadalmi sajátosságok következménye

b./ a lényegi társadalmi sajátosságok közül a szokások rendszere vagy a hatalom léte termeli ki a társadalmi nemi különbségeket

c./ a hatalom szerepének elsődlegessége esetén a hatalom apriorisztikus természetű a társadalmi gyakorlattal szemben vagy a gyakorlat eredménye

Connell *örökérvényű, lényegi szokásokat* említett, amelyek létét tényként kezelte, majd folytatta azzal, hogy szerinte a hatalom léte termeli ki a társadalmi különbségeket. Ehhez kapcsolódó a hegemon maszkulinitás elmélete, amelynek lényege, hogy a nemi szerepeket a nemek közötti hatalmi viszonylatokra épülő fogalomrendszer határozza meg.²⁹² Úgy vélem, kritikai szempontból ez azt jelenti, hogy a korábbi tradicionális nemi szerepekhez képest (uralom, hatalmi struktúrák) Connell rendszerében nem engedélyezett férfi-női szerepek szabadon megválasztása, netán megcserélődése. Connell a későbbiekben finomította, egyszersmind súlyosbította saját, arisztotelészi gender-felfogását, amikor olyan új, relativizált kategóriarendszer létrehozásáról beszélt, amelyben nemcsak maszkulinitások és feminitások külön értelmezendők, hanem a maszkulinitás megerősítése és pluralizálása is jelen van.

Az elgondolás kritikusai a nők és férfiak közötti valamennyi viszonylatban megjelenő férfihatalom *globális* dominanciáját utasították el.²⁹³ Whitehead szerint a hegemon maszkulinitás nyomatékosítja a férfidominanciát, amellyel kizárja a férfiuralom megszűnésének lehetőségét, valamint, hogy a különbözőség és ellenállás feltárása helyett rögzített struktúraként kezeli a férfiak fölényét.²⁹⁴ Connell végül a kritikák hatására továbbformálta elméletét:²⁹⁵

---

²⁹¹ Connell, 1996:46-60

²⁹² Connell, 1987

²⁹³ Demetrakis Z Demetriou, 2009, Stephen M. Whitehead, 2009 (stb.)

²⁹⁴ Whitehead 2009:97-99

²⁹⁵ Connell 1995:77

„[A hegemon maszkulinitást a] dzsenderviszonylatok [olyan] konfigurációjaként határozhatjuk meg, mely a patriarchátus legitimizációjának problémájával kapcsolatos aktuálisan elfogadott választ testesíti meg azáltal, hogy garantálja a férfiuralmi, ill. a nő alárendelt pozícióját (vagy legalábbis e garanciát elfogadhatóvá teszi).”

Connell társadalmi nemről alkotott véleménye és a maszkulinitás- elmélet belesimul az un. *men's studies* vonulatába. Az andro-domináns evidencia viszont úgy tűnik, nem igényel megerősítést kiváltságosai számára, és a *men's studies* nem fejlődött ki olyan mértékben, mint a számos útkereséssel fejlődő gender studies. A férfielméletek megjelenése viszont, legyenek azok bármilyenek, egyértelműen jelzik, hogy a nők változása mellett a férfiak változása is jelenlévő.

A köztes mentalitás ebben a közegben alig, ill. olyan maszkulin keretek között értelmezhető, amely csak maszkulin érdekek mentén hajlandó annak teret engedni. Újból a gender-felfogásokra utalva, a társadalmi nem fogalomköre mára egy férfiak által, mesterségesen bevezetett – *politikailag korrekt* – kifejezésre épülve nyeri el létjogosultságát, és szinonimájává vált a nem/nemiség/sex kifejezéseknek. A nők, észlelve, hogy a férfi- és női szerepek összemosódásában már nincs visszaút, ekképpen vélekedtek róla:²⁹⁶

„A társadalmi nem kifejezés legegyszerűbb használatában szinonimája a 'nő' szónak. [...] A 'nők' [kifejezés] helyettesítőjeként jelenti azt is, hogy a nőkről szóló információk egyben információk a férfiakról, hogy az egyik nem vizsgálata magában foglalja a másik nemet. Ez a használat azt hangsúlyozza, hogy a nők világa része a férfiak világának, abban és az által jött létre. Ugyanakkor elveti a különálló szférák mint értelmezési eszközök gondolatát, fenntartva, hogy a nők elszigetelt vizsgálata állandósítaná azt a tévhitet, amely szerint az egyik nem tapasztalatai nem vagy csak elenyésző mértékben kapcsolódnak a másik nem tapasztalataihoz.”

Ezt a megállapítást azért tartom fontosnak itt közölni, mert például a gender különböző, sok esetben aktivista irányzatai – noha csak apró szeletét képezik a társadalmi nem kategorizálásának –, végül a gender *egészére* vonatkozó, sok esetben negatív kritikát váltanak ki. Eközben az eredeti feminista cél, a nők általános, született, és autonóm egyenjogúságának elérése háttérbe szorul.²⁹⁷

---

²⁹⁶ Scott, 2001:130

²⁹⁷ A Magyar Munka Törvénykönyvében kikötöttek szerint I: 70/A. §(2) megalkotott azesélyegyenlőségi tervnek tartalmaznia kell a munkáltatóval munkaviszonyban álló, hátrányos helyzetű munkavállalói csoportok, így különösen
a) a nők,

Relativizált nemi micsodák

A transzgender

A fejezet rész a gender-elméletek radikális irányzataira tér ki, azokra, amelyek oly módon próbálkoznak az egyén identitásának megváltoztatással, hogy a született, biológiai nemmel szembeállítják a társadalmi nemet. Ez esetben nem a biológiailag transz-neműekről (transzszexuális, interszexuális stb.) lesz szó, hanem a választott, vagyis a társadalmi nemi értelemben vett transz-neműség, és az ahhoz kapcsolódó ideológiák taglalása következik. Az 1990-es években kialakult társadalmi konstrukció, a transzgender vagy transzneműség fogalma, a posztstrukturalista filozófia szülöttje volt. A fogalom sokféle értelmezéssel társult, köztük szubverzívnek ítélt elméletekkel.²⁹⁸ Ilyen például a heteroszexualitást túlhaladott moralitásként kezelő, és vele szemben a változtatható nemi identitás elfogadásának hirdetése, továbbá a *biológiai nem* és a *megélt nem* közötti választás attitűdként kezelése. A transzgender terjedése jelentősnek mondható, újonnan alakuló szervezetek, kiadványok, és internetes portálok adnak hírt a szerteágazó elképzelésekről. Például (részlet):²⁹⁹

Több-neműek: több mint egy nemi identitással rendelkezők (férfi, nő vagy egyéb) – amely változhat. Pl. kétnemű (bigender), három-nemű (trigender), több nemű (polygender)

Nem nélküliek: nem rendelkeznek nemi identitással, vagy nem érzik magukat semmilyen neműnek. Pl. nemtelen (agender), nem-semleges (gender neutral)

Változó gender: különböző időszakokban különböző nemi identitás. Pl. változó nem (gender fluid)

Harmadik nem (third gender): a férfi és a női identitástól különböző harmadik nemi identitás. Pl. nemek közötti, köztes nemű, a két bináris identitás (férfi és nő) között.

---

b) a negyven évnél idősebb munkavállalók,

c) a romák,

d) a fogyatékos személyek, valamint

e) a két vagy több, tíz éven aluli gyermeket nevelő munkavállalók vagy tíz éven aluli gyermeket nevelő egyedülálló munkavállalók foglalkoztatási helyzetének - így különösen azok bérének, munkakörülményeinek, szakmai előmenetelének, képzésének, illetve a gyermekneveléssel és a szülői szereppel kapcsolatos kedvezményeinek - elemzését, valamint a munkáltatónak az esélyegyenlőség biztosítására vonatkozó, az adott évre megfogalmazott céljait és az azok eléréséhez szükséges eszközöket, így különösen a képzési, munkavédelmi, valamint a munkáltatónál rendszeresített, a foglalkoztatás feltételeit érintő bármely programokat. Forrás: TÁMOP/TIOP/Új Széchenyi Terv

²⁹⁸ Gressgård, 2010:13/5:512-550

²⁹⁹ Forrás (2017. március): <http://transvanilla.hu/genderqueer/genderqueer-identitasok>

Az elképzelések, bár szűk réteget érintenek, óriási vihart kavartak a mérsékeltebb gondolkodásúak körében. A konzervatív Kuby a született nemiség relativizálásáról beszélt, és felháborodva idézett a Hamburgi Egyetem tanulmányorozatából, amely felvázolta a legújabb modern gender- perspektívákat:³⁰⁰

„A gender- aktivisták célja 'a nemek egyértelműségének megszüntetése' [sic!] és 'egy képlékeny identitás kialakítása'. A transzgenderek a 'kétneműség merev normáját támadják'. Azt akarják, hogy jogilag ne a biológiai, hanem az önkényesen választott nem legyen érvényben, és ezt jegyezzék be a hivatalos iratokba.”

Kuby és követői³⁰¹ tiltakozásának fő oka, hogy attól tartottak, a transzneműek hivatalos elismerésével „a heteroszexualitástól való minden szexuális eltérés normálisnak és megengedettnek nyilvánítható.”³⁰²

A posztfeminista pártolók viszont saját nézőpontjukból tökéletes irányzatnak tartották, mivel az egyazon emberben létrejött férfias és nőies személyiségjegyek elegye szerintük előnyt ígér, és kiterjedt személyes szabadságot biztosít az önmegvalósításhoz. Konzervatív körökben viszont ezúttal is a nemiség relativizálásáról beszéltek.³⁰³ Továbbá az ellen tiltakoztak, hogy az óvodában és az iskolában elhagyják a szokásos szerepek gyakorlását (pl. anya a konyhában főz, apa autót szerel az udvaron), és az újfajta nevelést a tudatosan kreált újgeneráció kinevelésének tartották.³⁰⁴ Mások a transzgendert és kapcsolódó kategóriáját a teljes gender-iránnyal azonosították, és annak tudatos konstruáltságával és politikatartalommal telítődéséről beszéltek. Mascher:³⁰⁵

„Hallott már a szomatikus fundamentalistákról? Ezt a címkét ragasztják mindenkire, aki abból indul ki, hogy az emberiséget nők és férfiak alkotják, hogy csak nők és férfiak léteznek, nem pedig nemek sokasága. A szomatikus (szóma, görög szó, jelentése: test) fundamentalista, aki egyúttal keresztény is, azt hiszi, hogy Isten az embert nőnek és férfinak teremtette, és még nem fogta fel, hogy minden „gender”. Az angol nyelvű 'gender' kifejezés a szociális nemet jelenti, ellentétben a „sex”

---

³⁰⁰ Kuby, 2008:65-66

³⁰¹ Pl. Lee Mundy, Dominik Klenk, Konstantin Mascher stb.

³⁰² Kuby, 2008:uo

³⁰³ Kuby, 2008:17-51

³⁰⁴ Miközben ezt írom, a magyar tévéhíradóban éppen arról adnak hírt, hogy Obama, az USA elnöke rendeletben előírta, hogy az állami iskoláknak és közintézményeknek kötelezően lehetővé kell tenniük, hogy a nemüket megváltoztató amerikaiak ne a születésükkor bejegyzett nemük szerinti mosdót használhassák, hanem a választott nemük szerintit. Eddig tizenegy állam tiltakozott ellene (2016. máj. 26).

³⁰⁵ Mascher, in. Klenk, 2009:3

kifejezéssel, amin a biológiai nemet értjük. A gender tehát tágabb értelemben az érzett nemi identitást kifejező nemi szerep. A genderrel pedig éppenséggel jogok járnak, a gendert figyelembe kell venni a törvényekben, a szabályozásokban és a kulturális értékek alakításában. Ami pár évtizeddel ezelőtt csupán néhány tudós elméletében fogalmazódott meg, az időközben politikai programmá vált.”

A született nemi orientációjuktól eltérők így bekerülnek a nők csoportjába, s ilyenformán, a nőket újból egy különösen kezelt, szubszexualitású csoport *részeként* tartják számon, mely bármely ekvivalencia igyekezete ellenére sem lehet egyenértékű a férfiak csoportjával. A transzgender-hívók, noha többen tiltakoznak az ellen, hogy irányultságuk nem szexuális alapú, a legtöbb alkalommal testileg is kinyilvánítják identitásváltásukat (öltözködés, operációk stb.). Ilyen szempontból nem a mentalitás keveredéséről, hanem tradicionális férfias és nőies szerepkörök, és viselkedési sztereotípiák ideológiai átvételéről van szó, amely nem értékelhető köztes mentalitásként.

A hímnős, az androgün

A XXI. századi ember mentalitása valóban kevésbé hordoz magában tisztán feminin, és tisztán maszkulin jegyeket, és a mintakövetésről számos spirituális okfejtés is napvilágot látott. Az újfajta férfi- és női szerepkeveredést némely irányzat nem elhanyagolható párhuzammal, az androgínia címszó alatt tárgyalta. Az eredetmagyarázat a görög androgínia szóösszetétellel indult, miszerint (*andros* = *férfi*; *gyné* = *nő*), kvázi férfi és nő együtt, egyazon személyiségben egymás mellett létező. Az androgínia fogalma rendszeresen felbukkan a tudományban, és a közgondolkodást jelentősen befolyásoló divatparadigmákban (pl. ezotéria).³⁰⁶ Az androgün- allegória valójában a biológiai hímnősségre épül, mitológiai és ókori történetei szép példákat hoznak az egész kettéhasadásáról, és az egymás- keresésről. Erre építve, Alfermann például azt állította, hogy az egyenlőségelvű társadalmakban a nemi szerepek nem lehetnek kizárólagosak, és az ember mint mentális androgün, igénye szerint váltogathatja szociálpszichológiai szerepeit, miközben biológiai neme állandó marad.³⁰⁷ Így a nemi szerepek tradicionális határainak átlépésével, a férfias és nőies tulajdonságok egy adott személyiségben kapcsolódnak össze. A személyiségjegyek összeadódása szocializációs előnyökkel járhat, mert az egyén már nem csak férfi, vagy csak női szemmel látja a világot. Alfermann szerint a komplementer kombinációban, az androgíniában integrálódnak a férfias és a nőies vonások, és újszerű viselkedésformákat eredményeznek. Ugyanő feltételezte, hogy

---

³⁰⁶ Platón, 189a-193d; és C. G. Jung: Analitikus pszichológia

³⁰⁷ Alfermann, 1992

az újonnan kialakult attitűd mentes lesz a korábban, egyik vagy másik fél számára kötelezően előírt viselkedési formáktól.³⁰⁸

Az elmélethez mások is csatlakoztak. Kolbenschlag pl. úgy vélte, hogy az androgínia-konceptió segítheti a női öntudat kialakítását. Az afelé vezető út első lépéseként a női aktivitást, és alkotást határozta meg: *„Ha a nő nem dolgozik, nincs lehetősége arra, hogy felülemelkedjen a hétköznapi világán, és autonóm lényé váljon”*.³⁰⁹ Hangsúlyozta, hogy az aktivitás nem a férfiak melletti kiszolgáló- aktivitást jelenti, mint pl. titkárnő, beosztott, vagy feleség státusát, hanem teljes önállóságot kell elérnie a magánéleti kapcsolatokban is: *„Ahogy a nő öntudatára ébred egzisztenciális álmából és alárendeltségéből, a nagy Ő széttöredezik szeretőkké, barátokká és férjékké. A szeretett férfi sokoldalú kell, hogy legyen, képesnek kell lennie arra, hogy el tudja játszani mindazokat a szerepeket.”*³¹⁰ Kolbenschlag határozottan elutasította az androgínia és a homoszexualitás közötti párhuzamot, és azt a feltételezést is, hogy a nők általa férfiasabbakká válnak: *„sokkal inkább azt jelenti, hogy a dialektikus szexualitás, az alkotó én érdekében feladjuk a sztereotip nemi szerepeket.”*³¹¹

Todorov az erények kapcsán azt fejtegette, hogy bizonyos szempontból mindenki hiányos és rendellenes, és az emberibb emberré válás modelljét az androgünben látta.³¹² Szerinte a férfit a benne rejlő nőiesség menti meg a rossztól. Példaként viszolyogva említette a férfiak egymás közötti alpári viselkedését és erőszakosságát, melyeket szerinte a nőies jegyek szelídíthetnek, miáltal akár kiküszöbölhető lenne a hibás személyiségjegy. Ugyanakkor mintegy elmarasztalásként fölvetette a kérdést, hogy vajon a nőknek egyáltalában szükségük van-e a férfiasságra.

Feminista konstitúció

Feminista körökben radikális elgondolások is születtek a témában. Joyce Trebilcot például kidolgozta a monoandrogínia és a polyandrogínia foglamát.³¹³ Előbbi szerint minden embernek fejlesztenie kell magában a tradicionális férfi és női szerepekhez kapcsolódó pozitív

---

³⁰⁸ Alfermann egy skála segítségével tipizálta a férfias és a nőies tulajdonságokat, s megalkotta a maszkulin, a feminin, az androgín és a határozatlan (vagy bizonytalan) személyiségtípust. Mindebből a feminin férfiak és maszkulin nők és variánsaiknak kategóriáját állapította meg. Alfermann: In K.F.Wessel – H.A.G. 1992: 284- 294

³⁰⁹ Kolbenschlag, 1988:105 In: Hell, 2006:105

³¹⁰ Kolbenschlag, uo:105-106

³¹¹ Kolbenschlag, uo:81-89

³¹² Todorov 1991:330

³¹³ Trebilcot, 1982

tulajdonságokat, amelyek keveredésével újonnan kialakult személyiségtípus jöhet létre, és akkor az emberek hasonló tulajdonságokkal bírnának. E nézet egyfajta követendő személyiségprofilrt írt elő, és előirányozta, hogy az emberek konstruált, egyedüli ideálnak feleljenek meg; tehát férfiasak, és egyben nőiesek is legyenek. Az ekképpen létrejövő ideális típusról, az elméletgazdák szerint minden egészséges embernek példát kellene vennie.

A monoandrogínia mellett, a másik androgün- formula a polyandrogínia, szabadságtartalmánál fogva a társadalmi nem megválasztásában jóval megengedőbb volt a monoandrogíniánál, mivel éppen a választás szabadságát hangsúlyozta. Az elmélet követői szerint, az embernek lehetősége van arra, hogy született nemétől függetlenül bármelyik biológiai nemhez kötött, erkölcsileg és pszichológiailag elfogadható, de a saját egyéniségéhez közelálló tulajdonságokat átvegye, és társadalmi nemi szerepeit is azok alapján válassza.³¹⁴ Eszerint, ha egy nő úgy érzi, hogy a férfias sztereotípiáknak jobban eleget tud tenni, válassza azokat. A polyandrogínia egyértelműen visszautasította, hogy a viselkedésbeli irányultságot kizárólag a biológiai nem határozza meg. Az egyazon személy által választott viselkedési formák lehetővé teszik, hogy az egyén nőies és férfias tulajdonságokat, viselkedési formákat váltogasson aszerint, amelyik a személyiségéhez a legközelebb álló. Az elmélet szerint, akár több alternatíva elfogadható, és könnyen előfordulhat, hogy egy nő olyan személyiséggé fejlődik, akiben általában a keverednek a nőies és a férfias jegyek, de inkább a férfias jegyek dominálnak, akkor férfias viselkedési szerepeket választhat. Összességében a mono- és a polyandrogínia elmélete elhatárolódott mindenfajta kötelezőségtől, amikor hangsúlyozta, hogy nem feltétlenül követendő ideálokról van szó, sokkal inkább a választás szabadságáról.

Alfermann a nemi szerep- identitás négy típusát különböztette meg: maszkulin, feminin, androgín és határozatlan (vagy bizonytalan). Elgondolása szerint lehet a feminin és maszkulin értelmezése már eddig is változott, és azon kívül, a férfi- és női jelleg keveredése szempontjából kétféle modellt különböztetett meg:³¹⁵

Az additív modellben a két nem tulajdonságai, jellemző vonásai összeadódhatnak, amellyel megnövekednek az egyén választási és cselekvési lehetőségei.

A kombinációs modellben az androgínia olyan sajátos minta a viselkedésben, amely nemcsak összegzi a férfias és a nőies vonásokat, hanem *integrálja* azokat, és újszerű viselkedést generál, amely szerinte nem más, mint az eszményi, tökéletes ember.

---

³¹⁴ Pl. uő. uo. ill. Joyce Trebilcot, Carolyne Bird, Jessie Bernard, Carolyn Heilborn stb.

³¹⁵ Alfermann, 1992:288:291

A modellkövetésben az egyén hajlamának és kívánságainak megfelelő életvitel egyéni kialakításával újabb szabadságelem jelent meg, amely a párválasztáson keresztül a szexuális szokásrendszer liberalizálásának igényét nyilvánította ki. A modernizált androgün-elmélet szerint nem elfogadható, hogy a hagyományos megfogalmazásban használatos hím és nőstény fogalma (a szexualitásra alapozva) határozza meg a társadalmi nemi szerepeket. A szexualitást (hím vagy nőstény) szigorúan el kell választani a tulajdonságjegyeitől (férfias vagy nőies), és a szexus (nem) biológiai, a társadalmi nemi szerepek megválasztása pedig pszichológiai konstrukció legyen. Az elmélet megalkotóinak további gondolata volt, hogy az ember viselkedésbeli irányultságát ne a biológiai neme határozza meg, és lehetőleg határolódjon el mindenfajta, a nemiségből adódó „terhétől”. Például attól, hogy férfinak vagy nőnek született. Az androgínia tárgyalásában egyik legjelentősebb kérdésfelvetés lehet, hogy a transzgenderhez hasonlóan, az ily módon relativizált értékek nem okoznak-e érték- és moralitáscsökkenést, netán a jó és a rossz felcserélődését, amely az érték átértelmezését is jelentheti. A társadalmi nemi szerepek ütköznek az addig helyesnek tartott elvárásokkal, és a férfiközpontú struktúra megváltozhat.

A doing gender

Judith Lorber írása, a *'Night to His Day': The Social Construction of Gender* a maga korában (1994) valódi best seller-esszévé vált, amelyben arról írt, hogy a mindennapi életben miként konstituálódnak a társadalmi nemi szerepek.³¹⁶ A kifejtésben az interakcionista doing gender-elképzelésre hivatkozott, miszerint a társadalmi nemek a hétköznapi interakciók révén állandóan újrakonstruálódnak. Lorber szerint a konstrukciók révén elkülöníthető státusok jönnek létre, amelyek társadalmi intézményként is felfoghatók. A státusokban viszont – állította Lorber – férfiak és nők hierarchikus viszonyban állnak egymással, s társadalmi rétegződést figyelhető meg, miszerint a férfiak tevékenysége magasabb rendű és értékesebb, mint a nőké. A társadalmi nemi egyenlőtlenség tehát továbbra is azt jelenti, hogy nők és férfiak társadalmi státusa nem azonos. Lorber a nőiség és a férfiség fogalmát önmagában üresnek tartotta, vagyis csatlakozva a szabadon választható nemi tartalmak elvéhez, azt társadalmi konstrukció és tanulás révén gondolta kitölteni. Hasonló véleményt fogalmazott

---

³¹⁶ Lorber, 1994:15

meg Rudman és Glick: szerintük a férfiak és nők között megfigyelt viselkedésbeli eltéréseket a nemekre vonatkozó kulturális hiedelmek hozzák létre.³¹⁷

In summum

Ahogyan a fentiekben már történt utalás: a gender eredetileg nem a férfiak és nők biológiai, hanem viselkedés- és mentalitásbeli asszimilálására törekedett. A korai és a későbbi irányultsága közötti különbség azonban az, hogy ezúttal az ember, és kiterjesztve az emberiség egy olyan alapvető alkotóelemét akarja relativizálni, ami nélkül nem-létezővé válhat. Vagyis férfi és nő létezése, és biológiai különbözősége napjainkban alapeleme a létezésnek, ahogyan a hím-nőstény felosztás is az állatvilágban. Másfelől felmerül a kérdés, hogy a transzneműség elenyésző számú érintettje miatt jogos-e, és érdemes-e egy faj biológiai felforgatása. A társadalmi nemiség szabad megválasztása nyilván más kategóriát képez, hiszen valóban nem létezik olyan férfi és nő sem, aki tiszta formában minden férfias, ill. minden nőies tulajdonsággal rendelkezne. A komplementerség jegyében két megváltozott társadalmi nemű ember is remekül kiegészítheti egymást, ami jó érv, és logikusnak is tűnik, de kissé elégtelen magyarázat. A szabadon megválasztható társadalmi nem esetében azt tartják lényegesnek, hogy például egy nő, akarata szerint élhet-e férfiéletet, vagy egy férfi nőéletet, ami a tradicionális formák és elvárások közepette lehetetlen. A társadalmi nemi szerepek változásának kapcsán óhatatlanul fölmerül az újabb kérdés: a változás vajon relativizálás-e? A válaszban feltámadni látszik az örök filozófiai vita: az objektív valóság a maga abszolutizált értékrendje (jó és rossz pontos elkülönítése), és aközött, hogy a realitás csak az *ember* megismerésén keresztül értelmezhető, miáltal szabadon létrehozható, ill. dekonstruálható.

Az intermentalitás fogalma

XXI. század elején a köz- és a magánéletben egyre erőteljesebben érzékelhető a nemek többes szerepköréből adódó mentalitásváltozás. A nők (és a férfiak) megváltozott viselkedése több ponton ellentétes a nemekhez kötődő sztereotip tulajdonságjegyekkel, s azok a nyelvi megnyilvánulásokban is jelen vannak. Az intermentalitás meghatározása nem a dichotomikus ellentétpárok felfogásából indult ki (férfi jó, nő rossz), hanem a több ezer éves gyakorlati

---

³¹⁷ Rudman és Glick, 2008:9

viselkedésformákból és a nemi sztereotípiák változásából. Az interjúalanyok válaszaiban – ld. fentebb: nők és férfiak életútja és reakciói –, valamint viselkedés- és nyelvhasználatában érzékelhető e mentalitásváltozás, a köztes vagy intermentalitás eredőinek lenyomata.

Az elemzést követő fogalomalkotás megkönnyítheti az újonnan kialakuló nemi szerepek definiálását. A nemek megváltozott mentalitása, a köztes, vagyis az *intermentalitás* újonnan alkotott kifejezés. A szóösszetétel tökéletesen visszaadja a jelentését: a férfi- és női mentalitásbeli- és kommunikációs jegyek közötti határvonal összemosódott; az átmenetek és a sztereotip határok átlépésének formája az intermentalitás. Az intermentalitás nem eszme vagy irányultság mentén alakult csoport; nem a feministák, nem a leszbikusok, nem a transzvesztiták vagy az interszexualitásúak (hermafroditák), és nem a biológiai nemet negligáló genderisták,³¹⁸ akiknek egyéb irányultságuk mellett személyiségük és viselkedésmódjuk ugyanúgy tartalmazhat köztes mentalításra utaló jegyeket. Az intermentalitás egy életteli jelenség, amely mentes kreált ideológiáktól.

A nők történetének tárgyalása révén, valamint a társadalmi nemi szerepek változásának életutak általi megfigyelése által kijelenthető, hogy a nők a nyilvánosság elé léptek, és az új területeken megfelelés, a korábbiaknál kétségtelenül több feladatot ad a részükre (képzés, ismeretek gyakorlati alkalmazása, kreativitás, karrierépítés). Egyfelől választott, másfelől szükséges női feladattá vált az érvényesüléshez szükséges szerepkörök felvétele, miközben megmaradtak a régi sztereotípiák. A többes megfelelés, ill. a többféle nemi szerep paralel követése, vagy annak elvárásaihoz igazodás maga után vont a női szokásrendszer és gondolkodásmód változását is. Az ahhoz kapcsolódó nemi szkriptek,³¹⁹ vagy viselkedési minták bemutatásán keresztül vizsgálható, hogy az intermentalitás miként jelent meg, és ágyazódott be egyes kultúrkörök társadalmi struktúrájába.³²⁰ A jelenség problematikája hármas filozófiai tagoltság mentén:³²¹

*Ontológiai*lag, *társadalmi szinten*: a lét. Azon sztereotípia ütközése a nemek egyenlőségére törekvéssel, amely szerint a tudat önmagát lényeginek (hatalommal

---

³¹⁸ Pl. LMBTQ – ld. itt 129-136. o.

³¹⁹ A szkript (*script* - (lat.), írás. Átvitt értelemben: előírt viselkedés, szabályok, normák. A gyermekkortól kezdve átvett viselkedési formák. Használja: szociológia, antropológia, szexuálpсихológia. Gagnon-Simon, 1973

³²⁰ E helyen különválasztandók az iparilag fejlett társadalmi régiók, valamint a természetes környezetükben élő civilizációk, amelyek által figyelemmel kísérhetők a jelenség kialakulásának első lenyomatai.

³²¹ Ld. Hegel, 1807/Beauvoir, 1949 – nyomán

bírónak), a másikat lényegtelennek (alárendeltnek) tekinti, ami a férfi-nő relációban – a legtöbb esetben – utóbbi hátrányára történik

Episztemológiailag, általános szinten: az ismeret. A férfidominancia mint apriori igazság létrehozása, és mint tudásszerkezet permanenciája. Az örökölt és az újonnan kialakuló viselkedési- és nyelvi jegyek keveredésének nyomai a társadalmi kommunikációban.

Axiológiailag, kritikai szinten: az érték. Az androcentrikus hatalmi erővonalak szilárdsága, és hatása a köz- és az egyéni életvilág-szerveződésére, amely ugyan eltávolodni igyekszik a sztereotípiáktól, de alapjegyeit megtartja.

A társadalomtudományi összegzések és a modern feminista elméletek több helyen hivatkoznak arra, hogy tisztán férfias férfiak, és tisztán nőies nők, sőt társadalmak sem léteznek, inkább férfi- és női tulajdonságokkal rendelkező emberek, akik biológiai nemüktől függetlenül férfias vagy nőies szerepeket, rögzült szkripteket követnek.³²² Annak ellenére, hogy a nemi komponensek keveredése pillanatnyilag a sztereotip nemi szerepekéhez hasonlóan megy végbe, és az egyazon emberben végbemenő mentalitásváltozás a férfi- és női tulajdonságként meghatározott jegyek átvételeként értékelhető, a végeredményt vizsgálva kijelenthető, hogy újfajta személyiségjegyek generálódnak. Az újonnan kialakult állapot, a köztes- vagy *intermentalitás* konkretizálását teszi lehetővé. A nők korábbi szerepkövetési szokásaikat részben megtartva mentalitásukon változtatni kénytelenek azzal, hogy fölveszik a hagyományosan férfias tulajdonságokat, és elmozdulnak nőies mentalitásukból a férfiasnak tartott mentalitás irányába. A teljes átvétel azonban nem történik/nem történhet meg, és az egyén köztes állapotba, az intermentalitás állapotába érkezhetsz. Az intermentalitás olyan megváltozott viselkedési forma, amelyben az egyén a hagyományos mentalitásából kimozdulva a másik nem hagyományosan elfogadott mentalitásának átvétele felé halad.

Az intermentalitás vázlatos fogalmi aspektusai a kutatási diszciplínák szerint:

történetfilozófia – az androcentrikus szellemi és/vagy hatalmi elit által kialakított és közvetített férfias és nőies nemi sztereotípiák, elvárások keveredése a nemek gondolkodásmódjában

---

³²² „Alig van olyan egyén, aki vagy a női vagy a férfi oldal minden jellemzőjét egyesíti magában – az emberek többségénél rendszerint a két nem egyikére jellemző tulajdonságok egy halmaza figyelhető meg, azonban az egyének egy még mindig jelentős száma olyan kombinációt mutat, mely nem teszi lehetővé egyértelmű besorolásukat a női vagy a férfi nembe.” Nagl-Docekal 2006:65

kulturális antropológia – férfi és nő tradicionális társadalmi nemi szerepeinek és kulturális szokásainak konverziója a többrétegű, kortárs életmódokban

szociológia – a nemek között kialakított habitus- attitűd- és mentalitásbéli szokásrendszer változása; a férfiak által a nőies, a nők által a férfias nemi szereotípiák átvétele

pszichológia – a férfi- és a női sztereotipikus archetípusok keveredése és értelmi-érzelmi áthelyeződése az egyénben, s annak modifikációs hatása a viselkedésre

társadalmi kommunikáció – a hatásgyakorlás és a befolyás- férfisztereotípiák hatalomtechnikai követése; a belesimulás vagy az attól eltávolodás a nők kommunikációjában

Noha az intermentalitás két meghatározott sztereotip tulajdonságjegyhez, vagy viselkedési normához viszonyított köztes állapot, mégsem lehet relativizált jelenség. Relatív mindössze az elemek összetételének tekintetében, ami egyénenként objektíve változik, átmeneti viszont abban az értelemben, hogy a férfi és a női sztereotípiák közötti átjárhatóság és keveredés terméke. Másfelől rögzített állapotnak tekinthető, mely kizárja bármelyik pólus, eldöntendően (férfias-nőies) felülkerekedését. Az ekképpen kialakult mentalitás rögzítése az érintettek részére kiemelten fontos, mivel a mintakövetés konkrétumokhoz kötődést, illetve eltávolodást is engedélyez.

Az intermentalitás feminista nézőpontja

Az általam végzett vizsgálatok átfogó kérdésfelvetése volt, hogy adott populációban vajon mi lehet az *elkülöníthető szerepe, és milyen jellegzetességekkel bír* a nemek megváltozott életformája. Az ily módon megjelenő és leírható mentalitásváltozás főbb pontjain köztes- vagy intermentalitás jelleget mutatott. Általános jellegnek mondható, hogy a megváltozott női mentalitást az érintettek kezdetben – s bizonyos mértékig ma is – viselkedési devianciának tartották, s a köztes mentalitású (intermentalitású) nők különféle élethelyzetekben azzal szembesültek, hogy nem felelnek meg az elvárt nemi sztereotípiáknak. A válaszadók szerint, a belső konfliktust az okozza, hogy a férfiak részéről természetesnek számító törekvéseket, tulajdonságokat (dominancia, önfenntartás, döntésképeség, képzettség, karrier stb.), a nők produktivitása esetén negativizálás, szélsőséges esetben pedig devianciaként minősítés kíséri. A férfi és női mentalitások keveredése, és az intermentalitás

appercepciója szembetűnő volt, amelyet a megkérdezettek nagy pontossággal leírtak, s azok összegzése, akár a XXI. század *női mátrixaként* is felfogható.

A kettős kötés (double bind)

Amint a fentiekből látható (életvilág, nyilvánosság), a közélet előtti szerepvállalás szembetűnő jegye az identitás kinyilvánítása, amely több ponton sztereotípiákra épül. A habitus és az attitűd tárgyalása mellett különös hangsúlyt kap az elődöktől örökölt identitás kezelése, és az attól eltávolodás nehézségeinek kérdésköre. Révész szerint az identitás társadalomtudományi fogalma a személyes azonosság és folyamatosság szubjektív érzésének meglétére épül, és a közös világkép azonosságában és folyamatosságában való hittel párosul.³²³ Ilyen lehet például a nők *kapott* identitástudata, amelyet a hagyományok követésével, és a konstruált megfelelési formák átvételével öltenek magukra. A nők csoportja (ahogyan a férfiaké is) rendelkezik egyfajta kollektív nemi identitástudattal, amely szintén kohéziós erővel bír. Assmann leírta, hogy a csoportok tagjai a közös tudáson és emlékeken alapuló társadalmi hovatartozás körülírásával létrejött mintáknak igyekeznek megfelelni.³²⁴ Forrás: történelem, kommunikatív/kulturális emlékezet, természetes és mesterséges emlékezet, valamint a genealógia és a családtörténet narratívái. Társadalmi megbecsülés az ideális típus megközelítéséért jár; cél az ugyanazon személyiségjegyekkel bíró embertömeg megalkotása. A nemi szerep és az ahhoz kapcsolódó viselkedésformák átvétele egyfajta teljesítménynek számít, a megítélést a tökéletes belesimulás mértéke dönti el.

A sztereotip értelemben vett nőies nő és férfias férfi is elérendő ideáltípust jelentett/jelent. Az önállóságra törekvő vagy kényszerülő nő azonban viselkedésével ütközik a tradicionális elvárásokkal. Megoldási lehetőséget jelent számára a kétféle, vagy kettős viselkedésmód használata. A kortárs feminista publikációkban ez utóbbi kapcsán jelent meg a *kettős kötés* vagy *double bind* fogalma.³²⁵ A kettős kötés nem ismeretlen a társadalomtudományban. A kifejezést eredetileg a filozófia, a kommunikáció, a pszichológia, és a szociológia, az interperszonális kapcsolatok, konvenciók és a direkt kommunikáció összefüggéseivel kapcsolatban használja.³²⁶ A kettős kötés nemtől független alapszituáció, miszerint ha adott ember vagy embercsoport konvenciót sértő magatartást vagy

---

³²³ Révész, 2007:224-240

³²⁴ Assmann, 1999:138

³²⁵ Pl. Susan Griffin, Kathleen Hall Jamieson, Elizabeth Bell, Kim Golombisky taglalta.

³²⁶ Griffin, 2013/tanulmány

kinyilatkoztatást tesz, a társadalmi szankciókat elkerülendő, változtat eredeti irányultságán.
Griffin: ³²⁷

„A feminista elméletek e területre vonatkozóan azt állítják, hogy amikor az egyének kommunikációjukban megsértik a nemi elvárásokat, valamely kettős kötés hatására teszik azt (vergődnek). Kathleen Hall Jamieson például arra utal, hogy a nők különböző munkahelyeken egymásnak ellentmondó kommunikációs elvárással szembesülnek: a nőknek javallott férfiasabb stílus fölvennie, de amikor megteszi, nőietlennek tartják és megbüntetik érte.”

A technika alkalmazása szintén mentalitásváltozáshoz vezethet. A Griffin által hivatkozott kettős kötés jelenséget vizsgáló elemzések olyan szituációkat vázoltak fel, amelyekben a női *kétarcúság* (double- face) köztes mentalitásjegyeket tartalmaz. Konkrétan az egyén a *fennmaradás* érdekében változtat viselkedésén és gondolkodásmódján, miáltal a sztereotipikus női mentalitás mellett a maszkulin jegyeket fölerősíti, ill. átveszi, de azokat sok esetben nem nyilvánítja ki. Eszerint: a függetlenségre törekvő nő, egyfelől a sztereotípiáknak megfelelni kívánó arcát mutatja felénk, de fontos számára, hogy megtartsa tradicionálisan nőies attitűdjét. Másfelől pedig a határozott, férfias vezető viselkedésmódját követi, aki hatalomgyakorló, és önálló döntéseket hoz. A kettős kötés a nyilvánosság előtti érvényesülés feltételeként egyszerre vonzó és taszító inkonzisztenciával bír.

Griffin szerint klasszikus kettős kötés akkor jöhet létre, ha a nő hierarchikus viszonyban alkalmazza a kétarcúságot, és a felettes autoriterrel szemben az alávetett áldozat szerepét mutatja, miközben önálló aktivitása maszkulin jegyeket tartalmaz.³²⁸ A kettős kötés egyfajta csapdahelyzet, és traumáktól sem mentes. Az alávetett többnyire elismeri az alávető hatalmi pozícióját, tart tőle, egyszersmind kötődik hozzá. Az autoriter akaratának megfelelés, ill. annak akképpen beállítása, hogy az alávetettség önálló elhatározásból született, hamis viselkedésformát generál. (Hasonló a szülő- gyermek viszonyban előforduló kettős kötéshez; vö. a nők kiskorúsítása). A forgatókönyv általában ugyanaz: az agresszor kinyilvánítja akaratát, hogy az agressziót elszenvedő önszántából *akarjon* olyan mentális állapotba kerülni, hogy alávetetté váljék, következésképpen a megfelelni vágyás kizárja, vagy minimálisra csökkenti a személyét érő negatív kritikát.³²⁹ A nők habitusában megjelenő többes mentalitás révén a nők a kettős kötés kényszere alatt megtanulják, hogy viselkedésükben, nyelviségükben a nemi sztereotípiákat és az újonnan kialakult személyiségjegyeket miképpen

³²⁷ A reflex kialakulásának oka az ún. paradoxon-parancsokban keresendő. Griffin uo.

³²⁸ Griffin: uo

³²⁹ Vö. Orwell, 1984

vegyítsék, és hogyan fordítsák saját hasznukra.

Fentiek olvastán méltán felmerülhet a kérdés, hogy a köztes vagy intermentalitás a személyiségjegyekben és gondolkodásban rögzíthető volta mikor, kinek, vagy minek az érdekeit, ill. céljait szolgálhatja. A kutatás fázisaiban és a taglalt szempontok felállítása viszont a cui prodest klasszikus kérdésre, e helyen mindössze bölcséleti és nem empirikus válaszokat adhat. Közöttük szerepel az is, hogy az intermentalitás fogalomrendszerét nem eszmerendszer megalkotása, vagy *kimódolt* társadalmi útmutatás céljával írtam körül. Ilyen értelemben pedig nem minősített, mivel konstataált jelenséggént értékelhető, amelynek elbeszélése a (társadalmi) nemi szerepek változását érzékeli, s annak pontosítását – ellentétben például a modern gender-irányzatokkal –, nem egy szűkebb csoportra vonatkoztatható irányultság propagandájával teszi (ld. fentebb: *Relativizált nemi micsodák c. fejezetrész*). A problémafelvetéshez kapcsolódhat a valahová-tartozás és a nemek együttműködése lehetőségeinek vizsgálata. Például a kooperáció, az összehangolt cselekvések, a szolidaritás-formák, a kollektív belátás, a valódi kooperáció, a mi-csoport [stb.] kérdéskörének nemi kapcsolatokra kivetítése a nemek ésszerű együttműködésében és a közös cselekvésben.³³⁰

In summum

A nemi szerepekkel kapcsolatos kutatások nagy része arra keres választ, hogy a sztereotípiák, társadalmi nemi minták, és az elvárások miként befolyásolják a viselkedést és a gondolkodásmódot. A vizsgálatokból kitűnt, hogy a többes szerepkörök, s azzal a többes elvárások megjelentek, és a nők megváltozott viselkedésformája a férfiak mentalitásbeli elmozdulását is eredményezte. A hétköznapi ember részéről az erről vélekedés sokszínűvé vált, és elsősorban a nők részéről igen józan, a saját helyzetet tisztán látó gondolatok formájában jelent meg. A gender, a tanult nemi szerepek hangsúlyozásával a férfiakat sem kímélte. A folyamatot később a posztfeminista irányzatok fölgyorsították, és már nemcsak a sztereotípiák elbeszélésével, valamint a biológiai- és társadalmi nem szétválasztásával foglalkoznak, hanem újradikális irányzataik a nemi hovatartozás

---

³³⁰ „A kooperációk megkülönböztethetők abból a szempontból is, hogy a közös cselekvésben részt vevők milyen reményeket táplálnak az együttműködésükkel kapcsolatban, azaz milyen fajta nyereséget remélnek attól. Ezen elvárt nyereségek lehetnek inkább egyéniek, azaz testiek, lelkiek (önkifejezés, önkiteljesítés), szexuálisak, gazdaságiak, kulturálisak, esztétikaiak, morálisak stb., vagy inkább kollektív jellegűek (a saját nemzet, a saját kultúra, a saját foglalkozási vagy egyéb „mi”-csoport előnyét előtérbe állítók)”. In: Felkai, 2002. Ld. uo: Raschke-Habermas elméleti keret.

szabad megválasztását szorgalmazták. A nők hamarabb alkalmazkodtak a *társadalmi nem* szerinti besoroláshoz, lévén számukra nagyobb szabadságot és megbecsültséget hozott. A viselkedési modellek és a közöttük felfedezhető különbségek együtt változtak a nők mentalitásával. Ez esetben a következő lépés egyfajta konstruktivista megközelítéssel a férfi- nő mint dichotomikus ellentétpár elutasítása volt, amelyet a kortárs feministák is támogattak. A nemek sztereotip viselkedési szokásai napjainkban revízióra szorulnak, és nem állandó kategóriát képviselnek, mivel állandós társadalmi nemi szerepek többé nem léteznek. A férfiak és a nők meghatározott kontextusok szerint változtatják magatartásukat, attitűdjüket. A nemi szerepek, a mentalitás összemosódása, és az abból adódó viselkedésmód által kimutatható a köztes- vagy intermentalitás, amely egyfajta szerepcserét is jelent. Az intermentalitás a férfiak részére számos olyan feladatot és beállítódást követel meg, amely korábban negatív férfi sztereotípiának számított, vagy a hatalmi pozíciót gyöngítette. A *nőies férfi* és a *férfias nő* kategóriája azonban továbbra is ellenérzést, sokszor tiltakozást, elítélést vált ki mindkét nemből, s a normalitással szembenállónak minősíti a kapcsolódó megnyilvánulásokat.

VI. fejezet

NŐI BESZÉLY

Női közszereplők, beszédek, diskurzuselemzés

A női mentalitáskutatás és életmódelemzés aktualizált problematikája, hogy az emancipálódott nők miért találják nehezen önálló hangjukat, és a férfiak alakította rendszerbe simulva hogyan próbálnak helytállni. Az alábbi diskurzusok tartalmi elemzése kitér a társadalom hatalmi struktúrájára. Az értelmezési tartomány mindkét nemre vonatkozik, amelyből kitűnik, hogy a férfi- és a női mentalitás pszicholingvisztikai értelemben is közeledik egymáshoz. A *miértre* adott válaszhoz az eddigiek magyarázattal szolgálhattak, a továbbiakban a *hogyan* taglalása, és az irányadó vizsgálati módszerek, valamint a diskurzusok és tartalmi elemzésük következik.

Az intermentalitás női beszédekben előforduló jeleinek vizsgálatát nyelvi alapokra helyeztem, de a kiváltó okok elemzésének értelmező szempontjait is igyekeztem figyelembe venni. A beszédek nyilvánosság előtt, némileg retorikai szituációban hangzottak el, miáltal a társadalmi viszonyrendszer és a politikai háttér is feltűnt.³³¹ Mint a korábbiakban láttuk, a nyilvánosság előtt megjelenés lehetősége dominanciát és hatalmi státust jelent, s nem utolsósorban befolyást, hatást, amellyel létrejöhet adott csoport képviselője. Ez idáig a női érdekek férfihangon szólaltak meg, amely nem minden esetben tekinthető a valós női problémák elbeszélése legautentikusabb módjának. A befolyás egyik leghatásosabb színtere a politika, és ahhoz kapcsolódó események. A nők nyilvánosság előtti megjelenésekor hatalmi befolyásoltság, és egyéb társadalmi effektusok is érzékelhetők. A diskurzusok megfigyelésével, elemzésével céloim a társadalomban kialakult uralmi viszonyok és hatásainak empirikus feltárása, miáltal e törekvés ügy-orientáltnak is tekinthető.³³² A vizsgált diskurzusok női politikusok, szónokok felszólalásai megkülönböztetett jelentőségű hatalmi közegehez, a politikai mezőhöz kapcsolódtak, amelyről Bourdieu így írt:

---

³³¹ Aczél, 2012:71

³³² Bővebben: Géring, 2008

*„A politikai harc, amely a szakembereket szembefordítja egymással, nem egyéb, mint annak a jelképes harcnak a leggyakoribb formája, amelyet a szakemberek – a társadalmi világ szemléletének megőrzése vagy átalakítása révén – a társadalmi világ megőrzéséért vagy átalakításáért vívnak.”*³³³

Bourdieu megállapította, hogy a politikai mezőben kinyilvánított eszméket a diskurzusokon keresztül közvetített hatalmi logika szabja meg. Minden esetben a politikus a megbízott, a választó pedig a megbízó. Közöttük zajlik a választás aktusa, amelyek tkp. *értelmezési rendszerek*; a társadalmi világ észlelésének és értelmezésének eszközei. A témák rekonstrukciók, valamely korábban létező téma átalakításával. Az újrakonstruálás történetileg kialakult térben folyik, és a hatalomért folyó küzdelem része. A politikai mezőben termelődött *termék* fogyasztója a választópolgár, és a felszólalásokban, közéleti vitákban a diskurzus tétje a közvélemény és a világkép formálása.³³⁴

A hipotézis megfogalmazásához a disszertáció elején taglalt történeti elemzés is hozzásegített. A férfi-beszélők, szónokok, politikusok a hatás elérése és a gyakori megnyilvánulási lehetőségek miatt kétségtelenül begyakorlott beszélők, a szaknyelv, s a viselkedésmód és a fogadtatás szempontjából tradicionális terepen mozognak. A bizonytalanabb, vagy a megszokottól eltérő nézőponttal és narratívával rendelkező női felszólalók, noha a politikai erők által kijelölt témát követik, gyakorlatlanságuk révén könnyen illegitimnek tűnhetnek. Nem mindegy tehát, hogy a közönség a beszédet (véleményt) egy határozott, tradicionális szerepben tevékenykedő véleményformálótól vagy egy kevésbé gyakorlott, és sztereotipikusan hiteltelenbb felszólalótól hallja.

Hasonlóan a korábbi elemzési módszerekhez, ezúttal is interdiszciplináris keretet kellett alkalmaznom, mivel a megfigyelések jellege komplex nézőpontot kívánt meg. Egyfelől, a már az interjúelemzésekben kialakított geertz-i sokoldalú leírást alkalmaztam, amely a tartalom mellett kitér a szöveg elhangzása körülményeire.³³⁵ Másfelől a fókuszát kissé eltoltam magára a kommunikációra irányuló aspektus irányába, és a tartalmi diskurzuselemzés perspektivikus lehetőségeit igyekeztem leginkább figyelembe venni. A diskurzusok elemzését hangzóanyagból átírt textusokon keresztül végeztem.³³⁶ Az

---

³³³ Bourdieu, 1987:112-121

³³⁴ Bourdieu, 1987:uo

³³⁵ In. Szabó, 2003

³³⁶ Lazar, 2005

elemzésben visszatérő szkéma volt, hogy a felszólaló/előadó miként pozicionálja önmagát, valamint az individuum és az önálló véleményformálás összefüggései.

Módszerek

A diskurzusok tartalomelemzési módja többféle technikával, és többféle aspektust tartalmaz. A diskurzuselemzésben kiindulópontnak Antal László meghatározását tartják:³³⁷

„Tartalomelemzésnek nevezzük minden olyan eljárást, amelynek során közlemények, üzenetek törvényszerűen visszatérő sajátosságai alapján módszer és objektív eljárással olyan következtetéseket vonunk le, amelyek a közleményekben nyíltan kimondva nincsenek, de az üzenet megszerkesztettségének, azaz kódolásának a módjából kiolvashatók, s esetleg más eszközökkel, más módon (nem tartalomelemzéssel) nyert adatok segítségével megerősíthetők, igazolhatók.”

Berelson például a tartalomelemzés meghatározását az objektivitás mellett kvantitatív alapokra helyezte.³³⁸ A munkában mindkét véleményt mérlegeltem, viszont saját tapasztalatom révén rá kellett jönnöm arra, hogy noha a tartalomelemzés folyamata kétségtelenül kvantitatív elemeket is tartalmazhat, és az eredményeket értékelő táblázatokba foglalja, azok nem minden helyzetben alkalmazhatók.

Krippendorff cáfolta, hogy a tartalomelemzés csupán meghatározott kategóriák szerinti elemek (pl. szavak, jelzők, jellemzők) számlálgatását jelentené, és csupán a tartalom visszaadását, a szó mögötti módszer kizárólagos használatát jelentené, ezért hangsúlyt helyezett az elemzés céljára és a szimbolikus jelentés feltárására, miszerint a tartalomelemzés a *tartalomnak tekinthető* jelentés közvetítése.³³⁹

„Az adatokat mindig többféle nézőpontból lehet szemügyre venni, különösen akkor, ha szimbolikus jellegűek. Minden írott közleményben meg lehet számolni a betűket, a szavakat vagy a mondatokat. Lehet kategorizálni a szókapcsolatokat, leírni a kifejezések logikai szerkezetét, meghatározni az asszociációkat, a konnotációkat, a denotációkat, a szónoki fogásokat, de szó lehet pszichiátriai, szociológiai vagy politikai interpretációkról is. Mindez egyszerre is érvényes lehet. Röviden – egy valamely közlés igen sokféle tartalmat hordozhat egy befogadó számára is. Ilyen körülmények között az a törekvés, amely 'a' tartalmat kívánja elemezni a kommunikációban, tudományos szempontból nem állja meg a helyét.”

---

³³⁷ Antal, 1976:15

³³⁸ Berelson, 1952:18

³³⁹ Krippendorff, 1995:22

Robert Philip Weber a következőképpen vélekedett erről:

„A tartalomelemzés egy kutatási módszer, amely egy sorozat művelet segítségével érvényes következtetéseket von le a szövegből. Ezek a következtetések az üzenet küldőjére, az üzenetre magára, illetve az üzenet befogadójára vonatkoznak”³⁴⁰

A tartalomelemzés tehát objektív, különböző nézőpontok szerint kategorizált, verbális adatok elemzése, amely figyelembe veszi a tartalmi és a nyelvi formákon túli információkat is. A tartalomelemzők feladata nemcsak az üzenet jelentésének elemzése, hanem a rejtett attitűdök, a beszélő személye, önkifejezése és a szimbolikus alakzatok trendjének vizsgálata. A modern tartalomelemzési módszert manapság újságok, politikai beszédek és levelek vizsálatára alkalmazzák – idesorolható a vizuális terület, pl. a festmények, arckifejezések vagy az auditív szegmensek, pl. intonáció –, és más, a kommunikáció nyelven kívüli formáinak vizsgálata is.

Az elemzés menete

Az elemzés korpuszát a nők nyilvánosság előtti elfogadottságának kérdése mentén igyekeztem kilakítani. Tartalmi- és mentalitásvizsgálati szempontból a női diskurzusok sztereotípiák és megfelelési reflexeinek feltárására törekedtem. Leginkább az érdekelt, hogy a diskurzusok szerveződése háttérben álló hatalmi irányvonalak befolyásolják-e, és milyen formában a nők kommunikációját, valamint, hogy a nők milyen eszközökkel idomulnak a sztereotipikus formákhoz (pl. intermentalitással). A beszédek kiválasztásának konstituáló eleme volt a nyilvánosság előtti részvétel, és a politikai véleményformálás. A lépték kialakításakor a helyzetek, rendezvények kiválasztásának változatosságára törekedtem. Később, a diskurzusok elemzésekor viszont nem mutatkozott releváns stílusbeli különbség, és egy viszonylag homogén stílusjeggyel rendelkező csoportot kaptam, jellegzetes aktorokkal (kb. 20-25 alkalom, 40 megszólaló). A kontextus megismerése a makroszinten történő ráhatást is tükrözte, ez esetben a nők mentalitásváltozását férfidominancia ellenében/jelenlétében.³⁴¹

---

³⁴⁰ Weber, 1985:9

³⁴¹ „A társadalmi változás (...) éppen a társadalmi szereplők és a kontextus állandó érintkezéseinek összességéből alakul ki.” Ld. és bővebben: Czoch, 1999:17-39

A nézőpontot és az explorációs szempontokat az említett szerzők kutatási perspektívái alapján állítottam össze. Részei: műfaj, hatalmi funkció, szituáció, kommunikációs aktusok, szerepek, koherencia, stílus, nyelvi formáltság, érvelési séma, társadalmi jelentések.³⁴²

A vizsgálat elején meghatároztam, hogy a kommunikációs lánc elemei szerint, honnan származik a *forrás*, mi az *üzenet*, és ki a *befogadó*. A kapcsolódó eljáráshoz tartozó feladatokat három részre osztottam:³⁴³

1. leírtam a kommunikáció jellemzőit
  - kinek, mit, hogyan mondtak
2. levontam a kommunikáció előzményeivel kapcsolatos következtetéseket
  - miért mondtak valamit
3. összegeztem, hogy a kommunikáció hatásmechanizmusát
  - milyen hatása volt a mondottaknak

Ki: kortárs, női közszereplők

Mit: politikai vagy kampánybeszéd, felszólalás

Hogyan: konstruált vagy szabad beszédelemekkel

Kinek: vegyes, nyilvános hallgatóság, jobbra férfighallgatóság előtt, parlamentben, rendezvények keretei között

Milyen hatással: várható eredmény megmutatja

Az elemzett felszólalásokban a nők feladata a politikai érdekérvényesítés, ill. a képviselt közösséghez tartozás megerősítése volt. A nyelvi és metakommunikatív jelekben megnyilvánuló beszédjog megtartása viszont férfias sztereotípiának számít, és jelentős, tömegekre ható tényező.

Hipotézis: a vizsgálattól azt vártam, hogy kimutatja, hogy a nők beszédmódja, viselkedése különbözni fog a férfiakétól. Feltételeztem, hogy bizonyos technikákkal megpróbálnak belesimulni az elvárásokba (pl. akkomodáció, figyelemfelkeltő vagy terelő műveletek,

---

³⁴² Kapcsolódó munkák magyar nyelven, ld. Szabó Márton: A diskurzív politikatudomány alapjai (L'Harmattan (2008); Glózer Rita: A diskurzuselemzés a társadalomtudományokban. Letölthető, 2015. december: http://mmi.elte.hu/szabadbolcseszeti/index.php?option=com_tanelem&id_tanelem=841&tip=0); ld. még: Iványi, 2000: c3/1215/125106 és Horányi, 1978

³⁴³ Gerbner, Ole, Holsti, Krippendorff, Paisley, Stone, 1969: I/5

metakommunikáció stb.). A diskurzusok tematikájában a sztereotip témaválasztást becsültem meg (pl. nőies témák: gondoskodás, nevelés, egészségügy).

Problémafelvetés: a nők nyilvános megszólalása alacsonyabb presztízsű, mint a férfiaké.

Az előadásmód tekintetében azt figyeltem, hogy a női megszólalások kevésbé szakmaiak-e, és kevésbé szuggesztívek-e, és határfokban, hitelességben eléri-e azt a szintet, mint a férfiak felszólalásai. Kérdés volt továbbá az, hogy a nők elégtelenebb megnyilvánulásainak egyáltalán lehet-e oka, hogy a gyakorlatlanabbak e területen.

A szónoklatok a magyar Parlamentben, sajtótájékoztatón, közéleti fórumon, köztéri rendezvényen, vagy rögtönzött alkalom adta helyszíneken hangzottak el, vegyes korú és létszámú hallgatóság előtt. A több szereplős, politikai nagygyűlés számosabb közönséget vonzott, mint például a gyér létszámú parlamenti ülések, a közéleti fórum pedig zárt körben, szimpatizánsok előtti, kötetlenebb hangulatot tükrözött. A beszédek bemutatási sorrendjét a rendező politikai szervezet erőviszonyai alapján határoztam meg; az alacsonyabb támogatottságútól az erősebb pártok irányában. A ötelező tárgyilagossággal közelítettem a szereplőkhöz, és mellőztem az elhangzott beszédek politikai tartalmának minősítését.

A beszédek teljes terjedelemben vizsgáltam, az összefoglalások mellett részleteket is idézek. A rövidebb vagy hosszabb elemzést a megszólalás, ill. az esemény időtartama, és a dúsabb/szíkárabb szövegben rejlő lehetőségek határozták meg. Némely felszólalásnál a viszontválasz idézése és elemzése is megtörtént. A helyszín, az időpont, a rendezvény jellege és egyéb külső tényezők bemutatása minden esetben releváns adat, azzal együtt pedig a szöveg adta fordulatok, és az előző fejezetben taglalt módszertan alkalmazásával nyert megállapítások összegzése áll középpontban.

A szövegek a kortárs magyar társadalmi diskurzus részét alkotják, ezért a kritikai diskurzuselemzésnek megfelelően, a társadalmi beágyazottságot, és körülményeket is figyelembe vettem.³⁴⁴ Mivel az Interneten található adatok, képek és szövegek utólagos fellelhetősége problémás lehet, az összes kiválasztott file archiválásra került, így szükség esetén ismét visszanezézhető. Jellemzően, az internetes felületen közzétett felszólalások nézettsége alacsonynak mondható (pár száz), kivéve, ha markáns képviselő markáns témáiról (több tízezres), vagy valamely botrányral, esetleg az elvártból kibillentő eseménnyel

---

³⁴⁴ Egyes külföldi szerzők óvva intenek a kelet-nyugat polarizáció alapján különbséget tenni a társadalmi közbeszéd tartalma szempontjából. Pl. Jäger, 2001:50

hívja fel magára a figyelmet.³⁴⁵ Az elemzett narratívák jelölési technikája Wodak, Scollon és Baxter munkáiban fordul elő. Az eltérő kommunikációs stratégiák és a női mentalitásváltozás tanulmányozása hasznos tapasztalat lehet a témával foglalkozó kutatók, valamint a gyakorlati szakemberek számára.

Az intermentalitás politikai beszédekben, *2010- 2016*

A Nők lázadása Mozgalom – politikai rendezvény, 2012. október 23.

szónokok: Lovas Nagy Anna, Antoni Rita (Milla)

A beszéd/ek nagyszabású politikai gyűlés része, a felszólalók egymást követik. A hallgatóság összetétele vegyes, a nyugdíjastól a húszas éveikben járó fiatalokig. Két nő áll a színpadon, hatalmi funkciójuk azonos. A beszédet papírról olvassák, két- három mondatonként cserélnek. Egyikük visszafogottabban adja elő mondandóját, a másik gépies, de asszertív stílusban. A bemutatkozás után ismertetik, milyen vállalat ügyében gyűltek össze; konatív funkció: a kormányt le kell váltani (lelkesezés, taps, hujtogatás) (1). A szónokok határozottak, nemi kollokációkat és allegóriákat illesztenek a szövegbe (2, 3). A beszéd e pontig az általános maszkulin- narratíva szerint épül, és közös cselekedetre buzdít.³⁴⁶

A szövegrész második felében tematikus képalkotás jelenik meg, majd a nőtársak megszólítása történik, mintegy megoldást kínálva az ország-mentésre (4-6).

1. Váltsuk le a régi rendszerben gondolkodókat,
2. a hitetlen opportunistákat, a pozíciójukat pénzre váltókat,
3. a nőket szülőcsatornának tekintő cinikus bandát. (*taps, fütty...*)
4. A 2010-es évek óta, a magyar nők egyenrangú félként vesznek részt abban,
5. hogy visszafordítsuk az országot arról az útról, amely
6. gyermekszegénységhez, éhezéshez, és a gyengék eltaposásához vezetett.
7. Nem lehet félresöpörni a nőket,
8. nem lehet félresöpörni a családokat érintő kérdéseket. (...)
9. Gondoljátok meg, négy millió magyar nő mire képes!

³⁴⁵ Források: YouTube – 2012-2014/V- IX. havi- 2015. I/ félévi állapot, és 2016. I-III. n.év

³⁴⁶ Vö. a szocialista társadalmakban a közös ellenségkép kialakítása révén közelített egymáshoz a nemek összetartozása.

10. Mi együtt, nők és férfiak válaszoljunk együtt a hamis állításokra. (...)
11. A kormány azt hiszi, tehetetlenek vagyunk, de mi válaszoljunk:
12. igaz-e még a kétharmad?
13. Mondjuk együtt: nem igaz!

A szónokok konkrét feminista és női sztereotípiákhoz köthető narratívákat használnak (7-8). Kitérnek a nők közéleti mellőzésének gyakorlatára, s a nagyszámú férfighallgatóság előtt, első sorban a nőtársakat buzdítják.

A beszéd érvelési sémája ezen szakaszban kilép eredeti funkciójából (7), és a közös célt formáló pártfegyelemből, mivel a nők általános ignorálására céloz.

A következő szövegrész pártok fölötti női összefogásról szól (9), majd visszatér a *mi-...* mint férfi és nő konstitúcióhoz (10).

A következő beszédrész napi politikai kérdéseket érint: a hatalom (a kormány) ellenében, a nők és a férfiak közötti nemi konszenzusra épít.

Az állítások érvelési sémával bírnak, és listaszerű támadásokkal (2-9).

A szuggesztív nyitott kérdések rétori eleme ez esetben a kérdés-felelet. A visszakérdezés technikáját eredendően tipikus, megerősítő női eszköznek tartják (ugye-kérdések), amely bizonytalanságot, időnyerést takarnak.³⁴⁷

A retorikai felszólítás után (a szónokok együtt kiáltják: *nem igaz!*), majd várják, hogy a megszólítottak csatlakozzanak a kórushoz, emotív és racionális elemek keveredése (1-15).

A továbbiakban a szervező csoport szellemiségéhez igazodva a konzervatív nőkép ismérvei (2-9) következnek, ill. a politikai irányultságnak megfelelő támadási narratívák (12-15).

Az automatikus válaszreakciók a nőmozgalmak és a szónokok politikai hovatartozásának megfelelő liberális alapeszméit sugallják, implikáltan provokatív felhanggal, nemi differenciálás nélkül. A beszédek végére a lelkesedés hanyatlik. A tömegből férfighangok szinte egyáltalán nem hallatszanak, nőiek alig.

1. A kormány azt állítja, hogy
2. a család kizárólag egy férfi és egy nő házassággal szentesített intézménye. (...)
3. A kormány azt állítja, hogy
4. ha a nők eleget szülnek,
5. és szexuálisan bármikor rendelkezésre állnak és fogannak is,

---

³⁴⁷ Lakoff, 1975. In. Huszár, 2013

6. az megszünteti a családon belüli erőszakot.
7. A kormány uniformizálja az oktatást,
8. betiltatta az abortusz-tablettát,
9. és hatalmat akar gyakorolni a nők teste felett.
10. *A szónok kérdése:* igaz-e, hogy ezt akarjuk?
11. [Válasz a tömegből, női hangokon:] Nem igaz!
12. A kormány szegénységbe kényszerítette az öregeket,
13. a betegeket, a munkanélkülieket, a hátrányt szenvedőket,
14. de a legnagyobb bűne,
15. hogy elűzte az országból a fiatalokat.

A beszéd kohéziója jól formált, erőteljes, a tematikus megformálás szerteágazó, allegóriákkal. Az emotív funkció szenvedélyes, gyűjtőhangú, ellenállásra buzdít.

A szónokok többször visszatérnek a tradicionális női területekhez (család, oktatás, nők jogai, az elesettek védelme), szakpolitikai tartalmú kritika nem fogalmazódik meg.

Mindketten használják a dominancia megszerzésének technikáit, az agresszív nyelvhasználatot (hitelesség, figyelemfelkeltés), a hangerő és a hangvétel erőteljességét.

A hatalmi fölöttes elithez tartozás igyekezete (hatalom = mi; a nők = mi; a hallgatóság = mi).

Tartalmi repetitív elem a közös eszme és cél védelme.

Erős kritikai hangvétel, szakirányú érvekkel az aktuálpolitikai elemeket sem támasztják alá.

A nőkkel szolidáris gondolatok: a jóléttel szembeni lázadás, az uralom és az egyenlőtlenség a sztereotip nemi területen fogalmazódik meg (alávetettség; erőszak; áldozat), amelyet a közönség reakció nélkül fogad.

Intermentalitásra utaló jelek: akkomodáció a közös nemi identitás hangsúlyozásakor, sztereotipikusan férfias hangvétel és retorikai eszköztár használata.

Rögtönzés, a figyelem megtartására alkalmas új téma felvetése, hozzáigazítás nem történik.

A beszélők között rivalizálás nem érzékelhető, mindketten koncentrálnak a szövegre és a közönség reakcióira.

Szövegen kívüli kontextuális tartalom: lehet-e hinni abban, amit egy nő állít? Hiteles-e a női vezető?

kulcsszavak, kifejezések: hatékony, együttműködő erő; mi nők és férfiak; mondjuk együtt; tegyünk együtt; gyermekszegénység, szegények eltáposása, gyermekeink, hatalom, hátrányt szenvedők

A nők lázadása – parlamenti felszólalás, 2014. szeptember 17.

szónok: Ertsey Katalin (LMP)

Ertsey Katalin felszólalása a családon belüli erőszak törvénybeiktatása vitájának keretében történt. A témaválasztás ez esetben is a női politizálás egyik szakterületét érintette.

A vita sarkalatos pontja volt, hogy az új családügyi törvénybe milyen módon kerül be az erőszak (családon belüli erőszak, vagy együtt élők közötti [nem feltétlenül férj és feleség jogviszonyú partnerek] közötti erőszak). A beszélő más szónokokhoz csatlakozva, a nők lázadásáról mint mozgalomról beszél. A képviselőasszony öltözékével kiemelkedik, és az élénk színek kontrasztot képeznek a sötét öltönyös-nyakkendő világban. Ezzel emotív-sztereotipikus üzenetet küld: fontos a szakmai feladatok mellett a nemiség külső jegyeinek megtartása.³⁴⁸ A szónok, beszédét kritikai iróniával kezdi (1-3), a figyelemfelkeltő fordulatot a tisztelt Ház is megtapsolja, majd hatásszünet nélkül folytatódik a beszéd. Megjegyzendő, hogy a nők szónoklataiban kevés alkalommal hangzik el humoros megjegyzés, élcelődés, ha mégis, az bátortalanul történik. Egyesek szerint ez az önbizalomhiánynak, és a gyakorlatlan diskurzusszervezésnek köszönhető.³⁴⁹

A felszólaló az említett mozgalomban résztvevő nőket, pártállásra való tekintet nélkül *a nők* terminológiával illeti. A szöveg pártpolitikai tartalommal folytatódik, a feminin narratíva maszkulin technikájú kinyilvánításával: az ellenzéki politikusnők, illetve politikusfeleségek elmarasztalása. A beszéd természetes töréspontjainál repetitív eszközként visszatér a feminista diszkurzív témákhoz (női képviselet, oktatás, hátrányos helyzetű csoportok, fogyatékosok ügye). Javasolja az Esélyegyenlőségi Tanács összehívását, és kéri a parlamenti női képviselet megerősítését (4-6).

1. Tisztelt Ház, az LMP és a családon belüli erőszak ügyében
2. évtizedek óta küzdő civilek nevében üdvözlöm a pálfordulást,
3. és köszönöm Balog miniszter úrnak, hogy megtette az első lépést.
4. Tegyenek lépéseket a nők parlamenti képviseletének növeléséért,
5. nem történt volna ez így [egy ülészeki szavazás],

---

³⁴⁸A Parlamentben dolgozó és felszólaló nők, és általában a nyilvánosság elé lépő közszereplő- nők többsége külalakjával igyekszik a nőiesnek számító vonulatot képviselni. A törekvés elkerülni látszik a mai napig aktuális sztereotípiát, a kanti *tudós nő* attitűdjét, aki a túlzott képzés közepette hajlamos megfeledezni *nőies* attitűdjéről.

³⁴⁹ Boronkai, 2006:64-72

6. ha nem ilyenek a parlamenti arányok.

A folytatásban a női esélyegyenlőség kialakításának, nőkre vonatkozó attribútumai következnek: arányos képviselést, családellenes túlkapások korrigálása, a kirekesztő családdefiníció eltörlése, gyeseen lévő kismamák munkaügyi képzésbe integrálása, gyermekvédelmet a gyermekprostitúció ellen, ne csökkenjenek az óvodai férőhelyek, valamint a fiatal nők tömeges elvándorlásának tényé formálása (7-8).

A beszédrész konatív funkciót tartalmaz: *állítsák meg...* (7).

A megfogalmazott szerepek pozicionálása figyelemfelkeltő (9), konszenzusra törekvő, a kifejtés azonban elmarad, miáltal a szónoki határfok alacsonyabb.

A szónok zárásként többször köszönetet mond a figyelemért (11-13).

7. Állítsák meg a fiatal nők rohamos elvándorlását,
8. amelyet a felsőoktatás szűkítése okoz
9. Egy kormánytag férfi és egy ellenzéki nő mutathat példát az együttműködésre,
10. remélem, hogy akadnak követői.
11. Ennek jegyében köszönöm, hogy meghallgattak,
12. és köszönöm, hogy meghallgatták a magyar nők üzenetét!
13. Köszönöm.

A felszólalás hangvétele a nemi sztereotípiának negfelelően visszafogott, kifejezésmódjában (felolvasás) helyeként fogalmazási deficittel.

A szerepválasztás közösségépítő, a beszélő leszögezi, hogy nemcsak a nők, hanem a férfiak, vagyis férfi párttársai nevében is szól.

A beszéd struktúrája tematikus blokkokból épülő, a kifejezésmód introvertált, dominanciafoka alacsony.

Az érvelési séma erős, a beszéd kritikai felhanggal bír.

A kijelentések egymásba épülnek, és inkább negatív érzelmi destrukcióval bírnak.

Az előadásmód magabiztos, a felszólaló szakértő megjegyzésekkel érvel.

Férfinarratívákban használatos technikák tapasztalhatók (támadás, felelősségre-vonás, lázadás), de a kritizáltak közé nők, a kormánypárt képviselői is beletartoznak.

A diskurzussszervezés az általános ismertetésekben (pl. pártcélok meghatározása és képviselése) erőtlenebb, szikár megfogalmazással.

A hatásszünetek, retorikai fordulatok alig jelenlévők.

A hatalmi funkció mérsékelt.

kulcsszavak: civilek; erőszakos vezetés; családon belüli erőszak; integrálás; kismamák, a nők mint bábok; a nők arcucsapása; óvodai férőhelyek; gyermekvédelem; együttműködés; köszönöm

Reakció: a képviselőasszony választ az emberi erőforrások miniszterétől Balogh Zoltántól kapott. Miniszter úr szintén szellemes riposztal kezd mondandóját:

1. Nem tudom [képviseelőasszony], emlékszik-e még arra a mondásra,
2. hogy dicsérjen meg téged az E. Fehér Pál (...),
3. aki egy kiváló publicista volt a Népszabadságban, (...)
4. Lendvai Ildikó sokat tudna róla mesélni (...),
5. akit ő megdicsért a pártállam idején, az szégyenkezett az ellenzéki körökben.
6. Én nem szégyenkezem...
7. ne csináljunk ebből ilyen nő- férfi kérdést (...),
8. hogy ilyen kékharisnyás ügyé tegyük ezt a kérdést, (...)
9. ne beszéljünk családon belüli erőszakról (...),
10. hanem beszéljünk együtt élők közötti erőszakról, vagy beszéljünk kapcsolaton belüli erőszakról. (...)
11. Nőellenességgel és nőket hátrányba hozó intézkedésekkel vádolni ezt a kormányt, azt elég komikusnak tartom.
12. ...megértem, hogy nagyon sok könnyet gyűjtöttek össze ebbe az aláírásba [aláírásgyűjtésbe].

A miniszter tájékozottságát, rutinját, szellemi erőforrásait használja, válasza magabiztos, támadó struktúrájú. Elutasítja a női érdekek szembeállítási kísérletét frakciójával és a kormánnyal szemben, tényként közli, hogy a nők ügye össz-társadalmi, azáltal össz-parlamenti ügy.

A válasz hangvétele dinamikus, ellentmondást nem tűrő, tartalmi felszínességekkel.

A stílus kioktató (tanár- diák), fölöttes pozícióját érzékelteti a szónokkal (3-5).

A továbbiakban háritási technika alkalmazásával félreértésről beszél, miszerint a képviselőasszony nem értelmezi helyesen a miniszter és a kabinet cselekedeteit. Visszacsatolásként a pejoratív értelmű '*kékharisnyás*' terminológiát használja. Békülékenyen

konszenzust ajánl (7-10), azután visszautasítja, egyben bagatellizálja (*komikusnak tartom*) a képviselőasszony véleményét (11). Egy sztereotip női allegóriát használva (*könnyek*) lezárja a témát (12). Intertextuális elem, hogy korábbi közszereplők, képviselők idézetével olyan információra/szállóigére céloz, amelyről a képviselőasszony koránál, rövidebb politikai múltjánál fogva nem élhetett át, mivel nem lehetett jelen (szocialista pártállam, az egykori Népszabadság egykori kritikusa, Lendvai Ildikó). A válasz kevésbé szakpolitikai; bár egyetértő, megengedő, és végül megoldást kínál, de kizárólag sztereotipikus szinten vázolja a nők problémáit. Hatalmi funkció: erős.

kulcsszavak, kifejezések: fontos kérdés; nyilván az a helyzet; ön megpróbál...; nem tudok partner lenni; ha komolyan gondoljuk; ...szemben kell fellépni; ha idekeverünk minden mást, akkor...; elfogadhatatlan; azt javaslom; ultima ratio; meg kell védeni; komikus, kékharisnya

A nők politikai szerepvállalása a közéletben – vita, 2011. október 19.

szónok: Bertha Szilvia (Jobbik)

A képviselőasszonyt határozott kiállás, és hanghordozás jellemzi. A beszédet részben papírból olvassa, gesztusokkal, ritmusváltásokkal. Mondandóját figyelemfelkeltő fordulattal kezdi (1-4). A diskurzusszervezés az önérzetes nő képének megerősítése köré csoportosul.

A szövegben a teljesítményalapú elbírálás kinyilvánítása mellett megjelenik a nő mint *ember* fogalma (6-8).

Véleménye szerint nem a kvótákat kitöltendő, vagy a rosszul értelmezett karriervágyból kell a nőknek közéleti szerepet vállalniuk, hanem hivatástudatból. A beszélő kollokációkat alkalmaz: *...ebben a ma még férfiasnak tartott világban... a nőknek sokszor nagyobb esélye van politikai pályán megjelennie, mint egy átlagos férfiállást megkapnia.* Személyes megjegyzéssel folytatja, szerinte azért található kevesebb nő a politikai életben, mert hiányzik a politikai ambíció. Hozzáteszi: *„egy biztos, a nők akkor lesznek boldogok, ha azt csinálhatják, amihez valódi ambíciójuk van; akinek politikai, az legyen politikus vagy közszereplő, aki nyolc gyereket szeretne fő állásban tisztességgel felnevelni, az tehesse meg ezt, és legyen főállású anyja, aki kettőt, és mellette dolgozni akar, az tehesse meg emberi léptékekkel.”*

A beszélő erőteljes prozódiaival visszakanyarodik a női szerepekhez (9-12), lényegre ható kérdéseket tesz fel, amelyeket megválaszol és értelmez (15-19).

A folytatás szónoki kérdések formájában a nők többes szerepkör-választási lehetőségeiről szól. A sztereotipikus családalapítás és a karrierépítés lehetőségét taglalja: a feminista gyakorlattól eltérően, a nő, társ- családfenntartóként vállalhat-e több gyermeket. A beszélő ismételten szóba hozza az örömteli lét gondolatát, melyben a munka, a gyermekvállalás mint pozitív, szívesen végzett életforma jelenik meg (13-18).

Céloz a népességfogyásra, a vágyott gyermekszám elérésnek gazdasági akadályaira, emotív képekkel (17-19).

Leszögezi, hogy a társadalmi, gazdasági szerepvállalás muszájból is történhet (a létfenntartás érdekében), holott a nő inkább újabb gyermeket szülne. Utóbbit sem tartja emancipációnak (20). A képviselőasszony egyetlen támadó megjegyzést engedélyez magának: *„S itt tenném fel a kérdést az LMP- frakció részére, hogy mennyiben lenne más az LMP-frakció összetétele, ha nem kvóták alapján töltenék fel a helyeket.”* Reakció: mérsékelt részvételnél szórványos taps.

1. Bár nagyon érdekes a téma,
2. és üdítő változatosság a Ház hétköznapijaihoz képest,
- 3 mégis, igazából úgy érzem, hogy
4. a magyar nők helyzetének javításához nem biztos, hogy
5. a politikai szerepvállaláson keresztül vezet az elsődleges út.
6. [A női részvétel jót tenne a politikai közéletnek] de csak akkor,
7. ha alkalmas emberként, elhivatottságból
8. és nem kötelező kvóták alapján.
9. Ellentétben a Házon kívüli munkahelyek zömével,
10. az itt helyet foglaló hölgyektől senki nem kérdezte meg,
11. mielőtt képviselők lettek,
12. hogy akarnak-e még gyermeket,
13. lesz-e majd nagymama, aki vigyáz a gyerekekre, ha beteg,
14. és még sorolhatnám ezeket a típuskérdéseket.
15. A fő kérdés nem az, hogy a nő lehet-e politikus vagy közszereplő,
16. hanem az, hogy lehet-e nyolc gyermeke, ha éppen azt akarja, illetve

17. lehet-e család és munka úgy, hogy nemcsak egy létfenntartásért folytatott túlélőfutam az egész,
18. hanem, hogy [a nő] mind a kettőt minőséggel tudja végezni,
19. mondjuk, részmunkaidőben,
20. és valódi örömet lel mindkettőben.

A beszéd fegyelmezett, tényszerű, határozott hangvétellel, szikár megfogalmazással.

Hasonlatok, allegóriák elvértve megjelennek (túlélőfutam), epikus, gyakorlati elemek: van- e nagymama, aki vigyáz...

A szónok érvelési sémája személyes, sztereotip (ha éppen azt akarja, tehesse meg emberi léptékkal).

A női érdekek fölemlítésekor a kijelentések egymásra épülnek, emotív és racionális elemek keverednek: *az itt helyet foglaló hölgyektől senki sem kérdezte meg; közszereplő- nyolc gyerekkel; karrier-család...*

Hatalmi funkció alig érzékelhető, kollektív feminin témaválasztások és állásfoglalások.

Az előadó stílusban és tartalmilag sem lép ki a meghatározott retorikai keretből.

A párt eszmeiségének megfelelően radikális-konzervatív értékeket jelenít meg (család, gyermekszülés, szabad akarat, önálló döntéskészség, pozíció).

Racionális érvrendszerre épít (pl. a közéleti szerepvállalást néhány tucat nő vállalásának, a gyermekszülést viszont általános kíváncsiságnak tartja).

Nőies attitűd megjelenése a közérdek felvállalásával kapcsolatban: a szélesebb női rétegek helyzetének javítása.

A beszéd jellege sok helyen ellentétes a szónok pártjának harcos beállítódásával, s mediatizált tartalma ellenére csekély hatást/ tetszést vált ki.

kulcsszavak, kifejezések: a nők empátiája, kompromisszumkészsége, gyermekvállalás, boldogság, siker, karrier, öröm, szabadság, egyenjogúság, kirakat- kvóta- képviselőnő

A nők jogai mint emberi jogok az EU-ban és Magyarországon. Előadás és sajtótájékoztató, 2014. május 20.

szónok: Dr. Morvai Krisztina (Jobbik)

A sajtótájékoztató- sorozatot Morvai Krisztina indította, mert érzése szerint megnyilvánulásait nem megfelelő mértékben követi a sajtó. Az esemény előadással kezdődik a nők általános helyzetéről és jogairól, majd a szónok kitér a közelgő EP választásokra. Intertextuális gesztust alkalmaz, fölolvassa a levelet, amit Pelczné Gáll Ildikónak írt. A tartalom erősen konatív, közös a tévévitára invitálja a megszólítottat. (1-2). A levél tematikusan jól szervezett és fogalmazott, választástechnikai írás. Egyszerű hangvétel, tényekkel, fordulatokkal. Az érvrendszer tényszerű, feminista felhanggal (3-4), csattanója közös pontot keres a magyar női lét révén (5-6). A szónok a direkt kommunikáció eszközével nyilvános teret készít elő, hírré kívánja tenni az általa írt levelet, és felszólítja a jelenlévő újságírókat, hogy keressék a címzettet, kérdezzék meg tőle, mit szól tartalmához. A továbbiakban pozicionálja önmagát (7-8), és eddigi munkásságát (9-13).

1. Kérlek, vállald el a vitát, találkozzunk pénteken,
2. s találkozzanak velünk a magyar választópolgárok,
3. s köztük az a sok magyar nő, akik az Európai Unión belül
4. kétszeresen is hátrányos helyzetben vannak.
5. Mert nők, s mert magyarok.
6. Mint te, és én.
7. Tagja voltam a női, jogi szakbizottságnak, a szakbizottságban,
8. és a plenáris üléseken számos felszólalásom volt,
9. mindegyiknél vezérelt az a cél is, (...)
10. hogy a magyar szempontot bevinni az Európai Parlamentbe,
11. illetőleg próbálni tenni annak érdekében,
12. hogy Magyarországon is érvényesüljenek az Európai Unió normák
13. a nők egyenlő méltóságára, egyenlő jogaira (...) vonatkozólag.

Az előadás interaktív módon folytatódik, a bejátszások a szónok EP- beli felszólalásairól. A felvételeken is magabiztosan, kötetlen stílusban ad elő, egyéni narratíva-rendszerrel rendelkezik. A főbb fordulatokat angol nyelven is elmondja. A szövegek nemcsak női, hanem

egyéb politikai témákra fókuszálnak (gazdaság, emberi jogok, kulturális kérdések, cigányság helyzete, a haza). Megemlíti a kelet- és a nyugat-európai nők közötti diszkriminációt, a globalizáltságot, a női munkajogok liberalizáltságának hatását. A közép- és kelet-európai nőkről beszél, akik nyugat-európai családoknál háztartási alkalmazottként dolgoznak, amelyet a harmadik világbeli nők sorsához hasonlít. A továbbiakban általános jogokért is kiáll: a német gyárakban 300 euróért dolgoznak magyar nők és férfiak, többen diplomások közülük. Morvai a filmek után távolabbi terveiről beszél (női civilszervezetek, az EP összekapcsolása), és konnotációs elemet használ (14-18), szolidaritást kér. Irónia (15).

14. A német nők vagy az osztrák nők álljanak ki a magyarországi
15. – ahogy fogalmaztam ilyen költőien –
16. nővéreik elnyomatottsága ellen, az ő jogaikért,
17. hiszen ők sokkal inkább erőpozícióban vannak, mint mi,
18. és alakuljon ki egyfajta egészséges jó szolidaritás a nők között az Európai
Unióban.
19. Nagyon szeretném, ha segítenének abban [a megjelent újságírók],
20. hogy főleg a számomra kedves területeken,
21. mint munkavállalói jogok, a kisgazdák földhöz való joga, az elszakított
területeken élő magyarok jogai, női jogok,
22. ezekben a kérdésekben menjenek oda, tegyék fel azt a kérdést a többi párt
vezetőjének vagy képviselőjének.
23. Én valószínűleg maradtam volna, és válaszoltam volna,
24. csak tőlem soha nem kérdeznek érdemi dolgokat,
25. idejövök, a magyar termőföld kérdéséről beszélek,
26. az elszakított magyar területek helyzetéről beszélek,
27. és várom az érdeklődő, felvilágosult, komoly kérdéseket,
28. és engem sosem kérdeznek, pedig nem szaladnék el.

E felszólalásokra a helyszínen (EP) férfiak és nők is reagáltak, s nemüktől függetlenül a férfinarratívának megfelelő válaszokat adták (ki fogjuk vizsgálni; ön nem elég tájékozott; nem akarok menekülni a válaszadás elől; stb.) A folytatásban a szónok kötetlen stílusban, előre megírt szöveg nélkül beszél. Stílusa a felszínen nőies (19-21), tartalmában konkrét és kategorikus (22). A politikusnő több alkalommal ironikus, hárító megközelítéssel reagál (23-

24), és a direkt felszólítást, (25-26), egyben a visszatámadás technikáját választja (27-28). Az újságírók szakpolitikai kérdés híján, az akkoriban aktuális témáról, a "kémügyről" érdeklődnek (Kovács Béla, a meggyanúsított párttárs, elmenekült a média kérdései elől).

A válasz ál-naiv, sztereotipikusan nőies elemekkel (csodálkozás, mosoly, erőteljes mimika), széles gesztusokkal. Az újságírói kérdések narratívája kemény, számon kérő, stílusban, tartalmilag nem különböznek egy férfialanynak felteendő kérdésektől. A politikusnő megtartja nőies attitűdjét, hangját nem emeli, gúnyos megjegyzéseket tesz (29, 33). Saját példával él (34). A válasz tartalmazza politikai véleményét, és pártja állásfoglalását (35-36). A további kérdésekre ironikus, tekintélyszerző (38-39), egyben performatív, intertextuális választ ad (40-41) egy bejátszással: Bacsó Béla: *A tanú* c. filmből, arra célozván, hogy a karhatalom hatósági eszközökkel ingatja meg igazán az egyszerű, őszinte embert. Az utalás politikai fogás, a szónoknő előre fölkészült, s nem várt fordulattal támadottból támadóvá vált.

29. Nem vagyok Béla bébiszittere, nem tudom pontosan, mi történt (..)
30. a sajtóból és a munkatársaimtól tudom,
31. hogy érthetően, rossz idegállapotba és rossz fizikai állapotba került (...)
32. ez volt az oka, hogy lemondta a fórumot.
33. ...nyilván ön soha életében nem mondott még le egyetlen programot sem,
34. ...az előző kampányidőszakban én is kerültem már ilyen helyzetbe).
35. ...pedig hol voltak akkor még ezek a módszerek,
36. amikkel most élnek velünk szemben a rendszerpártok,
37. akik szeretnék továbbra is hűségesen kiszolgálni a nagytőke, és a bankok, és a multi cégek érdekeit.
38. Szerkesztő úr, ez egy olyan súlyú kérdés,
39. hogy tekintettel arra, hogy büntetőjogász is vagyok, úgy készültem,
40. hogy egy bejátszás keretében szeretném megadni a választ önnek,
41. és megkérem, hogy nagyon figyeljen, komoly dologról van szó.

Morvai Krisztina egyike azon női politikusoknak, aki régóta és rendszeresen hallat magáról a magyar és az európai politikai életben, és nemcsak a női ügyekhez szól/szólt hozzá (ld. még: Selmeczi Gabriella, Szél Bernadett, anno: Szili Katalin, Lendvai Ildikó, stb.) Felszólalásai

minden esetben szenvedélyes hangú beszédek, olykor szélsőséges vehemenciával, amely véleményt vált ki a hallgatóságból (ellenszenv- rokonszenv; egyetértés- elutasítás).

Hangvétel: közvetlen, támadó, ellenálló, gondoskodás-attitűd.

A diskurzusszervezés koherenciája következetes, a felszólalás személyes hangvételű.

A beszédet átszövik a kontradiktórius ellentétpárok: ész-érzelem; hatalom-alárendeltség; keménység-együttérzés; erő-szelídség; kemény-lágy; stb.

A témák megfogalmazása konkrét, szakpolitikai (pl. a gyermekszülés nem a nő magánügye, a női joggyakorlás a férfiak és a társadalmak érdeke is (vö. demográfiai problémák).

Rendszeresen használja a dominancia- effektusokat: kijelentő mód, közbevágás, az ego hangsúlyozása, amellyel a hatalmi pozíciót erősíti.

Kontextualizált fordulatok (levél, bejátszás), a kommunikációs aktusok spontán elemeket is tartalmaznak (kérdés-válasz/ütköztetés).

Gyakran alkalmazza a hallgatóság közvetlen megszólításának technikáját, provokatív- együtt érző attitűddel.

A gyakori többes szám használatával közösségerősítő hatást nyilvánít.

kulcsszavak, kifejezések: nemzet; igazság; emberi jogok; mi; magyarok; magunkfajták- magunkfajták; multik; jogfosztottság; kedves a szívemnek; saját tapasztalatom; az én hazám; és még: gyarmatosító államok, a választópolgárok szemén köpése, szemkilövető rendőrök

Nők a politikában – közéleti klub, fórum, 2013. szeptember 20.

szónokok: Buzás Anna [BA] és Vadai Ágnes [VÁ] (DK)

Kötetlen hangnemben kezdődik a rendezvény, a fő-szónok, Vadai Ágnes köszönti a megjelenteket. Közli, hogy nem azokkal érkezett, akiket meghívtak, de hozott magával társat (Buzás Anna). Aki köszöni a megtiszteltetést, hogy jelen lehet (1-2), és a fórum témaválasztásával koherens kijelentést tesz, elmondja, hogy a politikai életben, a szerinte két hátrányos adottsággal kíván szembeszállni, és megfelelni: fiatal és nő (3-6). Következétesen a *mi nők* kohéziós elemet használja, a témát nem fejti ki bővebben. Önmagát pozicionálандó, édesapját és annak tekintélyes beosztását említi, a papa polgármester városukban, így a közéleti szemléletet otthonról hozta. (7-10). A nyelvi megformálás határozott, de gyakorlatlan, általános panelekkel (11-15). A hátralevő kb. egy órában jelentősen nem szól hozzá.

1. Nagyon szépen köszönöm, Ági,
2. és nagy megtiszteltetés, hogy itt lehetek előttetek, sokakkal találkoztunk mi már.
3. Én azért jöttem el tulajdonképpen, mert szeretném megmutatni,
4. hogy mert attól, hogy még valaki fiatal, és attól, hogy még nő,
5. érthetek ahhoz, amihez a férfiak is,
6. érthetünk a közélet világához, érthetünk a politikához.
7. Én gyakorlatilag három éves voltam,
8. mikor édesapám polgármester lett Makón,
9. és folyamatosan megválasztották, már húsz éve polgármester,
10. de gyakorlatilag én már otthonról hozom ezt az életszemléletet.
11. És hát mivel egyetemista vagyok,
12. saját magamon is megtapasztalom azt, amit az Orbán- rendszer csinál,
13. amit művel az egyetemistákkal és a fiatalokkal,
14. úgyhogy szeretném, ha ez ellen tudnék dolgozni,
15. hogy az én gyerekeim ne így nőjön fel, és ne ezt lássa, amit én, sajnos. (taps)

A fő-szónok (VÁ) visszaveszi a szót. A diskurzusszervezés általános pártpolitikai irányultság köré csoportosul. A nők elégtelen helyzetét a kormánypártnak tulajdonítja, és az általuk (Fidesz) elvárt női szkripteket sorolja (1-5). Kompenzációs törekvéssel, közös ellenségképet kialakítva megszólítja a férfiakat (6-9). A nők csekély parlamenti részvételéről, az európai átlag alatti közmegjelenéséről beszél, adatokat sorol. Sajátos akkomodációval, politikai ellenfeleit durva kifejezésekkel bírálja (pl. tahó-frakció, primitív, bunkó beszólások), majd újból a női téma következik. A szónok magabiztosan és gördülékenyen beszél, leginkább kijelentő módban, retorikai szempontból hatásos, feminista kollokációkat sorol (nőgyűlölő világ; [nemi] feudális rendszer; feladatunk, hogy főzzünk; a nő mutassa meg magát; vállalja önmagát stb.), amit összekapcsol politikai irányultságával. Pártját bezzeg-példaként ajánlja a hallgatóság figyelmébe (esélyegyenlőség, női alkalmasság, a nőknek véleménye van, nemcsak kinézete, a DK a legtoleránsabb párt, férfi- női egyenjogúság, sokan- sokfélék- sokszínűek-vagyunk, stb.). Idővel szükségét érzi annak, hogy saját hangvételét, szóhasználatát magyarázza, szabadkozik (10-13).

1. Ahogyan az elmúlt napokban, hónapokban, években láttuk,
2. a Fidesz kormány inkább azt gondolja, hogy a mi legfőbb feladatunk,
3. hogy főzzünk, süssünk, vasaljunk, takarítsunk,
4. meg mindenki szülje meg a három-négy gyerekét,
5. és akkor majd nem veri a férj.
6. Ezzel egyébként, nemcsak rólunk, nőkről mond véleményt a Fidesz-kormány,
7. hanem a magyar férfiakról is, mert azt gondolja,
8. hogy a magyar férfiak nagy része így gondolkodik a nőkről,
9. miközben, szerintem, nem.
10. A hadsereg világából jövök,
11. ahol nem lehetett más szintet elérni egy lánynak, mint egy fiúnak,
12. mert az életéről volt szó, mondjuk Afganisztánban,
13. mindenkinek egyformán kell teljesíteni.

A következő részben kérdések következnek a hallgatóság köréből. Az egyik férfighallgató (kb. 25-30 éves) a parlamenti női kvótával kapcsolatban kérdezi a szónokokat: „Azt szeretném kérdezni a lányoktól...” A *lányok* terminológia használata e közegben bizalmaskodó, férfi-magabiztossággal használt szerkezet. A szónok figyelmen kívül hagyja azt, és védekező állásba helyezkedik (14-15). Megemlíti az akkori (a beszéd elhangzásának idejében), egyetlen női miniszteraspíránt, felrója, hogy nem a leány-, hanem az asszonynevét használja.³⁵⁰ Laza hangvételre törekszik, ironizál, biztosítja a jelenlévő férfiakat arról, hogy amennyiben hátrányos helyzetbe kerülnek a nőkkel szemben, ők is számíthatnak rá. Liberál-feminista megjegyzést, tesz: a gyerekeket óvodáskortól kell megtanítani arra, hogy nincsenek férfi- és nő szerepek (16). Sztereotip, közbeszéd-szerű, férfisztereotip narratívával viccelődik a nők terhességéről (17-22).³⁵¹

---

³⁵⁰ 2014. júniusban kiderült, hogy a képviselőasszonyt mégsem választották be az új kormányba.

³⁵¹ A nő *teherbe ejtése* a maszkulin aktivitás kontra női passzivitás sztereotípiájaként jelenik meg, amely a beszédben korábban hivatkozott gender- ideológiával nehezen fér össze. Passzivitást kifejező frazeológiák: pl. szüzesség *elvesztése*; *lehúzták* a bugyiját; a nő *odaadja* magát; fölkéri táncolni; *kitartott* nő; nőket *futtat*; befogadás, stb.

14. [Engem] nem azért választottak be a DK-elnökségbe, mert kvótás nő vagyok,
15. hanem mert azt gondolták sokan, hogy alkalmas vagyok, hogy ott üljek.
16. Nincsenek külön női- és külön férfiszerepek,
17. nyilván van olyan dolog, amit csak nők tudnak csinálni, szülni,
18. van olyan dolog, amit csak férfiak tudnak csinálni,
19. ez most így hirtelen egy se jut eszembe,
20. de nyilván van olyan, amit csak a férfiak tudnak csinálni...,
21. de most tényleg nem jut eszembe semmi...
22. Á, tessék! Teherbe ejteni egy hölgyet, tényleg csak férfiak tudnak.

Következik a női politikusok és általában a nők, androcentrikus világ-béli problémáinak általános felvázolása, (szexizmus, abortuszkérdés férfi döntnökök előtt, családon belüli erőszak, a nő, aki valakinek a valakije). E részben keveredik a tájékozottság és a priváttapasztalat, emotív megjegyzésekkel (23-31). A szövegben kifejezett állásfoglalások a párt szellemiségével harmonizálnak, a megadott témában szakpolitikai érvelés alig szerepel. A szónok nem törekszik kontaktuskialakításra, az ironikus megjegyzések férfi- női témában nem váltanak ki reakciót. A nemek szempontjából vegyes összetételű hallgatóság közbevetett kérdések nélkül figyel. A felszólalás után szórványos taps, a zárszót az asztalnál helyet foglaló férfi moderátor mondja (32).

23. ...csak a hülyeség beszélt belőlük [férfiak].
24. ...én nem vagyok feminista.
25. ...férfiak nélkül nehéz lenne élni, igaz, velük sem könnyű.
26. ...engem kizárólag a hadsereg érdekel, de nem szeretek harcolni.
27. ...egyenlő munkáért egyenlő bért kell adni.
28. ...olyan országban szeretnék élni, ahol nem tudják az emberek, hogy ki a belügyminiszter.
29. ...az lenne jó, ha a gazdaság ügyeiről nem mindig a nagyokos férfiak próbálnának beszélni,
30. ...hanem a százezer forintból gazdálkodó,
31. ...józan paraszti gondolkodású nők mondanák el, hogy kell azt csinálni.
32. Azt hiszem, ezt a témát kiheréltük, így ahogy van.

A kezdeti rendszerezettség után a beszéd koherenciája szétesik, csapongóvá válik.

Jellemző a hirtelen témaváltás, az expresszív értelmezés és előadásmód.

A szónok egyes témákban felkészült, másokban privát tapasztalatokat emel kijelentéssé.

Nyelvi stratégiaként a magyarázó, közvetlen hangvételt választja, a szónoklat jó beszédkészséggel elmondott, gördülékeny rögtönzésnek tűnik.

A gesztusok és a mimika határozott, erőteljes.

Akkomodációs törekvés a témák előadásban, a *laza- de- felkészült* szakpolitikus imázsa.

A hangvétel és az előadásmód emlékeztet a párt férfielnökének viselkedésére (Gyurcsány Ferenc); akkomodációs elem.

A szónok vicces fordulatokat alkalmaz (ezt a témát kiheréltük), a hatásfok alacsony.

A személyes, és a szexuális témáknál feminin gesztusokat használ: haját igazgatja, ringatózik, fejét forgatja, gesztikulál.

A beszélő a médiában elterjedt kliséket alkalmazza, és férfiakkal kapcsolatos ironikus, negatív megállapításokat tesz (csak a hülyeség beszél belőlük; nagyokos férfiak stb.).

Ambivalens állásfoglalások: pártpolitikai szempontból férfipárti, magánemberként kritizálja.

Fatikus funkció alig jelenik meg, figyelemfelkeltő tartalmi eszközöket nem használ, aktív kontaktust nem alakít ki a hallgatósággal.

A hatalmi pozícióra törekvés érzékelhető, de a közönség reakciójának hiányában a szónok kompenzál, *túlbeszéli* a témákat.

kulcsszavak, kifejezések: szeretném megmutatni; a gyermekeim ne éljék át, amit mi, azt szoktam mondani; nem az lényeg, hogy férfi vagy nő, hanem hogy alkalmas-e; amit csak férfiak tudnak csinálni; sokszínűség; tolerancia; mutassuk meg; a lányok, nem hátrálunk; harcoljunk

Parlamenti felszólalás: Dr. Szél Bernadett (LMP) Közzététele: 2015. ápr. 27.

A miniszterelnöknek és a vidékfejlesztési miniszternek címzett felszólalása.

Szél Bernadett nemcsak női témákhoz, hanem aktuálpolitikai kérdésekhez is rendszeresen hozzászól a Parlamentben. A beszéd videójának: Orbán Viktor elsunnyogta a válaszadást címet adták. A politikusnő határozottan kezd, számon kéri, hogy többszöri kérése ellenére Fazekas Sándor szakminiszter miért nem fogadta. A megfogalmazás félreértésre ad okot, mire a férfi képviselői felzúdulnak. Szónok: *„egyszer sem fogadott [a vidékfejlesztési miniszter], és miután én meglátogattam a minisztériumban, szintén nem hívott be a szobájába, és beszélt*

velem azokról a kérdésekről, amikről elég hosszú ideje szeretnék értekezni vele. A rend nehezen áll helyre, az elnök csönget. A szónok nem reagál, folytatja, és a fentiekkel magyarázza, miért egyenesen a miniszterelnökhöz fordult, sorolja a vádak (1-5). Érdeklődik a kormány álláspontja felől, provokál, megkérdezi, hogy a gyanúsítás és az érvek ellenére kitartanak-e a miniszteri biztos mellett (6-10).

A továbbiakban a kormány egyéb korrupciónak minősített ügyeit sorolja (11-14). Közbeszéd, ill. szleng-elemeket használ (segédkezett Bróker Marcsinak irodához jutnia). A képviselők felhördülnek, a szónok folytatja, és közvetlenül megszólítja a miniszterelnököt: meddig kívánja a minisztere kezét fogni?

1. Szeretném önt arra emlékeztetni, hogy Kiss Szilárd-ügyben
2. elmaraszthalhatatlan a felelőssége a miniszter úrnak.
3. Év elején letartóztatták ezt az embert Magyarországon, de Oroszországban
4. más sok éve jogerős bírósági ítélet van ellene,
5. pénzért árult vízumokat, schengeni vízumokat, Kiss Szilárd úr.
6. Na, most, amikor arról kérdezem a tisztelt kormányt, hogy
7. Kiss Szilárd úrral kapcsolatban mi az önök álláspontja,
8. önök kitartanak amellett, hogy az export nő Kiss Szilárd miatt,
9. holott világosan látszik, hogy ez az ember,
10. ez nem véletlenül bukott meg kettőször a nemzetbiztonsági ellenőrzésen.
11. A minisztérium 410 milliót kaszinózott el, amikor nem is olyan régen,
12. amikor állítólag az ön egyértelmű utasítását nem tudták értelmezni,
13. és a Hungária Értékpapír zRt – nél az adófizetők csaknem
14. félmilliárd forintját eltapsolták.

A vádakra Orbán Viktor miniszterelnök személyesen, tényszerű, ironikus hangnemen válaszol, hárít (1-5). A képviselők hangosan fölnevetnek, erőteljes taps, konszenzus.

1. Tisztelt Ház, tisztelt képviselőasszony,
2. annyit megértettem, hogy Fazekas miniszter úr kerüli önt,
3. ezt ön sérelmezi, sőt, neheztel rám.
4. De ez nem ok arra, hogy leváltsam [a minisztert].
5. Köszönöm a figyelmet.

Az elnök megadja a szót, lehetőséget ad a viszontválaszra. A szónok személyes hangvételben, szintén megértő iróniával vág vissza (1-5). Azután fokozódó hangerővel, retorikai fordulatot alkalmazva folytatja a szakpolitikai támadást: Itt ül az a miniszter, aki felelős... – minden formula után felsorolja a kifogásolt kormánytagot és a hozzá tartozó ügyet, közben védelmébe veszi az érintett civileket (a szerinte becsapott kisgazdálkodókat, és általában adófizetőket). Számon kéri, hogy a vétkesek miért nem mondanak le, miért nem hatják le a fejüket a széksorok között. Időn túl szónoki kérdést intéz a miniszterelnökhöz: ilyen országot akar ön?

1. Én viszont azt értem, hogy az ön számára már kínos
2. a magyar adófizető állampolgárok előtt keretpercekben válaszolni
3. az ellenzéki kérdésekre, és én azt meg is értem,
4. mert ilyen miniszterért én sem tartanám a hátamat,
5. kérdés az, hogy ön miért teszi.

A beszéd erőteljesen formált szöveg, nagyrészt szabadon, eleinte kapkodó hangnemben, olykor belepillant a papírjaiba.

A szónok, szövegének szexista félreértelmezése után kissé kibillen szerepéből (nem hívott be a szobájába).

A képviselők sztereotip reakciója és a viszontválasz gúnyolódó, fölényes, a gyakorlottság, és a maszkulin hatalomgyakorlás nemi pozíciójából (kitérés, határozottság: ezért nem váltom le). A képviselőasszony beszédének tartalmi kohéziója jól formált, struktúrája kidolgozott.

A retorikai szituáció változatos elemekkel bír, a beszéd második felében agresszívvá válik, akkomodációs jelenség figyelhető meg, repetitív retorikai elemekkel (itt ül az...)

Keverednek a szakpolitikai és az általános állítások, az érvelési rendszer felsorolásokra szorítkozik.

A szónok kiáll mondandója mellett, direkt megszólítást és közvetlen hangnemet használ.

Az ellene irányuló hatalmi funkciót erőteljes hangerővel és igazának bizonygatásával igyekszik kompenzálni, visszatámad (ilyen miniszterért én sem tartanám a hátamat).

A nyelvi formáltság hivatalos, és szleng-elemeket tartalmaz.

Erőteljes konatív és emotív funkció, női és férfi mentalitás- sztereotípiák gyors váltakozása.

Az MSZP Választási veresége után a továbblépésről – tv-interjú, 2014. április 16.

meghívott vendég: Lendvai Ildikó (MSZP)

Lendvai Ildikó gyakorlott, sok éve tartósan az élvonalban politizáló asszony, azóta visszavonult (2014). A beszélgetés időpontjában pártja a második választási kudarcélményt élte át. Az első mondatok a választási eredmény elemzéséről szólnak, majd a továbblépésről beszél (1-3). A politikus az elébe-menő, beismerő taktikát választja, amit háritással vezet fel (8-11). A számára kényelmetlen kérdéseket fegyelmezetten tűri, kinéz a fókuszából, gesztusai erőteljesek, a hangvétel visszafogott, egy-egy felfutással. Szokásos politikai beszéd-technikát alkalmaz, a támadási felületet adó vádak előre beleszövi mondandójába (12-15). Az önmaga által feltett kritikus kérdéseket megválaszolja. Férfias, cselekvő igéket használ: összeszerelni; megveti lábát; modellt ad; nagyon kikaptunk, stb. A szövegben a sztereotipikus nőies attitűd is megjelenik (gondoskodás, passzivitás), némi iróniával együtt érez a szomorkodó, csalódott, és gyászoló vesztes szavazókkal.

1. Most úgy kell ezt az újat összeszerelnünk, hogy közben haladásban vagyunk,
2. tehát nem mehetünk betegszabadságra (...)
3. most kell megvetnie a lábát a szolidáris és a szabad gondolkodásnak,
4. (...) első sorban Budapesten,
5. és ez nem a vidék lesajnálását vagy elhanyagolását jelenti,
6. Itt lehet modellt adni arra, hogy
7. hogy tudnak jobb- és baloldali állampolgárok egymással békében együtt élni.
8. [A vereség miatt] nem mutathatunk csak olyan rajtunk kívüli okra,
9. amin úgysem tudunk változtatni 2018-ig;
10. a médiahelyzetre, a választási törvényre, a gonosz Fideszre,
11. [nekünk] magunkon kell keresni a változást.

A beszélő témája nem női szakterület, mondandója a pártfegyelemhez igazodik. A kontextus ambivalens érvrendszerű. A XX. századi, maszkulin alapokra épített narratívába, azzal ellentétes, emancipációs jelleget illeszt (12-13). A választási vereség okainak taglalásakor, a kurtizánokra utaló hasonlatrendszer használ, és a szexizmus tipikus kategóriáját, a prostitúciót használja (14-18). A következőkben a jövőről és a további tervekről szól. Megtartja a párt újjászervezésének ecsetelésekor használt nőies párhuzamokat (lakberendezés, a szoba átrendezése, takarítás, szellőztetés, a falak átfestése).

12. Ezek a pártok, ezekkel a módszerekkel, a másik oldalon
13. és a mi oldalunkon is megújulásra szorulnak. (...)
14. Ez most egy nagyon nemtelen hasonlat lesz,
15. és a saját oldalamra nem is szívesen mondom,
16. de amikor valamit átszerveznek, azt szokták mondani,
17. hogy a lányokat cserélték vagy az ágyakat is? (...)
18. Lányokat is, ágyakat is, de a lényeg,
19. hogy az egész épületet újra kell építenünk.

A következőkben ironizál, és a Parlament eljelentéktelenedéséről beszél, metonímiát alkalmaz (nagy kerek könnyeket fogok ejteni érte). A kifejezések és a kollokációk egy része kissé avított (szolidáris mozgalom; kisöpörjük a szőnyeg alól; praktikus okok; pocsek; stb.). Szakpolitikai feladatokat, sorol, a párt újjáépítésének témájához szociális tevékenységeket kapcsol: emberek etetése, gyermekek tanítása stb. (20-24). A szövegmondás folyamatos, rögtönzött elemeket tartalmaz, amelyek szilárd alapokon nyugszanak. A továbbiakban az ellenzékkal kötött szövetség szükségességéről beszél, egyfajta modellnyújtásról, amit szerinte az emberek követhetnének, allegóriát használ (25-29).

20. Útjára kell indítani olyan mozgalmakat,
21. és összekapcsolni olyan meglévő sejteket,
22. amik nemcsak elvileg beszélnek szolidaritásról,
23. hanem gyakorlatban segítenek, gyerekek korrepetálásával,
24. emberek etetésével – a szó szoros értelmében.
25. Hogy ezek a politikai erők maradnak-e, ezt én nem tudom,
26. de hogy szövetségre vagyunk ítélve,
27. egyfelől praktikus választási okokból, másfelől azért,
28. mert mégiscsak kell egy modellt nyújtani arra,
29. hogy különböző gondolkodású emberek nem harapják át egymás torkát.

Az interjúban kevés kérdés hangzik el, a válaszadó határozottan viszi a szót.

A szöveg egyenes struktúrájú, szinte egyáltalán nincsenek töréspontjai.

Akkomodációs hajlam a maszkulin narratívarendszerbe épült kifejezések és a sajátossá vált hangvétel alkalmazásában található (újra kell indítani; modellt nyújtani).

Konvencionális reflexek vannak túlsúlyban, enyhe női attitűddel (allegóriák és tények keveredése).

A szabad beszéd lendületéből fakadó, kontrollálatlan kijelentések fordulnak elő (lányok- és ágyak).

Az excesszív előadásmód mellett, több helyen retorikai technikával alkalmazott kontroláltság fordul elő (pl. majdnem azt mondtam: sulykolni).

Kevés szakpolitikai érv hangzik el, leginkább frazémák, agitatív jelleggel (szövetségre vagyunk ítélve).

A beszélő kifejezi a hatalmi elit tagjaihoz tartozását, hatalmi pozícióból kritizál.

Koherens diskurzusszervezéssel, gyakorlott interjúalanyként válaszol a kérdésekre.

Hárító reflex csak az átgondolt stratégia részeként jelenik meg: hibák, bukás vállalása.

A diskurzusszervező elv központi gondolata a közjó, a képviselendő párt, s annak alapeszméje, a társadalmi közjó elérése.

A diskurzusban és a viselkedésben nemcsak a férfi- női mentalitásjegyek, hanem a régi és új beszédmód- sztereotípiák is megjelennek (generációs különbségek, szóhasználat).

kulcsszavak, kifejezések: rendpárt; demokrácia; belső működési elv, szolidaritás; szociális feszültség; az épületet újjáépíteni; társadalmi sejtek; mozgalmak; vezérelvűség, meglévő sejtek modellt nyújt; nem harapják át egymás tokát stb.

A nők önrendelkezési joga, az abortusz és az illegális terhesség-megszakítás c. sajtótájékoztató. 2012. május 3

szónokok: Kormos Kata, Bangóné Borbély Ildikó, Demeter Márta (MSZP)

A videofelvételen az MSZP fiatalabb korosztályának női politikusai kapnak szót, ez esetben kifejezetten nőket érintő kérdésekben (Az MSZP tiltakozik a nők önrendelkezési jogának csorbítása ellen). A fő-szónok bemutatja a résztvevőket, a három elnökségi tag mondandóját listászerűen olvassa. A felvétel négyperces. Mindhármukra jellemző a női attitűd (visszafogott hangvétel, szabatos megfogalmazás, provokatív elemek kerülése). A szónoknők egymásnak adják a szót. Az elsőként megszólaló a politika feladatairól beszél, valamint pártkövetelések hangzanak el (1-3). A beszéd összeszedett, általánosságokat tartalmaz, a beszélő kissé kapkodva, de határozottan olvas, a végére kiesik szerepéből (a Magyar Szocialista Párt felelős... helyesbítés: kormányra készülő pártként felelős...), majd átadja a szót.

A második szónok feladata a női témák, kontra a kormány tevékenységnek taglalása (abortusz, szexuális felvilágosítás, fogamzásgátlás). A szónok részben felolvas, a szabad beszéd konatív funkciót alkalmaz (Felhívnam a Kormány figyelmét arra, hogy nem a középkorban élünk, kétezer-tizenkttőt írunk, ma már a nőket nem lehet félrevezetni, és becsapni).

A szövegben közbeszéd- panelek, és klisék hangzanak el (4-7).

A hangvétel nyugodt, az érvelési séma átgondolt, nem figyelemfelkeltő. Átadja a szót.

A harmadik szónok fordulattal indítja mondandóját: *„Természetesen az államnak mindig rendkívül fontos, hogy minél több gyermek szülessen Magyarországon, viszont ezt nem kényszerítéssel, vagy a nők önrendelkezési joga esetleges csorbításával kell elérni, hanem azzal, hogy megfelelő gazdasági környezetet, stabilitást kell biztosítani a párok számára.* Végül tiltakozását fejezi ki a kormány (Fidesz), és a társ- kormányzópárt (KDNP) egészségügyi területen végzett elégtelen működése ellen. A beszélő formált, szabatosan megfogalmazott mondatokkal beszél, egyéni vagy általános figyelemfelkeltő gesztust nem használ (8-11). A szöveg tartalma általános, konkrétumokat tartalmaz, de szófordulat, vitára hívó bejelentés nem jelenik meg. A hallgatóság tagjai (újságírók) részéről további kérdések a felvételen nem szerepelnek.

Megjelenő sztereotípiák, kollokációk:

1. beláthatatlan következmények;
2. a pártpolitika nem szólhat bele az állampolgárok szabad döntésébe;
3. a kormány feladata, hogy minél korrektebb tájékoztatást adjon az állampolgárok részére;
4. az abortusz kényszere ne merüljön fel;
5. fontos a gyerekek szexuális felvilágosítása;
6. a fogamzásgátló eszközök minél szélesebb körben elérhetőek legyenek;
7. nem a középkorban élünk;
8. megfelelő gazdasági környezet és stabilitás;
9. a kormány nem képes kiszámíthatóságot biztosítani a magyarországi pároknak;
10. erkölcsi megfontolások (stb.).
11. meg kell hagyni a nőknek a választás szabadságát.

kulcsszavak, kifejezések: beláthatatlan következmények; nem szólhat bele; korrekt tájékoztatás; abortusz- kényszer; a középkorban élünk; megfelelő gazdasági körülmények; kiszámíthatóság; a nők választási szabadsága

Tanévnyitó ünnepség – beszéd, 2011. 08. 28.

szónok: Dr. Hoffmann Rózsa (KDNP)

A KDNP egyik legismertebb női parlamenti képviselője Hoffmann Rózsa, oktatásért felelős államtitkárként (2010- 2013) önálló, teljes feladatkört kapott a kormányban.³⁵² Feladata az oktatásügy átalakítása volt (oktatás, nevelés = nőies attribútum). A vállalt szakterület stratégiai provinciaként a szakmai, az emberi, és a gazdasági érdekszférát érinti. Egy idő után azonban tevékenységével nemcsak az ellenzék, hanem a szövetséges, sőt, saját pártja is elégedetlen lett, és megbízatási idejének lejártá előtt a felsőoktatás irányítását kivonták hatásköréből. A 2014-es választásokra listán jelölték, de nem sokkal utána közölte, hogy elbizonytalanodott abban, ő lenne-e a legmegfelelőbb ember az oktatáspolitikai vezetésére. A politikai életből nem távozott, parlamenti képviselőként folytatta. Az alábbiakban egy szigetközi kisváros tanévnyitó ünnepségén elhangzott beszéd elemzése következik.

A szónok a köszöntés után történelmi példával él, méltatja a város értékeit, hírességeit (1- 5). Hasonlaltat fűzi át a következő témát (kovász-kenyér-ember-munkahely-iskola-szellemi táplálék), rurális allegóriával az életerőről és a reményről beszél (6-14).

1. Külön öröm számomra, hogy itt, Lipóton kezdhetjük meg az új tanévet.
2. Amely tanév, a közeli Szent Márton hegyen
3. (Pannonhalmán) 996-ban történt iskolaalapítás óta a sorban az ezertizenhatodik. (...)
4. Lipót immár hazánk ismert fürdőhelyeinek egyike,
5. de hírét nagyszerű kenyérének is köszönheti,
6. mert a hagyományokhoz visszatérve megújította és felfedeztette
7. az emberekkel az egykor kitűnő magyar kenyér íz- világát.
8. Kovászt használva maga is sajátos kovász-szerepre tett szert,
9. százával teremtve magyar munkahelyeket az országban.
10. S ez az újra megnyíló kisiskola is olyan,

---

³⁵² Ld. még: Németh Lászlóné, nemzeti fejlesztési miniszter 2014. júniusig

11. mint egy falat jóízű lelki és szellemi kenyér,
12. a gondoskodáshoz és öngondoskodáshoz,
13. vagyis az életerőhöz nélkülözhetetlen táplálék.
14. Az élet és a remény kenyere és a kenyér reménysége.

A beszélő plasztikus képeket közvetít, a hasonlatokat realizmussal párosítja. A diskurzusszervező stílus a jó tanár attitűdje, aki a dicsér, figyelmeztet, és buzdít. Referenciális ismertetéssel átfogó érdekközösségeket említ, ...- tól ...-ig formulával (15-23). A gyerekek bátorítása mellett a szülőkhöz, felnőttekhez is szól. Felhívja a figyelmet arra, hogy nemcsak a felnőtt szülő hat a gyermekre, hanem fordítva is, kiemeli az ismeretek továbbadása, és az önálló gondolkodás szükségességét (24-27).

15. Talán soha ilyen sokszínű nem volt a gyerektábor a családi eredetét illetően
16. a milliárdostól a mélyszegényig,
17. a magasan képzettől az iskolázatlan életművészig,
18. a munkanélkülitől a létéért küzdő vállalkozóig,
19. az alulfizetett közalkalmazottól a fekete- és szürkegazdaságban lavírozó ügyeskedőig,
20. a viruló sikerembertől, az életéért küzdő leszázalékoltig,
21. éptől a fogyatékkal élőig,
22. a reménykedő hívőtől a reményvesztett közömbösig,
23. és így tovább, sorolhatnám a pedagógiaiilag csak művészi tudással kezelhető hatalmas különbségeket.
24. Ismeretekkel ellátni őket [a gyerekeket], hogy tudjanak gondolkodni,
25. és gondolkodhassanak, hogy megértsenek,
26. s hogy talán velünk, a felnőttekkel is képesek legyenek
27. másképpen láttatni dolgokat, mint ahogy azokat korábban látni véltünk.

A beszéd hátralevő részében a szónok köszönti pedagógustársait, sok erőt kíván nekik. Utal a tanítás szakmai küldetésére, emotív elemeket használ, szabadkozik (28). Közösséget vállal a megjelentekkel, elismeri, hogy a kialakult kedvezőtlen körülmények között nem könnyű a nevelési munka (29-33). Némileg bírálja a kormány munkáját (amelynek ő is tagja).

Méltánytalannak nevezi, hogy a kabinet a hozzá fűzött reményeket nem váltotta be (31-32). Visszatérően többes számot használ, a pedagógusok helyzetének átélésével önmagát is közéjük sorolja. Allegóriával zár, megértő gesztust nyilvánít (sztereotipikusan női attitűd), amelyben a közös jövő kibontakoztatását látja veszélyben (33-35).

28. Nem tagadom, elszomorít,
29. hogy az ország jelenlegi gazdasági állapota miatt
30. gyökeres változás egy év alatt nem állt, nem állhatott be életükben,
31. s hogy ez a méltánytalanság,
32. amelynek cáfolat- kísérlete egy pillanatra sem fordulna meg a fejemben,
33. nemcsak munkájukat teszi végtelenül nehezzé,
34. hanem a kiteljesedő és megújítandó nevelés-oktatás,
35. vagyis a jövőnk útjában is áll.

A beszéd tartalmi kohéziója formált, noha több területet érint, homogén szellemiséget követ.

A szónok kibontja ezen elemeket (a kormány oktatási programja és az előző ciklus hibái).

A referenciális funkció adott kontextusra irányul (történelmi adatok, megszólított rétegek, szakpolitikai kritika).

Mindvégig megtartja a női viselkedés- sztereotípiákat, amelyek pártjának keresztény-konzervatív szellemiségével egybecsengenek: visszahúzódó, halk szavú előadásmód, megértő attitűd, gondoskodás.

A beszéd hangvétele helyenként kissé patetikus, a szituációnak megfelelő (ünnepélyes), de nem figyelemfelkeltő (..melynek cáfolat- kísérlete egy pillanatra sem fordulna meg a fejemben).

Konfrontatív, provokatív elemek nem hangzanak el, a konfliktuskerülő, konzervatív nő attitűdje.

Az érvelési séma szakmai, oktatáspolitikai, helyenként költői megfogalmazásban (felsorolások, hasonlatok, allegóriák).

A szövegben a verbális jelentést alátámasztó, vagy az ellenpontként ható, distanciákat mellőzi.

Hatalmi pozicionálás szakmai területen érezhető; kifejeződik gyakorlottsága a tanári pályán.

A visszafogott stílus figyelemfelkeltő értéke alacsony, kérdés, hogy aki ily módon nyilvánítja ki akaratát vagy véleményét, annak tetteit hitelesnek fogadják-e el.

A szónok a retorikai szituációban átható tekintélyt nem alakít ki.

kulcsszavak, kifejezések: kenyér; kovász; szellemi táplálék; kisiskola; gondoskodás; élet; remény; erkölcs; erős kősziklára támaszkodó törvények; a jövő megalapozása; ezeréves intézményrendszer; hamis ideológiák; szorgalmas munka; becsület; kölcsönös bizalom

Diákok akciója a Köznevelési Konferencián. Előadás, a felvétel közzététele: 2013. ápr. 28

A 2013-as diákforrongások idején, Hoffmann Rózsa államtitkár-asszonynak, a Köznevelési Konferencián tartott előadása után, spontán felszólaló diákok próbálták magukra vonni a figyelmet. A diákok a beszéd elhangzása után nyomultak a pulpitushoz, túlharsogva a moderátort. Néhány perc után jelenlétük nemkívánatossá vált, akkor egy női hang közbeszólt, és megkérte őket, hogy menjenek ki. A tanulók – vegyesen: aktívabb fiúk és passzívabb lányok – közbevágunk, reagálnak az éppen elhangzó mondatokra, egyszerre beszélnek, hangzavar keletkezik. A moderátor kivár, néhány mondatot engedélyez, az előző nő hang (tanárnő) pedig magázó, hivatalos stílusban távozásra szólítja fel a tanulókat.

A diákok hangvétele agresszív, Hoffmann államtitkárásszony szótlanul szemléli az eseményeket. Az előbbi tanárnő határozottabban és közvetlenebbül felelősségre vonja a diákokat (1-6). A rendreutasítás részben eredményes, a diákok elindulnak kifelé, de egy közülük folytatja a zúgolódást. A tanárnő utasítja, hogy beszéljen illemtudóan, adja meg a tiszteletet tanárainak és általában a felnőtteknek. A zűrzavar fokozódik, bekiabálások hallatszanak, a tanárnő magabiztos kontrával eléri célját: a gyerekek kimennek, az egyik diák azonban emelt hangon folytatja. A moderátor megpróbál közbeszólni, szerepe szerinti dramaturgiával megköszöni a részvételt, ami újból hatástalannak bizonyul. Az epizódnak egy spontán-rendező, idősebb férfi (tanár vagy szervező) erőteljes hangvételben vet véget (7-9). A diák elhallgat, és a többiekkel együtt távozik. Tanárnő:

1. Honnan vetted ezt [hogyan nincs fűtés az iskolában]?
2. Neked most hallgatni kellene az előadást, nem pedig itt lenni.
3. Éretlen vagy!
4. Nagyon éretlen vagy ezekhez a feladatokhoz,
5. és még nem tettél annyit erre az asztalra, ez a baj.
6. Úgyhogy tanuljál, és tegyél jót ennek az országnak!

Rendező, idősebb férfi:

7. Mi azért jöttünk ide, hogy az ország felelős vezetőit meghallgassuk,
8. te pedig szerintem hazamehetnél,
9. édesapádnak lecsavarni két nagy fülest, hogy nem nevelt meg.

A diákokat helyreutasító tanárnő hierarchikus, hatalmi pozíciót alkalmazva ért el eredményt.

Nevelői narratívával asszertív, célratörő magatartással utasította a tanulókat.

A verbálisan erőszakos szituációt a hierarchikus fölény (tanár-diák), és a közös identitás (iskolai környezet, rend) hangsúlyozásával kezelte.

A kritikai attitűd (még nincs mérhető produkció) hatásosnak bizonyult.

A tanárnő tradicionálisan *tanáros* felelősségre vonása (*miért nem vagy órán?*), hatásos volt.

Nem kizárható szempont a jelenet elemzéséből a fizikai hatás mérlegelése; az összetűzés szemtől-szembe, a nyilvánosság előtt történt.

A lázadó fiúk/fiú, az idősebb nővel szemben gondolkodás nélkül alkalmazták a szokásos férfitechnikákat (hangerő, közbevágás, heves gesztikuláció stb.), amelyek speciális nemi diskurziót hoztak létre.

A tanárnő egy ideig képes volt megőrizni kompetenciáját, és férfias határozottságot alkalmazott, végül mindössze textusban mérhető hatalma maradt. Egy nő állt szemben egy fizikai fölényben lévő fiatal férfival.

Megfelelő hatást egy felnőtt korú, maszkulindominanciáját kinyilvánító férfi ért el, konatív funkcióval (hazamehetnél édesapádnak lecsavarni egyet [pofont]...).

A határozott fellépés mellett egy szellemes (szleng), nevelői fordulattal előadott (férfi-fiú közötti) rendreutasítás következett.

A dominancia hatásos kinyilvánítása és a konfliktus megoldása egy férfitől indult ki.

kulcsszavak, kifejezések: követeljük; jár nekünk; a jogaink; az ország felelős vezetői; nem tettél le annyit az asztalra; tanulj, éretlen vagy

Parlamenti közvetítés – felszólalások és viszontválaszok. 2010. december 7.

szónokok: Lakatosné, Sira Magdolna (Fidesz), Gúr Nándor (MSZP), Dr. Lanczendorfer Erzsébet (KDNP).

A parlamenti vitanap keretében a T/1813. számú törvényjavaslat (egyes szociális, gyermekvédelmi, családtámogatási, fogyatékosügyei és foglalkoztatási tárgyú törvények

módosítása) kapcsán szólnak fel a pártok képviselői. A felvételen, a hozzászólásokat Lakatosné, Sira Magdolna kezdi, aki a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei kistélepülés, a hétszázötven lakosú Túrístvándi polgármestere. Téma a közmunka, gyakorlati tapasztalatait mondja el, életszerű példákon keresztül. A képviselőasszony kötetlenül, lényegre törően, kissé elfogódottan beszél. Első mondatában kiigazít a kistérség- kistélepülés fogalmai között. Diskurzusszervező elv az emberek képviselete, és szociális helyzete, epizódokon keresztül. Ismerteti a helyzetet, adatokat sorol (1-4), majd felvázolja a problémát, miszerint lakóhelyén miért nem akarnak az emberek részt venni a közmunka- programban (5-7).

A szövegben keverednek a közbeszédben alkalmazott elemek és a szakzsargon. Hozzáigazításként mondandója nem- hétköznapi megfogalmazására törekszik, végül egyszerű, de figyelemfelkeltő módon ad elő. A többes szám alkalmazásával részt vállal a problémában, a döntéshozó képviselők hibáira hivatkozik (8- 13). Együtt érző gesztust tesz, nyilvánosan beismeri, hogy vele együtt, a pozícióban lévő döntéshozók sem tudnak megfelelni a követelményeknek (14-17).

1. Túrístvándiban közmunka programban 2010 évben öt fő vett részt,
2. száznegyven *rátosa* [RÁT: rendelkezésre állási támogatás] van a településnek.
3. Tudomásom szerint, Fehérgyarmat városban új munkahely
[program] indult volna,
4. ha lett volna elég számú jelentkező.
5. Merthogy azt mondták az emberek,
6. hogy miért menjünk el máshova dolgozni,
7. jó nekünk helyben a szociális segély, vagy hát a közcélú is időnként.
8. A közcélú munka értékteremtéséről pedig az a véleményem,
9. hogy amikor az önkormányzatra hárítjuk száz százalékban a dologi költséget,
10. semmilyen segítséget nem adunk ahhoz,
11. hogy a foglalkoztatás teljes mértékben értékteremtő lehessen.
12. Merthogy anyagi költséghez nem adtunk finanszírozást.
13. Nem tudom, miről beszélünk,
14. mert be kell vallanom őszintén,
15. hogy Túrístvándiban is bizony gyakran előfordult,
16. hogy egyik nap erre gereblyézték a falevelet, a másik nap meg arra.

17. Merthogy anyagi eszköz hiányában nem tudtunk más foglalkoztatási lehetőséget adni, mind a száznegyven munkanélkülinknek.

A beszélő szövegmondásának produktív vonásai változatosak.

Hullámzó beszédtempó, amely az episztoláris, a felolvasó és a kötetlen szabad beszéd között váltakozik.

A nyelvi stratégiák közül a tradicionális női elemek vannak túlsúlyban (empátia, védő pozíció, *mi*- közösségvállalás).

A beszéd, hatásos és lényegre törő, alkalmas arra, hogy a csekély létszámú képviselőtábor tagjai között figyelmet váltson ki (semmilyen segítséget nem tudunk adni).

A lényegi, tartalmi elemek túlsúlyban vannak, köszönhetően a konkretizált példáknak, azokhoz kapcsolódó problémákat vet fel (azt mondták az emberek).

Egyéni stílus alkalmazása, kontextuális elem nem fordul elő.

A szöveg koherenciája a gyakorlati példák elmondására összpontosul.

Szakértelem és gondoskodó attitűd keveredik, amelynek következménye a házon kívüli hatalmi szerep kinyilvánítása.

Választ Gúr Nándor képviselő (MSZP) ad, aki 2002-2010-ig a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Közgyűlés tagja, valamint 2008-2014 között az Országgyűlés Foglalkoztatási és Munkaügyi Bizottságának elnöke volt, és a megelőző állapotok kialakításában volt felelőssége. A válaszadó gyakorlattan, cáfolattal kezdi a hozzászólást (1-3). Szakmai érveket sorol, háritásként arról beszél, amit jól ismer (4-11). A szöveg papírkész; fogalmak, tanácsok, általánosítások halmaza (12-15). A továbbiakban arra céloz, hogy akik nem próbálnak meg minden lehetőséget kiaknázni, azok nem érik el céljukat. Konkretizálással közli, hogy a megjegyzést nem a felszólaló polgármesterasszonynak címezte, hanem az „*információs rendszer birtokba vevőinek*”. A válasz végeztével oldalra néz, és megjegyzést tesz egy másik képviselőnő privát közbeszólására, és valamiféle freudi elszólást kér számon.

1. Az előbbi hozzászólás kapcsán csak annyit szeretnék mondani,
2. hogy nem mindenütt volt ez egyforma az én ismereteim szerint,
3. az Út a munkához program kapcsán,
4. azontúl, hogy a kormány finanszírozta a bérjárulék- költségeket,
5. azontúl más szervezetek kapcsolódtak a dologi költségek finanszírozásához.
6. Lehet, hogy Szabolcs- Szatmár- Bereg megyében nem,

7. de például Észak- Magyarországon, az Észak- Magyarországi Regionális Fejlesztési Tanács
8. célzott pályázatokat hirdetett akkor, annakidején, pontosan azért,
9. hogy a dologi költségek kiváltásában segítséget nyújtson,
10. leg- kiváltképp azoknak az önkormányzatoknak, akik önmaguk ezt nem tudták megteremteni,
11. de megyejogú város is volt érintett ilyen értelemben.
12. Tehát lehet új konstrukciókat összerakni,
13. ami hogyha egyik szálon nem adja meg mindenre a választ,
14. akkor más szálaikon keresztül kiegészítő forrásokat biztosítson
15. annak érdekében, hogy működtetni lehessen a rendszereket.

A válaszadó szövege formált, szabatos megfogalmazású.

Stílusjegyek: szikár mondatok, lényegre törő tartalommal, racionalizált megfogalmazás, szakpolitika (bérjárulék, dologi költségek).

A nyelvi formáltság hozzáértő, rutinos, és határozott.

Az érvelési séma racionális, a felmerülő kérdésben a szónok a korábbi, és a jelenlegi hatalmi pozíciójából adódó tudást és információkat közli (de például Észak- Magyarországon).

Az információtartalom szegényes, általános példákkal, amelyek nem közvetlenül kapcsolódnak a témához.

Agresszió nem jellemző, de a megoldást áthárítja a téma felvetőjének (lehet új konstrukciókat összerakni).

Együtműködési hajlam, konstruktivitás nem észlelhető.

Markáns lezárásként személyeskedést engedélyez magának, a válaszra szánt időt nem tölti ki. Hatalmi gesztus a szakpolitika ismertetések stílusában, és a végszó utáni purparléban érzékelhető.

A témához Lanczendorfer Erzsébet (KDNP) szól hozzá. Széchenyi- idézettel kezdi beszédét: *„szent kötelességünk fele- barátainktól annyi nyomorúságot eltávolítani, amennyit csak lehet.”* A képviselőasszony ezután a kereszténydemokrata értékek kialakulásával és azok méltatásával folytatja (szolidaritás, szociális irányzat). Kitér a társadalmi egység és a szociális igazságosság szükségességére, majd Barankovics István, a KDNP alapítója, országgyűlési képviselő gondolatait olvassa fel, *„...aki megfogalmazta és egyértelműsítette, hogy a nyomor*

méltatlan az emberhez, a természetjog, a tisztes szegénység, amely felesleggel ugyan nem bír, a szükségest nem nélkülözi.”

A felszólalómondandóját részben papírból olvassa, az idézetet a napi politizáláshoz kritikával köti át (1-3). A citált szöveg visszaemelésével utal az előző kormány felelősségére (4-8). A továbbiakban sztereotipizált női témák következnek: gyermekvédelmi törvény, gyermekélelmeztetés, az étkeztetés feltételei, gyermekmunka, bölcsődei- napközi ellátással kapcsolatos problémák. Érdemi kifogásként merül fel, a felszólalás idején gyakorolt családi jövedelemszámítási technika (9-12). Konklúzióként az igazságosságot eljárási módszerként említi (13), szakirányú narratívával, figyelemfelkeltő aktus nélkül. A beszédet keretes szerkezettel, a Széchenyi- idézetre utalással zárja (14-16).

1. Most, amikor a T/1813-as számú törvényjavaslatot tárgyalja a Magyar Országgyűlés,
2. kereszténydemokrataként határozottan leszögezem,
3. hogy a törvényjavaslat a szolidaritás alapértékére épít persze,
4. mint Széchenyi mondta, amennyire csak lehet.
5. Mert bizony, és most a bántás szándéka nélkül mondom,
6. mert az igazságot csak ki kell mondani – mert vétkesek közt cinkos, aki néma –
7. hogy csak annyira lehet, amennyire az előző kormánytól kapott örökség
8. ezt nekünk lehetővé teszi.
9. Itt ugyanis a szülők egy főre jutó jövedelmét veszik figyelembe,
10. de nem veszik figyelembe a családban élő gyerekeket,
11. s természetesen a többgyerekes családok érintettek hátrányosan így,
12. a jövedelem meghatározásakor.
13. A módosításra tehát az igazságosság okán van szükség.
14. A szociális törvény említett módosításai emberközpontúak, azt mutatják,
15. hogy igyekszünk felebarátainktól annyi nyomorúságot elvenni,
16. amennyit csak lehetett, amennyit csak tudtunk.

A diskurzusszerveződés az előre koreografált szöveg köré épült.

Erős intertextuális tartalom tapasztalható, amely keretbe foglalja a beszédet, amelyre közben is több visszautalás történik.

Az előre megírt textus elvesz a beszéd elevenességéből.

Érvrendszer szempontjából csekély aktualitástartalom jelenik meg.

A felszólaló nem tér el a tematikus vonaltól és a szakpolitikai iránytól.

Autonóm, értelmező kifejezésmód jellemző a hozzászólásra (az előző kormánytól kapott örökség).

A szónok nem *vegyül* aktuális társadalmi eszmékkel vagy napi politikai témákkal.

A retorikai hatás a szöveg második felében jelentősen csökken, az előadásmód monotonná válik.

Emotív elem az idézetek kapcsán jelenik meg (Széchenyi, Barankovics)

A beszéd ritmusa a felszólalás második felétől felgyorsul, az érvelési sémák elmaradnak.

Hatalmi törekvés, vagy annak kinyilvánítása az intertextuális részben érezhető; visszanyúlás a történelmi személyiségekhez.

kulcsszavak, kifejezések: halmozottan hátrányos helyzetű emberek; társadalmi egység; szociális igazságosság; tisztességes szegénység; gyermekvédelem, rászoruló, nem helytelen; családi jövedelem; ez nem igazságos; igazságosság; gyermekmunka

Üdvözlő beszéd – spontán, 2014. május 3.

szónok: Pelczné, Gáll Ildikó (Fidesz)

Pelczné Gáll Ildikó, a Fidesz Európai Parlament listavezetője, EP-képviselő országjárása alkalmával, tradicionálisan férfi- környezetben szólalt meg: a fábiánsebestyéni fogathajtó versenyen mondott beszédet. Alább, bontás nélkül következik a szöveg, mert a két perc húsz másodperces diskurzusnak egyáltalában nem volt töréspontja. Megerősítő bólintásokkal fordul az asztalnál helyet foglaló rendezőkre. Mondandóját szabadkozással kezdi (a rossz utak ellenére egy kellemes és profi közegbe érkeztünk). Azután méltatja az évek óta rendszeres szervezés és a versenyek kapcsán elért teljesítményeket (1-6). A politikusnő folyamatosan beszél, általános terminusok, és néhány sztereotípiát alkalmazásával. A szöveg tartalmilag kevésbé informatív, egyéni, figyelemfelkeltő rétori technikát nem alkalmaz. Név szerint megköszöni az alapos szervezést (7-10), visszatérő narratívával elmondja, hogy büszke arra, hogy itt rendezik majd a közelgő világbajnokságot (11-12; 19-26). A beszédben pártpolitikai,

és európai uniós utalás is elhangzik (13-15; 22-23). A szöveg utolsó harmadában nemi sztereotípiákat tartalmazó kollokációkat használ: a magyar, lovas- nemzet; férfias, nemes küzdelem (16-18). A beszélő személyes megjegyzés révén női reprezentációval él (26-27), végül örömét fejezi ki, hogy ezúttal politikán kívüli témákról ejthetett szót (27-30).

1. Az első benyomásom annyira pozitív, hogy egy kis csoda, ami itt várt,
2. amikor megérkeztem, [mert] rendkívül rossz útviszonyok között tettük meg,
3. azt az utat, ami az országjárásunknak a mai végállomása,
4. és most már az élvezet következik, és örülök annak, hogy
5. itt egy olyan versenynek a végére, egy olyan maraton- hajtásnak a végére
6. tudtam csöppenni, ami alapvetően feltölt, hiszen
7. nagyon szép dolog, amit Farkas Sándorék letettek eddig az asztalra,
8. és az a küzdelem, és az a kitartás, ahogy hosszú évek alatt érlelték
9. és vitték ezt a fogathajtó versenyt,
10. s tették azzá, ami ma, s tették azzá, ami majd jövőre lesz,
11. hiszen egy világbajnokságnak a helyszíne lesz,
12. és nyilvánvalóan kevés a szándék, ehhez kell egy komoly infrastruktúra is,
13. úgyhogy nagyon örülök, hogy a kormány céljai, elképzelései
14. szervesen egybevágnak az ő elképzelésükkel, és
15. sokszor hallottuk, én is büszke vagyok arra, de hát kevés tartalom mellett tudtuk ezt mondani,
16. hogy a magyar nemzet, az egy lovas nemzet, én azt gondolom,
17. hogy a mai versenynek a végeredménye is egy tradíción alapuló,
18. de egy igazi férfias, nemes küzdelemnek a győztesei lehetnek majd,
19. és várom azt a pillanatot, hogy ne először mondhassam el,
20. hanem másodszor, amikor a világbajnokság kerül megrendezésre,
21. és igazán büszkék lehetünk majd arra, hogy
22. túllépünk most már minden határon,
23. eddig is egyébként az Európai Unió számos országából érkeztek ide,
24. de most, hogy világbajnokság lehet belőle, és világversennyé

25. növi ki magát, azt mondhatjuk, hogy megérte az a sok- sok befektetés,
26. energia, fáradozás, és köszönet Katinak is, hogy végig a férje mellett állt,
27. és segítette és bátorította, úgyszólván én nagyon örülök,
28. hogy politikai rendezvényen kívül érkeztem ide a körzetbe,
29. és végre sportról, kultúráról, tradíciókról, hagyományról tudunk beszélni,
30. felhőtlenül ebben a körben.

A szónoklat a biztonságos terepen elmondott, biztonságos beszéd kategóriájába tartozik, konfrontatív elemeket nem tartalmaz.

A szónok begyakorlott narratívarendszert használ, retorikai fogások nélkül.

Diskurzusszervező elem a pozitív vélemény (dicséret, büszkeség, öröm).

Az elvárt, nőies szkriptnek megfelel: főnökasszony/tanárnő/anya.

Az megalkotott szövegformálás nincs, a szöveg tkp. egyetlen mondatból áll, tagolások, hangsúlyváltások nélkül.

Mintegy kitöltendő a rendelkezésre álló időt, gyakori a rokon értelmű szavak alkalmazása (cél-elképzelés; világbajnokság-világverseny; befektetés-energia-fáradozás; segítette-bátorította).

A beszéd koherenciája formailag összetartó, tartalmilag viszont széteső, hirtelen témaváltásokkal.

Szónoki fordulatok, figyelemfelkeltő tartalmak nincsenek jelen.

A szónok direkt megszólítást, nem kezdeményez, viszont beemel két résztvevőt (dicséret).

A szövegmondás monoton, nőies gesztusokkal (mosoly, bólogatás, körbenézés).

Az értelmezési stratégia egyoldalú diskurzus, a beszélő a közönség elvárási igényéhez igazítja a tartalmat (verseny, rendezés, lovak, környezet stb.).

A szónok akkomodációja túlzott abban az értelemben, hogy ugyan pozíciójánál fogva lehetősége lenne rá, egyéb témakör beemelését nem végzi el.

kulcsszavak, kifejezések: szándék; nagyon örülök; célok; elképzelések; büszke vagyok arra; kevés a szándék; lovas nemzet; igazi férfias; túllépünk minden határon

A nők nyugdíjazásáról – kétperces parlamenti felszólalások, vita. 2010. november 17.

szónok: Selmeczi Gabriella (Fidesz)

A képviselő gyér érdeklődés mellett és üres széksorok között adja elő mondandóját. Téma: az idősök nyugdíjkorhatára; a nők nyugdíj- korhatára megállapítása. A politikusnő ezúttal nem a nők, hanem pártja álláspontját képviseli, a szövegben a „mi” a törvényalkotókkal vállalt közösséget jelenti. A beszéd hatalmi érdekeket szolgál, igazodva a pártpolitikai narratívához. A témaválasztás ezúttal is nőies terület (szociális érdekvédelem). A felszólaló röviden összegzi a tervezet lényegét, miszerint a nők, anyák, a gyermekneveléssel töltött évek beszámításával hamarabb mehessenek öregségi nyugdíjba (negyven év, vagy akár harminckét ledolgozott év után), és teljes összegű nyugdíjat kaphassanak. A tervezet szakpolitikai ismertetése után az összegzés és a megerősítés szakasza következik (1-6). A javaslat helyességét hatalmpolitikai érveléssel támasztja alá (7-8).

1. Tisztelt képviselőtársaim, megígértük, hogy megőrizzük, megvédjük
2. a nyugdíjakat, a kormányprogramban megígértük azt,
3. hogy a nyugdíjak vásárlóértékét megőrizzük,
4. és megígértük azt is a nőknek,
5. hogy negyven év munkaviszony után,
6. ha úgy döntenek, elmehessenek öregségi nyugdíjba.
7. Ehhez a jövő évi költségvetési törvény, a lehetőséget megteremti,
8. kérem önöket, hogy támogassák azt.

Kétperces hozzászólásra Göndör István (MSZP) jelentkezett. Retorikája elnéző, kioktató hangvételű, gúnyolódva kezdi a hozzászólást (1-4). Azután ellenzéki feladatának megfelelően a kormány tevékenységének hibáit sorolja (5-9). A hozzászólásban általános programkritika fogalmazódik meg, amely nem tér ki *általában* a nőknek ténylegesen juttatott elismerésre (kedvezményre). A képviselő a férfi-nő között használatos áludvariassági elemet használja (10-14), majd rétori fordulattal céloz egy korábbi miniszterelnöki rezüméhez (Antall József: tetszettek volna forradalmat csinálni).

1. Hadd mondjam azt, hogy Selmeczi képviselőasszony, amit elmondott,
2. egyszerűen csak annyit mondok, hogy nagyon ügyes.
3. Ügyes a trükk, mert az első, ami ilyen trükk,

4. hogy megőrzi a nyugdíjak értékét,
5. és úgy adta elő, mintha valami Fidesz- csoda történt volna,
6. holott semmi mást nem tesz a Fideszt, mint hogy
7. végrehajtja a hatályos törvényt,
8. amennyiben most csak 0,6 százalékkal korrigál,
9. ezt a törvény erejénél fogva januártól meg kell adni a nyugdíjasoknak
10. Semmi pluszt nem tetszettek csinálni,
11. viszont a támadásokat folytatták a nyugdíjasok ellen,
12. mert a mi olvasatunkban és a nyugdíjas szervezetek olvasatában,
13. ez nem 0,6, hanem 1,1 százalék lett volna,
14. tehát le-tetszettek-nyúlni, enyhén szólva egy kicsi összeget.

A képviselő további adatokat idéz a nyugdíjárulék-fizetéssel kapcsolatban. Figyelemfeketesként megszólítja a képviselőasszonyt, vádolja a nyugdíjassza kiürítésével és azzal, hogy az előd- kormányzópart nyakába akarják varrni a hiányt. Retorikai kérdést intéz (ki fogja megfizetni?), alacsonyabb jövedelmű csoportokat vesz védelmébe (minimálbéresek, átlagbéresek), és visszanyúl a múltba (Fidesz 1998-2002). A képviselő tovább sorolja az adatokat, végül visszatér az eredeti problémához; letelik a két perces idő.

A viszontválaszban újból az irónia dominál, amelyet a párttársak tetszéssel fogadnak (férfiak is), végül visszatérnek az adatok és a szakpolitika. A képviselőasszony nem reagál a gúnyolódásra, cáfolatként először tényeket, dátumokat sorol. Az ellenzéki képviselő valószínűleg nem kíséri kellő figyelemmel a viszontválaszt, mert a képviselőnő a túloldalon ülőkre mutat, és hozzájuk intézi a válasz további mondatait (1-3). Zárásként, a politikusnő emotív alapon nyugvó feltételezésekre utal (4-8), és egy visszatérő közhellyel példálózik: az elmúlt nyolc évben... (9-12). A továbbiakban iróniával sajnálkozik, hogy az ellenfél nem partner a nők életének megkönnyítésében.

1. ...akkor önöknek reagálok, mert Göndör képviselőtársamat nem érdeklí,
2. amit mondok,[tehát] szocialista képviselőtársaink
3. a vágyaikat fogalmazzák meg a költségvetéssel kapcsolatban,
4. ők azt szeretnék, hogyha minél rosszabb lenne ez a költségvetés,
5. azt szeretnék bebizonyítani, amit nem lehet,

6. hogy mi, kárt okozunk az embereknek.
7. Ez az ő vágyuk, hiszen szeretnék elfeledtetni az emberekkel azt a nyolc évet,
8. és azt a csődhalmot, amit ők okoztak.
9. És itt csak egy adatot hadd, mondjak önöknek képviselőtársaim,
10. a Magyar Köztársaság eladósodottsága, az a GDP 80 %-a.
11. Hihetetlenül magas összeg, ezt sikerült önöknek többek között
12. a nyolc év alatt elérni.

A vita során következő hozzászólója egy másik ellenzéki politikus, Dr. Varga László (MSZP), helyreigazítással kezd (1-2), és védelmébe veszi a „hölgyeket”. Kijavítja a képviselőasszonyt, s rajta keresztül bírálja a törvénytervezetet, amelyben szerinte a kormány méltánytalanul jár el a szolgálati évek kiszámolásánál (3-7). Átverésnek minősíti a javaslatot, és hazugsággal vádolja a kormányt, egyben annak szószólóját (8-15).

1. Selmeczi képviselőtársamnak én egy gondolatmenetét javítanám ki azért,
2. hogy mégiscsak hangozzék el ebben a költségvetési vitában,
3. önök a kormányprogramjukban, a kampány alatt és
4. folyamatosan a választási programjukban szolgálati időről beszéltek
5. a hölgyek esetében, szolgálati időről,
6. amibe ugye beleszámított volna az egyetem is, természetesen,
7. ebben a tekintetben még a szakiskola sem számít bele
8. vagy a szakmunkásképzőben eltöltött időszak sem számít bele abba,
9. amit önök javasolnak, és ez lényegesen kevesebb embert érint.
10. Többek számítása szerint közel sincs a negyven milliárdhoz,
11. amiről ön beszél, félszázalékos járulékot emeltek ebben a tekintetben
12. ami a legszegényebbeket sújtja.
13. én azt gondolom, hogy ez egy nagy átverés,
14. ha úgy tetszik, a kormány hazudott,
15. hogy egyébként a nagy klasszikusokat idézzem ebben a tekintetben.

Selmeczi Gabriella viszont-szólásra jelentkezik: *„Értem. Tehát a szocialisták számára az, hogy a nőknek megadjuk azt, hogy negyven év, vagy akár harminckét év munkaviszony után nyugdíjba mehessenek... azt mondják, hogy eltapsoljuk erre a pénzt... értem én ezt... no,*

tehát...”, végül szakpolitikai érvekkel és adatokkal válaszol. Zárásként kötetlen dialógus keretében kioktatja a hozzászólót: „Hogy ön azt mondja, többet kéne adni? Értem én, de az elmúlt nyolc évben lelkesebben kellett volna akkor felszólalnia kormánypárti képviselőként, és be kellett volna akkor nyújtania azt az indítványt, amiről most beszél.”

A képviselőasszony beszéde kissé enervált, mechanikus struktúrájú.

Töréspontok a szakpolitikai kérdésekből a könnyed hangvételre váltáskor érzékelhetők.

Kohéziós elem a politikai állásfoglalásnál, és a viszontválaszokban jelent meg.

Akkomodációs fenomént az ironikus elemek használatakor alkalmaz, amikor férfitársa stratégiájára utal, és produktív beszédaktusaira reagál (pl. értem én).

A beszédben kirívóan agresszív fordulatok nem tapasztalhatók.

A képviselőasszony a vita teljes időtartama alatt nyugodt hangon beszél, ami ellenfeleiből is többé-kevésbé ugyanazt a viselkedésmódot váltotta ki.

Egyetértésre utaló pozitív akkomodáció nem tapasztalható.

A kialakult diskurzusban a privát területen alkalmazott férfidominancia jelenik meg, holott a képviselőasszony a hatalmon lévő párt képviselője, az őt támadó férfi pedig ellenzéki.

A hierarchikus viszony kihasználásának lehetősége rétori szinten is a nő számára kedvezne, de annak kihasználatlansága végigkíséri a diskurzust.

Mindkét férfiszónok rutinnal, összeszedetten beszél.

Érvrendszerük szakpolitikai, gyakorta idegen témát emelnek a válaszokba.

Szintetikus (képviselőtársam), vagy képviselőasszony megszólítást használnak.

kulcsszavak, kifejezések: megvédjük; megígérjük; megadjuk; szeretnénk
bebizonyítani; a legszegényebbek; önt nem érdekli, amit mondok; tetszettek volna;
értem én; eltapsoljuk a pénzt az elmúlt nyolc év

A tartalmi diskurzuselemzés összegzése

A fenti beszédelemzések kérdésfelvetése volt, hogy az emancipálódott nők mentalitásváltozása miképpen jelenik meg a diskurzusokban. A tartalmi diskurzuselemzés módszertana lehetőséget adott az intermentalitás jelenlétének szövegeken át történő vizsgálatára, miközben a létrejöttét kiváltó okok sem maradhattak háttérben. A vizsgálódás szempontjai közé tartozott, hogy a diskurzus szerveződésének háttérében milyen makroszintű szándékok húzódnak meg, ill. a felszólalók miképpen lépnek ki tradicionális nemi szerepekből.

Hozzájárás, elrendezés. A videofelvételeken látható volt, hogy a női szónokok többsége gyakorlatlanabb, mint a férfiak, miáltal az elfogadottság sem egyenértékű. A hatalmi diskurzusok hozzájárhatósága és megjelenési tereinek elrendezése ez esetben is férfiaktól függött (pártvezetőség, főnök, szervezés), amely általában a témák megadásával és a textusok ellenőrzésével járt. A női érdekérvényesítés és a női szempontok előtérbe helyezése ily módon *függő*, és csekélyebb mértékű volt. A nyilvánosság előtti szereplés tradicionálisan férfiszerep, a rutin megszerzése generációkon átívelő lehetőség. Az interakciókban a nők férfias sztereotípiáknak kívántak megfelelni, és az annak megfelelő attitűdöt vették fel.

Tematika és diskurzusszervezés. A témaválasztás a beszédek elhangzásának intervallumában (2011-2016) elmúlt években alig változott. A Parlamentben és a közéleti eseményeken felszólaló nők többnyire a nemek jogegyenlőségével, vagy a szociális mezővel kapcsolatos, *gondoskodói* tárgykörben beszéltek (család, nevelés, egészségügy). Értékpreferenciát jelentett, de nem volt jellemző a férfi-témákban jártasság. A szónoklatok nagy része konstruált, koherens beszéd volt (problémabemutató, kifejtés, meggyőzés). Elenyészőnek mondható viszont a valóság egyedi nézetét kinyilvánító próbálkozás. A nők szakirányú felkészültsége elmaradt a férfiakétól. A női szónokok a hiányosságot férfisztereotípiák átvételével pótolták: határozott fellépés, érveléstechnika (nyomatékosítás, intenzitás, megfogalmazás). Kontextuális elemként férfiszónokok, férfigondolkodók álláspontját idézték.

Kommunikációs stílus. A női szónok egy része visszafogottan beszélt nagynyilvánosság előtt, prozódiaiban elmaradva a férfiaktól (gördülékenység, hangerő, artikuláltság). A gyakorlottabb politikusnők az intermentalitás örvén önálló stílust alakítottak ki maguknak (egyéni kollokációk és felépítettség, határozottság, tiszta szövegritmus), miáltal előre rögzített szakismereti, vagy spontán szellemes elemek beillesztésével beszéltek. Többen úgy próbálták megállni helyüket, hogy akkomodáltak, vagyis átvették a férfias narratívákat, és a férfiak által használt érvelési sémákat, vagy a riposztokban előforduló, olykor közhelyes fordulatokat. Az efféle köztes mentalitásra utaló *férfiaskodás*, egyfajta modern, kanti *tudós nőkép* konstitúcióját hozta vissza, melynek megítélése társadalmi szinten a nőietlenség felsőbb fokának sztereotípiáját jelenti. Utóbbi a tárgyalt *kettős kötés* részeként is értelmezhető.

Nyelvhasználat. A beszédek struktúrájában érzékelhető volt egyfajta tudatos irány, amely a nők sztereotip szocializációból adódó megfelelési kényszert tükrözött (tradicionális gendermarkerek, átvett, férfi-érvelési szuperstruktúrák). A szövegekben keveredtek a gender és a konzervatív véleménypontok, illetve a tradicionálisan férfi- és a női szkriptekhez köthető

szókapcsolatok. Nőies, emotív elemek (szóképek, allegóriák) a hangsúlyos beszédaktusokban fordultak elő, férfias, konatív komponensek a konstruált retorikai fordulatokban. A lokális jelentés hangsúlyozása (kijelentés, állítás, provokáció) szinte minden beszéd sajátja volt, amely a sztereotip női kommunikációs aktusokra csak kismértékben jellemző.

Hitelesség. A nemek közötti hierarchikus viszony a diskurzusok struktúrájában és stratégiai kialakításában is megmutatkozott. E szerint a véleményformálás férfiprivilegium, társadalmi szinten a női megszólalás elfogadottsága alacsony, és a követési hajlandóság jóval kisebb, mint a férfiak esetében. A patriarchális társadalmi nemi egyenlőtlenség a beszédek fogadtatásában is megjelent. A férfi-, de több esetben a női hallgatóság is megkérdőjelezte a hitelességet, amely a viszonyválaszokban és a spontán reakciókban megmutatkozott. A női felszólalók identitásuk kifejezését első sorban saját nemiségükre építették, más kulturális-gazdasági-szakmai szempontú női álláspont alig volt érzékelhető.

A férfiak viszonyulása. Férfirésről modern feminista megközelítés sem a válaszokban, sem az állításokban nem fordult elő. A női beszédekre adott férfireakciók tartalmi szempontból nem különböztek a férfiaknak adott válaszoktól. Stílusukat tekintve azonban sok esetben gúnyolódó, lekezelő, ignoráló hangnemben hangzottak el. Több esetben magát a nőség biológiai tényére céloztak, vagy arra épülő kritikákat vagy megjegyzéseket tettek, holott a nemiségre, szexualitásra utaló kontextusokat igyekeznek száműzni a politikai és az intézményi közszereplők narratívájából. A női szónokok egy esetben sem alkalmaztak nemiséggel kapcsolatos célzást vagy ironikus megjegyzést a férfitársakra.

Kritikai kifejtés. A tartalmi diskurzuselemzésben a szövegek háttérében húzódó hatalmi és politikai szándék vizsgálata is megtörtént. Társadalmi makroszinten, a megnyilvánulások színterén, gyakorta a nőies elemek köré csoportosultak a férfiválaszok, de sztereotipikusan női jegyeket nem vagy alig vettek át. A férfireakciók sok esetben a *nőségében* hibát kereső szubjektív megjegyzéseket tartalmazott, amely adottságokra vonatkozott. A politikus- és közszereplő nők ritkán reagáltak az effélére, és nőtársaik sem védték meg őket, s nem ítélték el nyilvánosan a férfiakat. A női felszólalók viszont a férfimentalitás átvétele révén próbáltak szerephez jutni és kognitív befolyást kiépíteni. Az idézett felszólalók közül alig néhányan voltak olyan döntéshelyzetben, hogy női szándékot vagy direkt ráhatást gyakorolhattak volna. A kontextusokon keresztül gyakorolt értelmezési és befolyásolási szándék mindkét nemre irányult, de szociálpszichológiai és nyelvi szinten az elfogadottság mértéke nemcsak a férfiak, hanem a nők részéről is csekélyebbnek bizonyult (nő szónok – női hallgatóság).

BEFEJEZÉS, KILÁTÁSOK

Célok és eredmények

A *XXI. századi nőtípus, az intermentalitás* munkacímű kutatássorozatban a nők és a férfiak mentalitásváltozása vizsgálatát tűztem célul. A történeti és a feminista nézőpontú álláspontok áttekintése a sztereotípiák kialakulását követtem nyomon. Az empirikus fejezetrészekben (pl. kritikai diskurzuselemzéssel) megkíséreltem láthatóvá tenni a köztes- vagy intermentalitás jelenlétét. A történeti- leíró- és kritikai módszertan alkalmazása kibonthatóvá tette a férfi- és női szerepek felcserélődésének jelenségét. A folyamat inflexióinak bemutatását a nemek szokásrendszerének körülírásával, valamint a sztereotípiák és az újonnan kialakult társadalmi nemi szerepek összehasonlításával végeztem. A vizsgálat során a férfiak- és nők hierarchiájában esszenciális szabályrendszer mutatkozott, amely főbb jegyeiben alig különbözik az arisztotelészi modelltől, s a nemek alá- és fölérendeltségi viszonyát fiziológiai alapokra helyezi. Csekély változás látszott a tulajdonságjegyek nemi sztereotípiá szerinti bináris oppozícióba rendeződésében, amely felosztás általában a férfi előnyére történik, míg a nőt elsődlegesen az utódlás, és gondoskodás perfektuáló matériájaként ábrázolja (aktív-passzív, értékes-értéktelen, jó-rossz, művelt-tanulatlan (stb.).

A társadalmi interakciók elemzését történetfilozófiai áttekintéssel kezdtem. Az átvizsgált szövegek nagy része a napjainkban is jelenlévő, androcentrikus nemi hierarchiára épül. A szakirodalom tanulmányozása és a saját kutatás során érzékelhetővé vált, hogy a mai női és férfi mentalitás miben tér el a sztereotip nemi jellegzetességektől, ami az alkalmazott diszciplínák módszertanával értelmezhetővé és leírhatóvá vált. A kritikai diskurzuselemzés által megerősödött a hipotézis, miszerint a nyelv a hatalomgyakorlás eszköze, amely a nemek relációjában is igaz. Az elemzett beszédek mögött a hatalomgyakorlásnak a társadalmi kommunikáción keresztül megjelenő példái váltak láthatóvá. A nők, a dominancia-deficit-differencia hipotézissel korrelálva, az életvilágban és a nyilvánosság előtt többnyire elönytelenebb helyzetben tűntek fel a férfiakkal szemben.

Kérdések és válaszok

A filozófiatörténeti és kortárs női életutak elemzése a nemi hierarchia létezésének jegyeit mutatták. Kialakulása okának a maszkulinhatalom permanens legitimitása, illetve annak alanyi jogon birtoklása látszik. A történeti gondolatformáló szerzők, szónokok, filozófusok műveinek újraolvasása révén érthetővé váltak az androcentrikus világkép

fennmaradásának okai. Ahhoz kapcsolódik a disszertáció második felében taglalt témakör, amely a média szerepalkotó hatását taglalja. A társadalmi kommunikáció vizsgálatakor – azon belül a tartalmi diskurzuselemzéskor – behatárolhatók voltak a nemi sztereotípiák, és az attól eltérő, mentalitásváltozásra utaló jelek. A hétköznapi- és a közszereplő nők viselkedése, a kommunikációs aktusok, a nyelvhasználatot kísérő kontextusok, valamint a metakommunikációs jelenségek megfigyelésekor, a nők esetében alacsonyabb hatású és erőtlenebb hatalmi státust eredményező nyilvánosság előtti megjelenést észleltem, mint a férfiaknál.

A kommunikatív megközelítés eredményei rámutattak arra, hogy a nők közéleti-politikai-családi diszkrimináltságának két eredője lehet: a férfiközpontú államelméleti megfogalmazások, és az azokhoz kapcsolódó társadalmi alapvetések szilárdsága. A férfiak csoportja többnyire természetesnek veszi a maszkulin dominanciát, a nők pedig elfogadják a hatalomdeficitet, s az abból kitörés fokozatait az autonómia vagy heteronómia eldöntendő kérdésében látják. Erre a modern feministák is hajlamosak, és a jogok, lehetőségek kivívása közben sajátos kompromisszumok köttenek. A deficit-dominancia-differencia alapján működtetett társadalmi rendszer manapság sem lehet más, mint a női érdekek lavírozása a férfiérdekek mentén, és a férfiszemléletű elgondolások keretei között. Holott az érdekérvényesítés nemileg releváns alapjog, amellyel visszaérkezünk az önálló nőképviselet és gondolkodás megteremtésének szükségességéhez.

Az elemzésekben több helyen utalás történt arra, hogy a nők fölismerték hátrányosabb helyzetüket, de továbbra is fenntartások nélkül igazodnak a sztereotip elgondolásokhoz. Helyzetük ezáltal továbbra is másodlagos marad. A besorolódás megváltoztatásához azonban autonóm önmeghatározás szükséges, kontraktualista és oppozíciókat generáló megközelítések nélkül. A feminista törekvésekben megfogalmazódott a követelmény, miszerint a rutinban jelenleg is másodrendűként kezelt női nem, *egyáltalán* olyan helyzetbe kerülhessen, amely lehetővé teszi, hogy munkáját/szolgálatait ne fennmaradása vagy az utódgondozás érdekében, mintegy eltartási ellenértékként tegye, hanem karaktere, képessége és értékrendje szerint dönthessen felőle. Vagyis szellemi, anyagi értelemben megteremthesse azt az állapotot, hogy önmaga által meghatározott céljait elérje.

Az intermentalitás megjelenése

A disszertáció a köztes- vagy *intermentalitás* fogalmát tudományosan közelítő leírással, és példákkal kívánta bevezetni. A fogalomalkotó aspiráció az interdiszciplináris elemzések közben alakult ki, és a mentalitásváltozás jelenségének pontosításához nyújtott segítséget. Az intermentalitás címszó alatt az egyazon személyben keveredő sztereotip férfi- és női tulajdonságjegyek, és az általuk kialakult mentalitásváltozás értendő. A nemi szerepek és a sztereotípiák változása a hatalmi erővonalak lassú elmozdulását jelezte, miáltal a nemi hierarchia is átrendeződhet. Ennek megfelelően, az interjúalanyok verbális narratíváiban is észlelhető a nemi markerek keveredése; egyfelől az individuum interszubjektív erősödése, másfelől az egyén belesimulása egyfajta uniformizálódó életvilágba.

A kutatás átfogó felvetése volt, hogy létezik-e, és mi lehet azon jelenség vagy aspiráció, amely intermentalitást okozhat, illetve hogy ekképpen milyen irányban változnak a nemi sztereotípiák. Feltűnő volt, hogy a sztereotip személyiségjegyek a megváltozott életforma által formálódtak, és a kapcsolódó viselkedési szkriptek beágyazódtak a társadalmi nemi struktúrába. A történeti- és a diskurzuselemzések megerősítették, hogy a férfidominancia apriori 'igazsága' mesterségesen kialakított rend, mely androcentrikus szférában kényszeríti akkomodációra a nőket. Pillanatnyilag e struktúra újrafelosztása történik. A médiumok széleskörű irányító hatásánál fogva, a népesség az utóbbi évtizedekben az uniformizálódás útjára lépett. Az intermentalitás megjelenése is e sorba tartozik, s mint olyat, nem lehet egyértelműen a pozitív jelenségek közé sorolni.

Több, a kutatásban megszólított nő elmondta, hogy bizonytalan teljesítményében, és az önálló értékrend, stílus megalkotása helyett alkalmazkodik, s a maszkulinértékként számon tartott viszonylatokat másolja. A modern nemi szkriptekben elvárassá vált, hogy a nő egyidejűleg dolgozó, anya, alkotó és háziasszony legyen, s ha valamelyik szerepet elégtelenül látja el, a közmegítélés szerint nőiségében elégtelenül teljesít. A közéletben a többes szerepkör sikeres abszolválása alig említődik a nyilvánosság előtt. A követők belesimulnak a tömegbe, a követelményektől jelentősen eltérőt (pl. a nemi sztereotípiák figyelmen kívül hagyása) viszont a csoport kivetíti magából. A férfiak és a nők nagy részének kérdéses, hogy a mentalitásváltozás szabálytalankodás vagy fejlődés, s manapság emberek milliói érzik úgy, hogy férfiasságuk/nőiességük ezáltal csorbát szenved. A változás megértése és nem devianciaként kezelése az első lépcsőfok, elfogadása és elfogadtatása a legnehezebb lépés lehet. Ugyanakkor a mai genderjelenségek szélsőséges irányzatai valamit jeleznek; az

individuum és az önmegkülönböztetés nagymértékű felértékelődését, s adott közösségben öncélú vonulataként is előfordulását.

Az intermentalitás fogadtatása

Az alapsztereotípa szerint, a férfiak státuszorientáltak (tekintély, dominancia), a nők pedig kapcsolatorientáltak (alkalmazkodás, deficit); előbbi nyilvánosság előtt, utóbbi családon belül érvényesített irányultság. A két jelzőt többnyire egymás inverzeként használják, amely destruktív reakciókat válthat ki. A patriarchális renddel ellentétes szituáció a nők nyilvánosság előtti, társadalmi kommunikációja is. Az életútinterjúkban elmondottak és a diskurzuselemzés eredményeiből kitűnt, hogy a nők életvilágbeli tevékenységei sok esetben asszertív vagy támadó reakciót váltanak ki a férfiaktól. A nő kilépett az oikoszból, ami a maszkulin hatalomgyakorlás potenciális elvesztését, és a döntési státusz megosztását jelenti, amelyeknek gyakorlása történetileg sztereotipikusan férfiprivilegium volt.

Kétségtelen, hogy a tekintély megszerzéséhez olykor elengedhetetlen egyfajta domináns státusz kiépítése. A sztereotíp gyakorlattal ellentétben és az intermentalitás révén viszont férfiak kerülhetnek deficitpozícióba nőkkel szemben. Az elemzett szövegekben és a hozzájuk kapcsolódó szituációkban szembetűnő volt, hogy az invencióban vagy véleménynyilvánítás esetén férfi ritkán állt nő mellé, vagy csak addig a pontig, ameddig saját homlokzatát, pozícióját nem fenyegette veszély. A vizsgált kommunikáció-aktusok vizsgálatakor látszott, hogy a kezdeti udvariasság többször harcos hangvételbe fulladt, sőt olyan reakciók is előfordultak, amelyeket férfi a férfival szemben nem engedett volna meg magának (ignorálás, szarkazmus, kioktatás). Akkomodálódási készség, visszavonulási hajlam a taglalt mentalitásváltozás ellenére, inkább a nők részéről volt megfigyelhető. A férfiak körében nem, vagy alig volt tapasztalható, hogy női sztereotípiákat vettek volna át.

Társadalmi kommunikáció és női szerep

Az interjúkból és a nők nyilvánosság előtt diskurzusaiból kitűnt, hogy a nők visszafogott közéleti viselkedésének egyik oka a kishitűség lehet. A közszereplő-nők sok esetben nem rendelkeztek önálló női stílussal, amelyet szakmai narratívákkal egészítettek volna ki. A korábbi interjúkban néhány válaszadó elmondta, hogy valójában tart attól, hogy az egyéni megnyilvánulásai, gondolatai, kevésnek bizonyulnának. Holott a személyiség és a tartalmi struktúra alakítja a *beszélyt*, amelynek legkézenfekvőbb megnyilatkozási módként – akárcsak a férfiaknál –, önálló jegyekkel is kell bírnia. Az elemzett felszólalásokban a

nőszereplők leginkább a viszontválaszokban voltak gyöngék, kiváltképp, ha a kérdező és a kérdezett nem azonos politikai platformon mozgott. Témaajánlásban szintén a férfiak voltak erősebbek, amely a kezdeményező pozícióból kifolyólag, minden esetben hatalmi fölényt jelez.

A narratív intermentalitás jegyei hasonló módon alakulhatnak ki, mint a tárgyalt köztes viselkedésformák. A szónoki technikák használata tradicionálisan a férfikompetenciák körébe tartozik, és fentiek szerint, a női közszereplőnek csínján kell bánnia velük, mert negatív megítélést válthatnak ki. A figyelemfelkeltő rétori technikák elemeinek alkalmazásában (emelt hang, közbevágás, erő, gesztikulálás, ironikus megjegyzések, nyelvi agresszió) azon női közszereplők, akik erre nem képesek, vagy nem találnak azt helyettesítő módszert, hamar háttérbe szorulhatnak, vagy kieshetnek a mérvadó diskurzusból. A nőkre kevésbé jellemző, hogy dominanciát verbális agresszió által érjenek el, viszont úgy tűnik, gyakorta célpontjai az efféle terrornak. Nők részéről rendreutasítás alig volt hallható a beszédekben. A férfiak szerep- stílus vagy attitűdváltozása elenyésző, a férfi *nőiesedését* behódolásként értékeli, amely szerintük homlokzat- és tekintélyvesztést okoz.

Az összegzésnél szembeűnt, hogy a női szónokok többsége gyakorlatlan, némelyek pedig önbizalomhiánnyal küzdhetnek. Mindössze néhány női felszólaló volt képes nyilvánosság előtt maga mellé állítani férfiakat is, és amint valamely speciálisan női téma, vagy feminista (női érdekű) törekvés került felszínre, jelentősen mérséklődött (értsd: megszűnt) a hallgatóság lelkesedése. Általában véve nő a nőre, effektíve kis mértékben számíthatott, mert a vélemények szerint, a nők inkább elviselnek előnyvesztést egy férfival, mint egy másik nővel szemben. A női beszédek, és az azokat kísérő viselkedésmód elemzése rávilágított arra, hogy a nők között vannak tehetséges szónokok, hiteles szakaemberek, akik a legtöbb esetben saját nőies stílusuk mellett az említett férfitechnikákat alkalmazták.

Kilátások

A disszertációban vizsgált területeken a nemi szerepek aktuális szkriptjei a régi és az új reflexek keveredését illusztrálta, s önálló női hang kialakulása híján, igaznak mutatkozik azon kijelentés, miszerint a nő az, és még mindig az, amivé a férfi alakította.³⁵³ A modern társadalmi nemi meghatározások továbbra is a tradicionális szerepek egyensúlytalan beállítására építenek. Például, hogy ugyanaz a szerep (értékteremtés, karrier, gondoskodás,

---

³⁵³ Nagl-Docekal, 2006. ill. Bourdieu, 1987. A nő az, amivé hagyja magát alakítani a férfi által.

háziasság, stb.) egyik nem esetében pozitív, a másik esetében viszont inkább negatív minősítéssel jár. Vagyis az intermentalitású egyén megítélését sem tisztán a cselekedetei, hanem az elvárt szereptől eltávolodása mértékében ítélik meg. A házias férfi teljesítménye sok esetben nem értékként, hanem negatívabb elemként jelenik meg, hasonlóan a karriert befutott nőéhez; a kapcsolódó narratívák pedig értéktelenebbnek minősítik az újonnan választott társadalmi nemi viselkedésformákat.

De férfi és női viszonylatában miért kell, és egyáltalán lehet-e egymást kizáró tulajdonságjegyekről beszélni? Az emberi élet és az élethelyzetek változóak, ugyanazon személy sokfajta szerepkörben, érzelmi töltéssel, akarattal és vágygal rendelkezik, amit különböző prioritással és tudatállapotban igyekszik megvalósítani. Például a női kapcsolatteremtő töke kiépítése szembehelyeződik a férfiasnak ítélt tiszteleti töke megszerzésével, holott egyik sem idegen a másik nemtől, illetve a cél elérése szempontjából ugyanolyan súlyú lehet. A tipikusan *nőies* területeken (otthon, család, nevelés, gondoskodás (stb.) szakmai, érzelmi és energetikai ráfordítása sem csekélyebb a *férfias*ként számon tartott területeknél. A *házi* férfi teljesítménye ekképpen értékké válik, mindössze a tevékenység értékelése nem egyenlő rangú a korábbi, sztereotipikusan maszkulin-tevékenységeivel.

Mindezek után talán kijelenthető, hogy a mentalitásváltozás és maga az intermentalitás mindkét nemre jellemző tényező, miáltal új irány és egyéni színek jönnek létre. *A nők ilyenek, a férfiak meg olyanok* kollokáció többé nem lehet elégséges manifesztum, s a nemek teljesítményének azonos szinten értékelése és alapvető konszenzusa nagymértékben függ az axiológiai szándéktól és annak irányultságától. A női álláspontok kinyilvánítása elengedhetetlen feltétele az értelmezési régiók valódi megismerésének, adott esetben korrekciójának, és teljességének kialakításának. A női érdekek védőinek tűzött feladata lehet, hogy az értelmezést követően túllépnek a történelem androcentrikus szintaxisán, és a nők történeti és kortárs eposzainak leírásán dolgoznak. Férfinak és nőnek minden időben értenie muszáj egymást.

IRODALOM

Aczél Petra: *Új retorika. Közélet, kommunikáció, kampány.* Kalligram Kiadó, 2009

Aczél Petra: *Médiaretorika.* Magyar Mercurius, 2012

Aczél Petra (szerk.): *A szónoki beszéd részei és a beszédfajták.* Trezor Kiadó, 2000

Acsády Judit: Kellett nekünk feminizmus? Nyugati gondolatok hazai fogadtatása. In: Kovács János Mátyás (szerk.): *Zárva várt Nyugat. Kulturális globalizáció Magyarországon.* Sík Kiadó, 2002

Adamik Tamás: A retorikai szituáció: a szónoki beszéd fajai és részei. In: Adamik Tamás, A. Jászó Anna, Aczél Petra: *Retorika.* Osiris Kiadó, 2004

Ahn, Nguyen Luu Lan: Nemi sztereotípiák változása a kilencvenes években. In: Hunyadi György & Ahn Nguyen Luu Lan (szerk.): *Sztereotípiakutatás. Hagyományok és irányok.* Budapest, Eötvös Kiadó, 2001

Alfermann, Dorothee: Maskulinität/Femininität versus Androgynie. In: K.F.Wessel – H.A.G. Bosinski: *Interdisziplinäre Aspekte der Geschlechterverhältnisse in einer sich wandelnden Zeit.* Taschenbuch, 1. Januar, 1992

Angelusz Róbert – Tardos Róbert: *A kapcsolathálózati szemlélet a társadalom- és politikatudományban.* In: Politikatudományi Szemle, 2009/2

Antal László: *Tartalomelemzés alapjai.* Magvető Kiadó, 1976

Ariés, Philippe: L'histoire des mentalités. In: *La nouvelle histoire.* Ed. Jacques Le Goff, Paris Gallimard, 1988

Arisztotelész: *Politika.* Gondolat, MEK, 1994. <http://mek.oszk.hu/04900/04966/04966.htm>

Assmann, Jan: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban.* Atlantisz Könyvkiadó, 1999

Austin, John Langshow: *Tetten ért szavak.* Akadémia Kiadó, 1990

Ádám Szilvia – Györffy Zsuzsa – Kopp Mária: *A nők helyzete a tudományos pályán: Kihívások és lehetőségek.* Magyar Tudomány 2007/2

Babbie, Earl: *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata.* Balassi Kiadó, 2003

Bachofen, Jacob: *Das Mutterrecht. Eine Untersuchung über die Gynaiokratie der alten Welt nach ihrer religiösen und rechtlichen Natur.* Basel, 1861

Bachofen, Jacob: *A mítosz és az ősi társadalom.* Budapest, 1978

Baker, Barbara – Benton L. Carol: Feminist ethics of self-disclosure. In. K. Carter & M. Presnell, Eds. *Interpretative approaches to interpersonal communication*. N.Y.: SUNY [Book chapter], 1994

Baker, Paul – Ellege, Sibonile: *Key terms in discourse analysis*. New York, London Continuum International Publishing Group, 2011

Ballorain, Rolande: *Le nouveau féminisme américain*. Paris Denoël, 1972

Beauvoir, de Simone: *Le deuxième sexe*. Gallimard, 1949

Bellavitis, Anna – Edelman, Nicole (eds.): *Genre, femmes, histoire en Europe*. France, Italie, Espagne, Autriche. Presse Universitaire de Paris Ouest, 2011

Berdychowska, Zygmunt: Fachsprachliche Kollokationen und terminologische Ausdrücke in der Sprache der Rechtswissenschaft. In. *Kłanska, M. & Wiesinger, P. (Hg.) Vielfalt der Sprachen*. Festschrift für Alesander Szulc zum 75. Geburtstag. Wien: Edition Praesens, 2001

Berelson, Bernard: *Content Analysis*. New York Free Press, 1952

Blanc, Olivier: *Marie-Olympe de Gouges*. Paris Editions René Viénet, 2003

Biczó Gábor: *Hasonló a hasonlónak*. Kalligram Kiadó, 2009

Boccaccio, Giovanni: *Dekameron* [1353]. MEK, 2003. <http://mek.oszk.hu/00300/00334/>

Bodrogi Tibor: *Mesterségek, társadalmak születése*. Neumann Kht., MEK, 2005. <http://mek.oszk.hu/04600/04682/html/>

Boronkai Dóra: A „genderlektusokról” egy szociolingvisztikai diskurzuselemzés tükrében. Szociológiai Szemle 2006/4

Bourdieu, Pierre: *What makes a social class? On the theoretical and practical existence of groups*. Berkeley Journal of Sociology, 1987/32

Bozzi Vera – Czene Gábor: *Elsikkasztott feminizmus*. Osiris Kiadó, 2006

Bódy Zsombor – Ö. Kovács József: *Bevezetés a társadalomtörténetbe*. Osiris Kiadó, 2006

Burke, Peter: Strengths and Weaknesses of the History of Mentalities. In. Peter Burke: *Varieties of Cultural History*. Polity Press, 1997

Butler, Judith: Introduction. In. uő. *Bodies That Matter. On the Discursive Limits of „Sex”*. New York, London, Routledge, 1993

- Butler, Judith: *Jelentős testek. A „szexus” diszkurzív korlátairól*. Új Mandátum Könyvkiadó, 2005
- Cameron, Deborah: Elmélet a nők nyilvános beszédhelyzetben való megszólalásáról (ford: Juhász István és Juhász Valéria) In. Juhász Valéria – Kegyesné Szekeres Erika: *Társadalmi nem és nyelvhasználat. Válogatott szemelvények az angol és a német szakirodalomból*. Szeged, JGyTF Press, 2011
- Cappella, Joseph N. – Price, Vincent: *Online Deliberation and Its Influence: The Electronic Dialogue Project an Campaign*. Itand Society, 2000
- Carver, Terell: *Discourse Analysis and the Linguistic Turn*. European Political Science, 2002/2/1
- Carver, Terell: *Diskurzuselemzés és a „nyelvi fordulat”*. Politikatudományi Szemle, 2004/4
- Chartier, Roger: *Histoire intellectuelle et histoire des mentalités. Trajectoires et questions*. Revue de Synthese, 1983
- Cixous, Hélène: The Laugh of the Medusa. In. *Critical Theory Since 1965* [szerk.: Hazard Adams - Lerory Searle]. Tallahassee, Florida State University Press, 1986
- Cixous, Hélène: A medúza nevetése. In. Kis Attila Atilla, Kovács Sándor, Odorics Ferenc (szerk.): *Testes könyv II. Ictus*. Szeged, 1997
- Cohen, Ronald Ethnicity: *Problem and Focus in Anthropology*. Annual Review of Anthropology, 1978/7
- Coleman, Stephen: *The lonely citizen: Indirect representation in age of networks*. Political Communication, 2005
- Comte-Sponville, André: *Kis könyv nagy erényekről*. Osiris Kiadó, 1998
- Connell, W. Robert: *Gender and Power*. Cambridge Polity, 1987
- Connell, W. Robert: A társadalmi nem elmélete. In. Tóth László (szerk.) *Szociológia és társadalomtörténet*. Szöveggyűjtemény/I. Új Mandátum Kiadó, 1996
- Connell, W. Robert: *Hegemón maszkulinitás*. Replika Társadalomtudományi folyóirat. Replika Alapítvány, 2009/69/december
- Conway, Michael – Pizzamiglio, M. Teresa & Mount: *Status, Commuality, and Agency: Implications for Stereotypes of Gender and Other Groups*. Journal of Personality and Social Psychology, 1996
- Cooper, Martha: *Analyzing public discourse*. Prospect Heights, Illinois: Wavelan, 1989
- Czoch Gábor: *A társadalmi rétegződés mikro- és makrotörténeti vizsgálata*. In. Századvég, 1999/4/15

Csigó Péter: *A gazdasági stabilizációs diskurzus*. Szociológiai Szemle, 1998/3

Daly, Mary: *Gyn/Ecology: The Metaethics of Radical Feminism*. Beacon Press; Rei Sub edition, 1990

Derrida, Jacques: *Éperons* (ford. Sajó Sándor). Athenaeum, 1992/3

Descartes, René: *Értekezés az ész helyes vezetésének és a tudományos igazság kutatásának módszeréről*. In. Válogatott művek. Akadémiai kiadó, 1980

Dicenzo, Mari – Delap, Lucy – Ryan, Leila (szerk.): *Feminist and the Periodical*. [Press 1900–1918. 1-3]. Routledge, 2006

Dijk van, Teun: Discourse and Inequality. In. *Lenguas Modernas*. 21.19-37 Universidad de Chile, 1994

Dijk van, Teun: A kritikai diskurzuselemzés elvei. In. Szabó Márton – Kiss Balázs – Boda Zsolt: *Szövegváltozatok a politikára. Nyelv, szimbólum, retorika, diskurzus*. Univesitas-Nemzeti Tankönyvkiadó, 2000

Dupcsik Csaba – Tóth Olga: *Feminizmus helyett familizmus?* Demográfia 51 (4), 2008.

Durkheim, Emile: *Öngyilkosság*. Osiris Kiadó, 2000

Eagly, A.H. & Kite, M.E.: Nők, férfiak és sztereotípiák, avagy alkalmazzuk-e a nemzetek sztereotípiáit nőkre és férfiakra is? In. Hunyady, Hamilton & Nguyen Luu (szerk.): *A csoportok percepciója*. Akadémia Kiadó, 1999

Eckert, Penelope – McConnell-Ginet, Sally: Communities of Practice: Where Language, Gender, and Power All Live. In. Coates, Jennifer (szerk.): *Language and Gender*. A Reader Oxford, Blackwell, 1998

Engels, Friedrich: *A család, a magántulajdon és az állam eredete*. Szikra, 1949

Erikson, H. Erik: *The problem of ego identity*. Journal of the American Psychoanalytic Association/ 1956/2012/4

Erős Ferenc: Az előítélet-kutatás dilemmái. In. Neményi Mária – Szalai Júlia (szerk.): *Kisebbségek kisebbsége. A magyarországi cigányok emberi és politikai jogai*. Új Mandátum, 2005

Fairclough, Norman: *Discourse and Social Change*. Cambridge, Polity Press, 1992

Fairclough, Norman – Wodak, Ruth: Critical Discourse Analysis. In. Teun van Dijk (ed.): *Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction*. London, Sage, 1997/2

Fairclough, Norman: *Mediadiscourse*. New York: Bloomsbury Academics, 2010

Fábri Anna: Író nők vagy írónők? A női dilettantizmus és professzionalizmus kérdése a 19. századi magyar irodalomban. In. *Nők a történelemben*. Rubicon, 2001/6

Felkai, Gábor: *Az ésszerű együttműködés formális feltételei és szociális-politikai korlátai*. Magyar Pax Romana, 2002/november

Fishman, Pamela: Conversational insecurity. In. Cameron, D. (ed.) *The Feminist Critique of Language. A Reader*. Routledge, New York. [Reprinted from H. Giles–W. Robinson–P. Smith [eds.] [1980] *Language Social Psychological Perspectives*. Pergamon Press, Oxford, 1990

Fiske, John: British Cultural Studies and Television. In. Allen, Robert C. (ed.) *Channels of Discourse. Television and Contemporary Criticism*. Chapel Hill/London: University of North Carolina Press. In. *Médiakutató, 2000/ősz*

Fraser, Nancy: *What's Critical About Critical Theory? The Case of Habermas and Gender*. New German Critique, 1985/35

Freud, Sigmund: A nemek közötti anatómiai különbségek néhány lelki következménye. In. Sigmund Freud: *A szexuális élet pszichológiája*. Cserépfalvi Kiadó, 1995

Finácz Ernő: *A reneszánsz kori neveléstörténet*. Budapest, 1919. Neumann Kht., 2004.

Fohlen, Claude: *A nő a társadalomban*. In. Világtörténet, 1982/1

Foucault, Michael: A tudományok archeológiájáról (ford. Sutyák Tibor) In. Foucault: *Nyelv a végtelenhez. Tanulmányok, előadások, beszélgetések*. Latin Betűk Alapítvány, 2000

Foucault, Michel: *A szexualitás története I-III. Törődés önmagunkkal*. Atlantisz, 2001

Fraser, Nancy: *What's Critical About Critical Theory? The Case of Habermas and Gender*. New German Critique, 1985/35

Friedan, Betty: *The Feminine Mystique (A női misztikum)*. New York, Norton, 1963

Gadamer, Hans-Georg: *Igazság és módszer: Egy filozófiai hermeneutika vázlata* (ford. Bonyhai Gábor). Gondolat Kiadó, 1984

Gadamer, Hans-Georg: Hermeneutics as Practical Philosophy. In. *Reason in the Age of Science*. The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 1990 [1976] 89

Gagnon, H. John – Simon, William: *Sexual Conduct: The social source of human sexuality*. Chicago: Aldine, 1973

Gamble, Sarah (szerk.): *The Routledge Companion to Feminism and Postfeminism*. London and New York, Routledge, 2001.

Gee, James P.: *Social Linguistics and Literacies. Ideology in Discourses*. Taylor and Francis London, 1996

Geertz, Clifford: *Az értelmezés hatalma*. Antropológiai írások (vál. ford. Andor Eszter-Niedermüller Péter). Századvég Kiadó, 1994

Gelei András: A szervezet interpretatív megközelítése. In. Glózer Rita – Gelei András (szerk.): *Valóság-konstrukciók. A szervezeti jelentésvilág interpretatív megközelítései*. Gondolat Kiadó – PTE BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 2011

George Gerbner, Ole R. Holsti, Klaus Krippendorff, William J. Paisley, Philip J. Stone: *The Analysis of Communication Content*. 1969. I/5

Gergely, András A.: *Kisebbségi tér és lokális identitás* (Város, tér, identitás). MTA Politikai Tudományok Intézete Etnoregionális Kutatóközpont, Budapest. 1996/Munkafüzetek 2

Gerzema, John: *The Athena Doctrine: How Women (and the Men Who Think Like Them) Will Rule the Future*. Hardcover Mp3 CD – Audiobook, MP3 Audio, Unabridged by John Gerzema (Author), Michael D'Antonio (Author), 2013

Géring Zsuzsanna: Ruth Wodak és a diskurzustörténeti iskola. In. Némedi Dénes (szerk.) *Modern szociológiai paradigmák*. Napvilág Kiadó, 2008

Gilbert, Sandra M. – Gubar, Susan: *The Madwoman in the attic: The Woman Writer and the Nineteenth-Century Literary imagination*. New Haven: Yale University Press, 2000

Giles, Howard; Smith, Philip: „Accommodation Theory: Optimal Levels of Convergence”. In. Giles, Howard; St. Clair, Robert N.: *Language and Social Psychology*. Baltimore: Basil Blackwell, 1979

Gilligan, Carol: Moralische Orientierung und moralische Entwicklung. In. *Weibliche Moral*. Nunner-Winkler, Gertrud (Hg.); Campus Verlag, Frankfurt/Main, 1991

Gilligan, Carol: *In a different Voice*. Psychological Theory and Women's Development. Paperback. Harvard University Press; Reissue edition, 1993

Glick, Peter & Fiske, T. Susan: *The Ambivalent Sexism Inventory: Differentiating Hostile and Benevolent Sexism*. Journal of Personality and Social Psychology, 1996/Vol. 70

Glick, Peter & Fiske, T. Susan: *Hostile and Benevolent Sexism. Measuring Ambivalent Sexist Attitudes Toward Women*. Psychology Of Women Quarterly 1, 1997. Vol. 21, No.1

Goch, Klaus (szerk.): *Nietzsche a nőkről*. Holnap Kiadó 2006

Gottfried: *Bingeni Hildegárd élete, ahogyan Gottfried és Theoderich szerzetes a 12. században lejegyezte*. Ursus Libris, 2004

Gottburgsen, Anja: *Stereotype Muster des Sprachlichen Doing Gender*. Wiesbaden: Westdeutscher Verlag, 2000

Gouges, Olympe de: *Les droits de la femme. À la reine, signé de Gouges Déclaration des droits de la femme et de la citoyenne*. Les Droits de la femme [adressée à la reine], 1791/IX.

Grandpierre Endre: *Eltemetett világkorszak: a mágikus kor*. Harmadik Szem, 1992/IV

Gressgård, Randi: *When trans translates into tolerance – or was it monstrous? Transsexual and transgender identity in liberal humanist discourse*. Sexualities 13/5/2010

Gressgård, Randi: *Multicultural Dialogue: Dilemmas, Paradoxes, Conflicts*. Berghahn Books, University, 2010/2012

Grice, Herbert Paul: *Tanulmányok a szavak életéről*. Gondolat Kiadó, 2011

Griffin, Cindy L.: *Feminist Communications Theories*. Communication Studies/ Articles. In. Encyclopedia of Communications Theory (ed. Stephen W. Littlejohn & Karen A. Foss). Indiana, 2009

Grzegorz, Górny: *Fa' apu és Fofoa. A dogma cáfolata*. (ford.: Wolosz Vera). Oroszlános Udvar, 2013

Gülich, Elisabeth – Kotschi, Thomas: *Discourse Production in Oral Communication. A Study Based on French*. In. U. M. Quasthoff, (ed.): *Aspects of Oral Communication*. Walter de Gruyter. Berlin-New York, 1995.

Gyáni Gábor: *Az elveszített múlt*. Nyitott Könyvműhely Kiadó, 2010

Habermas, Jürgen: *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása* (ford. Endreffy Zoltán és Glavina Zsuzsa). Osiris Kiadó, 1999

Habermas, Jürgen: *Further Reflections on the Public Sphere*. In. Calhoun, Craig: *Habermas and the Public Sphere*. The MIT Press, Massachusetts Institute of Technology. Cambridge, Massachusetts 02142, 1992

Habermas, Jürgen: *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*. Századvég, 1993

Hajer, Maarten: *Diskurzuselemzés és a szakpolitikák vizsgálata* (ford. Szegedi Gábor). Politikatudományi Szemle, 2004/4

Hámori Ágnes: *Az alá-fölérendeltségi viszonyok és a beszélői attitűdök kifejezése a társalgásban*. Kommunikáció – Média – Gazdaság, 2006/IV/1

Hahner Péter: *Az abszolút monarchiáról mai szemmel. Az állam én vagyok!* Rubicon, 1996/10. 1996 1-2 Ezer év.

Hakim, Catherine: *Competing family models, competing social policies*. Australian Institute of Family Studies, Family Matters No.64. Autumn, 2000

Hanisch, Carol: *The Personal is Political*. Article, in. *Notes from the Second Year: Women's Liberation*. 1969/2006

Harding, G. Sandra: Conclusion: Epistemological Questions. In. *Feminism and Methodology* (by S. Harding. Bloomington). Indiana University, 1987

Harding, G. Sandra – Kathryn Norberg: *New Feminist Approaches to Social Science Methodologies: 'An Introduction.'* 2005. Signs: Journal of Women in Culture and Society, 2009–2016

Hegel, Georg Wilhelm Friedrich: *A jogfilozófia alapvonalai vagy a természetjog és államtudomány vázlat* (ford. Szemere Samu). Akadémiai Kiadó, 1971

Hegel, Georg Wilhelm Friedrich: *A szellem fenomenológiája* (ford. Szemere Samu). (1807) Akadémiai Kiadó, 1973

Hell Judit: *Létezik-e feminista etika?* In. *microCAD 2001. Section S: Humanities*, Miskolc: University of Miskolc, Innovation and Technology Transfer Centre, 2001

Hell Judit: *„Egy-testvér lesz minden ember!” (A nemek viszonya a globalizálódó világban)*. Magyar Tudomány, 2002/3

Hell Judit: *Van-e feminista filozófia?* Áron Kiadó, 2006

Hewlett, Sylvia Ann: *Creating a Life: What Every Woman Needs to Know About Having a Baby and Career*. New York, Miramax Books, 2003

Hewlett, Sylvia Ann: *Off-ramps and On-ramps: Keeping Talented Women on the Road to Success*. Harvard Business School Press, 2009

Hewstone, Miles – Stroebe, Wolfgang: *Szociálpszichológia*. Akadémiai Könyvkiadó, 2007

Hérodotosz: *A görög-perzsa háború* (ford. Muraközy Gyula). Osiris Kiadó, 1998

Hill, Darryl B. – Willoughby, Brian L.B.: *The Development of Validation of the Genderism and Transphobia Scale*. Sex Roles. Academic Journal, 2005 Vol. 53(7/8)

Hird, Myra J.: *Sex, Gender and Science*. Palgrave Macmillan, 2004

Hobbes, Thomas: *Leviatán*. Az atyai és a zsarnoki uralomról (II/20. fejezet). Kossuth Kiadó, 1999

Hobsbawm, Eric: *Nations and Nationalism since 1870. Programme, Myth Reality*. Cambridge University Press, 1992

Hochschild, Arlie – Machung, Anne: *The second shift. Working Families and the Revolution at Home*. New York: Penguin Group, 2012 [1989]

Hofstede, Geert: *Culture's consequences: International differences in work-related values*. Beverly Hills, CA. Sage, 1980

Hofstede, Geert: *Culture's consequences: comparing values, behaviors, institutions and organizations across nations*. Sage, Thousand Oaks, 2001

Honneth, Axel: Zwischen Gerechtigkeit und affektiver Bindung. Die Familie im Brennpunkt moralischer Kontroversen. In. *Das Andere der Gerechtigkeit*. Aufsätze zur praktischen Philosophie. Frankfurt, Suhrkamp, 2005

Horányi Özséb (szerk.): *Kommunikáció I. Válogatott tanulmányok. A kommunikatív jelenség*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1977

Horányi Özséb: *Kommunikáció II. A kommunikáció világa*. Libri, 2003

Horkheimer, Max – Theodor W. Adorno: *A felvilágosodás dialektikája*. Gondolat – Atlantisz – Medvetánc, 1990

Horváth Györgyi: Női irodalom a magyar századelőn. A női irodalom szerepe Kaffka Margit Színek és évek című regényének kritikai megítélésében. In. Kálmán C. György – Orbán Jolán (szerk): *Értelmezések az elmúlt századból*. (Sensus füzetek.) Jelenkor, 2002

Horváth Júlia Borbála: *Újnőkorszak*. L'Harmattan, 2008

Horváth Júlia Borbála: *Lánylegény*. L'Harmattan, 2015

Houston, Marsha and Kramarea, Cheris: Speaking from silence: *Methods of silencing and resistance*. Discourse and Society/2. 1991

Howit, Alfred William: *Further Notes on the Australian Classes*. Journal of the Anthropological Institute, 1889

Husserl, Edmund: *Analysen zur passiven Synthesis*. (1918/26). M. Fleischer, M. Nijhoff, Den Haag, 1966

Huszár Ágnes: *Bevezetés a gendernyelvészetbe. Miben különbözik és miben egyezik a férfiak és a nők kommunikációja és nyelvhasználata?* Tinta Könyvkiadó, 2009

Huszár, Ágnes: *Női nyelv? Férfi nyelv? Gendernyelvészet Magyarországon*. Magyar Tudomány, 2009/3

Huszár Ágnes (szerk.): *A gendernyelvészet horizontja*. Nyelvészeti Doktorandusz Füzetek 9. Pécs, 2013

Huyssen, Andreas: „A tömegkultúra mint nő: a modernség másikja” (ford. Bene Adrián, Lőrincz Noémi). Kalligram Kiadó, 2002/9

Iványi Zsuzsanna: A szókereső folyamatok szintaxisa. Konverzációelemzési kutatás. *Modern Filológiai Közlemények*. 2000. II/1

Ivy, K. Diana – Backlund, Phil: *Exploring GenderSpeak. Personal Effectiveness in Gender Communication*. New York: McGraw-Hill, 1994

Jaggar, Alison: Feminism in Ethics. Moral Justification. In. Fricker, Miranda – Hornsby, Jennifer (szerk.): *The Cambridge Companion to Feminism in Philosophy*. Cambridge CUP, 2000

Jäger Siegfried: Discourse and knowledge: theoretical and methodological aspects of a critical discourse and dispositive analysis. In. Wodak, Ruth and Meyer, Michael: *Methods of Critical Discourse Analysis* (Introducing Qualitative Methods series) Abridged, 2001

Jakusné Harnos Éva: *A nyomtatott sajtó hírei a diskurzuselemzés szemszögéből. A diskurzuselemzés alkalmazása a nyomtatott sajtó kutatásában*. Magyar Nyelvőr, 2002/126/2

Jensen, Klaus Bruhn: *The complementarity of qualitative and quantitative methodologies in media and communication research*. A handbook of media and communication research: Qualitative and quantitative methodologies. London, Routledge, 2002

Jespersen, Otto: „The Woman”. In. Otto Jespersen: *Language: Its nature, development, and origins*. London, 1922/237/54

Joó Mária: *Simone de Beauvoir filozófiája és 'A második nem'*. Pro Philosophia Füzetek, 35/2003

Joó Mária: *A Nő mint Igazság Nietzsche-nél*. Pro Philosophia Füzetek 40/2004

Kant, Immanuel: Az erkölcsök metafizikája. In. *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése. A gyakorlati ész kritikája*. Gondolat Kiadó, 1991

Kant, Immanuel: Megfigyelések a szép és a fenséges érzéséről. In. *Prekritikai írások, 1754–1781*. Osiris-Gond-Cura Alapítvány, 2003

Kant, Immanuel: Antropológiai írások. *Pragmatikus érdekű antropológia*. Osiris, 2005

Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor: *Rejtjelek – 2 Módszertani bevezetés. (Technikák a kultúra rejtjeleinek értelmezéséhez)*. Kossuth Kiadó, 1995

Karácsony András: *Bevezetés a társadalomelméletbe*. Rejtjel Kiadó, 1999

Katus László: *A barokk fogalma, változatai, irodalma, művészete*. Arkadia.pte.hu. 2001/6

Kegyesné, Szekeres Erika: *Kollokációk: nemi sztereotípiák és gender-markerek*. <http://www.nytud.hu/NMNYK/eloadas/kegyesne-szekeres.rtf> /NMNYK, 2004

Kegyesné, Szekeres Erika: *Verbális agresszió és nemi sztereotípiák. Az agressziókutatásról interdiszciplináris keretben*. ACTA ACADEMIAE PAEDAGOGICAE AGRIENSIS NOVA SERIES TOM. XXXV. SECTIO LINGUISTICA HUNGARICA. Redigit Árpád Zimányi. Eger, 2008

Kéri Katalin (szerk.): *Tollam szivárványba mártom. Források az európai nőtörténet köréből az ókortól a 20. századig*. <http://kerikata.hu/publikaciok/text/tollam/tollam.pdf> /PTE, 1999

Krippendorff, Klaus: *A tartalomelemzés módszertanának alapjai*. Balassi Kiadó, 1995

Kiss Róbert: Nők a politikában – avagy milyen nemű a közélet Magyarországon? In Palasik Mária – Sipos Balázs (szerk.): *Házastárs? Munkatárs? Vetélytárs? A női szerepek változása a 20. századi Magyarországon*. Napvilág Kiadó, 2005

Klenk, Dominik: *A nemek összezavarása. Gender mainstreaming. A férfi és a nő vége?* Kairosz Kiadó, 2009

Knud Knudsen: *Striking a different balance: Work-family conflict for female and male managers in a Scandinavian context*". Gender in Management: An International Journal, 2009/ Vol. 24

Kohlberg, Lawrence – Kramer, Richard: Zusammenhänge und Brüche zwischen der Moralentwicklung in der Kindheit und im Erwachsenenalter. In. Kohlberg, Lawrence: *Die Psychologie der Moralentwicklung*. Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1996

Koncz Katalin: *Nők a parlamentben, 1990-2014*. Statisztikai Szemle, 2014/92/6.

Kosztolányi Dezső: *Nyelv és lélek. Az anyanyelv édessége és végtelensége*. Osiris, 1999

Koszven, M. O.: *Matriarchátus*. Hungária Kiadó, 1950

Krampe, Günter: Eine Skala zur Messung der normativen Geschlechtsrollen Orientierung. Zeitschrift für Soziologie, 1979/3

Kristeva, Julia: *'Women's Time*. In. Toril Moi (ed.). The Kristeva Reader. Oxford: Blackwell, 1986

Kristeva, Julia: A nők ideje. In. *Testes könyv II*. Szeged, ICTUS és JATE Irodalomelméleti csoport, 1997

Kuby, Gabriele: *A nemek forradalma*. Kairosz, 2008

Lacan, Jacques. „The Four Fundamental Concepts of Psychoanalysis, 1964.” In. Alan Sheridan, ed. *The Seminar*, vol. 11. London: Hogarth Press and Institute of Psychoanalysis, 1977

Lakoff, George – Johnson, Mark: *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press, 1980

Lakoff, George –Johnson, Mark: *Philosophy in The Flesh. The Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought*. New York, 1999

Lakoff, Robin: *Language and Women's Place*. Harper & Row, New York, 1975

Lakoff, Robin Tolmach: *Language and Woman's Place: Text and Commentaries*. Bucholtz, Mary ed. Oxford University Press, 2004

Laplanche, Jean – Susan Fairfield: „*Gender, Sex and the Sexual.*” Studies in Gender and Sexuality 2007/8

Lazar, M. Michelle: *Feminist Critical Discourse Analysis. Gender, Power and Ideology in Discourse.* National University of Singapore, 2005

Lehota, József: *Marketingkutatás az agrárgazdaságban.* Mezőgazda Könyvkiadó. 2001

Lendvai L. Ferenc – Orthmayr Imre: *Újkori társadalomfilozófia I–II.* ME-kiadás, 2000

Lerner Gerda: *The Majority Finds Its Past: Placing Women in History.* Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2005

Lessing, Doris: *Canopus in Argos: Archives (series).* Jonathan Cape Ltd. Vintage Books, 1992

Letenyei László: Résztvevő megfigyelés. In. *Településkutatás.* Letenyei László (szerk.). L'Harmattan, 2003

Lévi-Strauss, Claude: *Szomorú trópusok* (ford. Ötvös Lajos). Európa Kiadó, 1979

Magyari Vincze Enikő: *Feminista antropológia elvek és gyakorlatok között.* Desiré Kiadó, 2006

Marcus, George E.: *Ethnography in and of the World System. The Emergence of Multi-Sited Ethnography.* (Antropológiai kutatás a világrendszerben és a világrendszer etnográfiaja. A többterepű etnográfia elterjedése). Annual Review of Anthropology, 1995

Mason, Karen Oppenheimer: *Gender and Demographic Change: What Do We Know?* Liege, Belgium, International Union for the Scientific Study of Population [IUSSP], 1995

McGuire, William J.: *Makacs nézetek és a meggyőzés dinamikája.* Osiris, 2001

Mészáros István – Németh András – Pukánszky Béla: *Neveléstörténet. Szöveggyűjtemény.* Osiris, 2003.

Mill, John Stuart: *On the Subjection of Women.* [1869]. Indiana-polis: Hackett, 1988

Miles, Rosalind: *The Women's History of the World.* Harper Collins Publishers Ltd., 1989

Millett, Kate: *Sexual Politics.* Doubleday & Company, Inc. Garden City, N.Y., 1970

Mitgutsch, Anna: *Mi az, hogy női irodalom?* Lettre, 1997/24

Moller Okin, Susan: *Justice, gender and the family.* NY., Basic Books. 1989

Morel Julius, Bauer Eva, Meleghy Tamás, Niedenzu Heinz-Jürgen, Preglau Max, és Staubmann Helmut: *Szociológiai elmélet.* Tankönyvtár, Berényi Gábor ©, 2000

Morgan, Louis, Henry: *Gentlemen and Amazons: The Myth of Matriarchal Prehistory* [1861–1900] University of California Press, 2011

Morus Tamás: *Utópia*. Európa Könyvkiadó, 1989

Mulvaney, Becky Michele: *Nemi különbségek a kommunikációban* (ford. Bodó Márta). Korunk, 2007/III

Nagl-Docekal, Herta: *Feminista filozófia* (ford. Hell Judit.) Áron Kiadó, 2006

Nagy Beáta: *Nők a vezetésben*. Szociológiai Szemle 1993/3-4

Németh András – Boreczky Ágnes: *Nevelés, gyermek, iskola. A gyermekkor változó színterei*. Eötvös József Könyvkiadó, 1997

Nietzsche, Friedrich: *Túl jón és rosszon* (ford. szerk. és jegyzetek: Tatár György.) Matúra kiadás Budapest, Ikon 1995

Nietzsche, Friedrich: *A vidám tudomány*. Szukits Könyvkiadó, 2003

Olson, L. N., Coffelt, T. A., Ray, E. B., Rudd, J., Botta, R., Ray, G. et al.: *„I’m all equal rights but don’t call me a feminist”: Identity dilemmas in young adult’s discursive representations of being a feminist*. Women’s studies in Communications, 2008

Ong, Walter, J.: *Szóbeliség és írásbeliség. A szó technológizálása*. Gondolat Kiadó, 2010

Ortner, Sherry: *Nő és férfi avagy természet és kultúra?* In. *Antropológiai irányzatok a második világháború után* [szerk. Biczó Gábor]. Csokonai Kiadó, 2003

Passerini, Luisa, Selma Leydesdorff, and Paul Thompson: *Gender and Memory*. International Yearbook of Oral History and Life Stories. Oxford University Press, 1996

Passerini, Luisa: *A nők és a feminista története*. Balassi Kiadó, 2003

Pászka Imre: *Sociology of Narrative Story Forms (Life Story, Autobiography)*. Presa Universitară Clujeană. Kolozsvár, 2010

Pelagius: *Expositio in epistolam ad Romanos*. In. *„Expositiones XIII epistolarum Pauli”*. A. Souter (ed.) Cambridge, 1926

Petrarca, Francesco: *Petrarca daloskönyve*. Európa Kiadó, 1974

Pico, della Mirandola, Giovanni: *Az ember méltóságáról* (ford. Kardos Tiborné). In. *Reneszánsz etikai antológia (váll. és szerk. Vajda Mihály)*. [Etikai gondolkodók.] Gondolat Kiadó, 1984

Pieper, Annamarie: *Van-e feminista etika?* Áron Kiadó, 2004

Pheterson, Gail: *Alliances between Women: Overcoming Internalized Oppression and Internalized Domination*. The University of Chicago Press Journals, Signs 12(1), 1986

Platón: *Az állam*. Lazi Kiadó, 2001. MEK/<http://mek.niif.hu/03600/03629/03629.htm>

Pléh Csaba - Síklaki István - Terestyéni Tamás (szerk.): *Nyelv - kommunikáció - cselekvés*. Osiris Kiadó, 1997

Plumwood, Val: *Feminism and the Mastery of Nature*. London, New York, NY: Routledge, 1997. ford. Magyar Éva, szerkesztve megjelent: Liget, 2000/4

Plutarkhosz: *Párhuzamos életrajzok, Lükurgosz életrajza*. Magyar Helikon, 1978

Pongrácz, Tiborné – Murinkó, Livia: Háztartási munkamegosztás. Azonosságok és különbségek Európában. In. Nagy I. – Pongrácz T.-né (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről*. TÁRKI – Szociális és Munkaügyi Minisztérium, 2009

Pukánszky Béla: *A nőnevelés évezredei. Fejezetek a lányok nevelésének történetéből*. Gondolat Kiadó, 2006

Rawls, John: *Az igazságosság elmélete*. Osiris Kiadó, 1997

Reinle, Christine: *Exempla weiblicher Stärke? Zu den Ausprägungen des mittelalterlichen Amazonenbildes*. 2000. *A női erő megtestesítői? A középkori amazonkép megjelenítéséhez* [ford. Pósnán László]). Historische Zeitschrift Bd. Klio, 2003/1

Révész György: Személyiség, társadalom, kultúra – a pszichoszociális fejlődés erikson-i koncepciója. In. Gyöngyösiné Kiss Enikő – Oláh Attila (szerk.): *Vázlatok a személyiségről: a személyiség-lélektan alapvető irányzatainak tükrében*. Új Mandátum Kiadó, 2007

Risman, Barbara J.: *Gender as a Social Structure: Theory Wrestling with Activism*. Gender & Society. 2004

Robert – Craig, Beatrice: *Women, Business and Finance in Nineteenth-century Europe. Rethinking Separate Spheres*. Berg, Oxford, 2006

Rowbotham, Sheila: *A century of women: the history of women in Britain and the United States*. Penguin Books, London, 1999

Rozgonyi Tiborné: Személypercepció és attitűd. In. „*Tanár kockázati program*”. Jegyzet és szemelvénygyűjtemény II. 2001

Róbert Péter: *A társadalmi mobilitásról. A tények és vélemények tükrében*. Századvég Kiadó, 2000

Sacks, Harvey – Schegloff, Emanuel A. – Jefferson, Gail: *A Simplest Systematics for the Organisation of Turn Taking for Conversation*. Language, vol. 50. 1974

Sárkány Mihály – Somlai Péter: *A haladástól a kontingenciáig. Vázlat a szocio-kulturális evolúció változó elméleteiről.* Szociológiai Szemle, 2003

Sas, H. Judit: *Nőies nők és férfias férfiak. A nőkkel és a férfiakkal kapcsolatos társadalmi sztereotípiák élete, eredete és szocializációja.* Akadémiai Kiadó, 1984

Schütz, Alfred – Thomas Luckmann: *Az életvilág struktúrái* [1975]. Új Mandátum, 2000

Scott, Joan Wallach: *Gender: A Useful Category of Historical Analysis.* The American Historical Review, 1986.

Scott, Joan Wallach: *Deconstructing equality-versus-difference: Or, the uses of post structuralist theory for feminism.* Feminist Studies, vol. 14. No 1. 1988

Scott, Joan Wallach: *Van-e a nőknek történelmük?* Balassi Kiadó, 2001

Searle, John: *Mire nem jó az irodalomelmélet?* (ford.: Gulyás Péter). Helikon, 2005/3

Shahar, Shulamith: *The Fourth Estate. A history of women in the Middle Ages.* Routledge, London, New York, 1990

Simmel, Georg: *Női kultúra* [1902, 1909]. A relatív és az abszolút a nemek problémájában. In. *A kacérság lélektana.* Atlantisz Kiadó, 1990

Spinoza: *Etika* [ford. Szemere Samu]. Gondolat Kiadó, 1979

Stiff, James B. – Mongeau, Paul A.: *Persuasive Communication.* The Guilford Press, 2003

Storvik, Aagot Elise and Schøne, Pål: *In search of the Glass Ceiling: Gender and Recruitment to Management in Norway's State Bureaucracy.* The British Journal of Sociology, 2008

Sullerot, Evelyne: *A női munka története és szociológiája* [ford. Kecskeméti Györgyné]. Gondolat Kiadó, 1971

Szabó Márton: A politikai szemantika lehetőségei. A társadalomtudományok nyelvi-konstrukciós fordulata és a politológia. In. Szabó Márton: *Diszkurzív térben. Tanulmányok a politika nyelvéről és a politikai tudásról.* Budapest, Scientia Humana 2., 1998

Szabó Márton: *A diszkurzív politikatudomány alapjai.* L'Harmattan, 2004

Szabó Márton: *Ellenfél és Ellenség a Politikában.* In. Politikatudományi Szemle 2007

Szakál Gyula – A. Gergely András (szerk.): *Társadalmi tőke, karrieresélyek, viselkedési minták.* Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete, Etnoregionális Kutatóközpont, 2004

Szophoklész: *Antigoné* [ford. Trencsényi-Waldapfel Imre.] Szentendre Interpopulart, 1993. MEK, 2001.
<http://mek.oszk.hu/00500/00500/00500.htm>

Tannen, Deborah: *Miért értjük félre egymást?* Kapcsolataink a beszélgetési stíluson állnak vagy buknak. Tinta Kiadó, 2001

Tannen, Deborah: A nemek nyelvi dialektusai. In. Griffin, Em (szerk.) *Bevezetés a kommunikációelméletbe*. Harmat Kiadó, 2001

Tannen, Deborah: You just don't understand. Women and Men in Conversation. In Dalma Heyn: *A vágy csendje*. Háttér Kiadó, 2003

Tappan, Mark B.: *Reframing Internalized Oppression and Internalized Domination: From the Psychological to the Sociocultural*. Teachers College Record 108(10), 2006

Tarnas, Richard: *A nyugati gondolat stációi*. [Megújuló világképek; ford. Lázár A. Péter]. AduPrint, 1995

Thalmann, Rita: *Entre émancipation et nationalisme – La presse féminine d'Europe. 1914–1945*. Deux Temps Tierce, 1990

Thompson, Janna: *Wollen Frauen den Gesellschaftsvertrag neu fassen?* Das Argument, 1995/37/4

Thoreau, Henry David: *Walden – A polgári engedetlenség iránti kötelességről*. Fekete Sas Kiadó, 2008

Titscher, S. – Meyer, M. – Wodak, R. – Vetter, E.: *Methods of Text and Discourse analysis*. London: Sage Publication, 2003

Todorov, Tzvetan: *Face à l'extrême*. Paris, Seuil, 1991

Tomlinson, Jennifer – Durbin, Susan: „Female part-time managers: Work-life balance, aspirations and career mobility”, *Equality, Diversity and Inclusion*. An International Journal, (2010) Vol. 29/3

Tönnies, Ferdinand: *Közösség és társadalom*. Gondolat Kiadói Kör, 2004

Trebilcot, Joyce: Two form of antagonism. In. Thomas A. Mappes, Jane S. Zembaty, David deGrazia: *Social ethics: Morality and Social Policy*. Thomas Mappes Paperback, NY [1982] 2012

Treichler, Paula A. – Kramarea, Cheris: *For Alma Mater: Feminsim Scholarship in Theory and Practice*. University of Illinois Press, 1985

Treichler, Paula A. – Kramarae, Cheris: *A Feminist Dictionary*. University of Illinois Press, 1996

Utrio, Kaari: *Éva lányai. Az európai nő története*. Corvina Kiadó, 1989

Young, Iris Marion: Five Faces of Oppression. In. *Justice and Politics of Difference*. Princeton University Press, 1990/2

Vasvári, Louise O.: *Gender-tevékenység a politikai diskurzusokban: a magyar államszocializmustól a 2008-as amerikai elnökválasztásig*. Stony Brook University & New York University, TNTeF Journal, 2008

Vives, Luis Juan: *Válogatott neveléstudományi művei*. [1523] „A keresztény nő nevelése” (De institutione feminae christianae). Kézdivásárhely, 1935

Vörös Miklós – Frida Balázs: Az antropológiai résztvevő megfigyelés története. *In. Településkutatás*. (szerk. Letenyei László). L'Harmattan, 2004

Weber, Robert Philip: *Basic content analysis*. Beverly Hills, CA, Sage, 1985

Weber, Max: *Gazdaság és társadalom II/1-3*. (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1992

Whitehead, M. Stephen: *Hatalom és ellenállás*. Replika, 2009/69

Wodak, Ruth – Meyer, Michael: *Methods of Critical Discourse Analysis*. (Introducing Qualitative Methods series). Abridged, 2001

Wollstonecraft, Mary: *A vindication of the Rights of Men and a Vindication of the rights of Woman and hint* (szerk.: Sylvana Tomaselli). Cambridge Texts in the History of Political Thought. Cambridge University Press, 1995

Zsák Judit: *Az irodalom visszavág – A poétikai feminizmus gyökerei a művészetfilozófiában*. Tudásmenedzsment 3. 2002/2